

ODESA ВІСНИК
NATIONAL UNIVERSITY ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
HERALD УНІВЕРСИТЕТУ
Volume 17. Issue 1. 2012 Том 17. Випуск 1. 2012
SERIES СЕРІЯ
SOCIOLOGY СОЦІОЛОГІЯ
AND І ПОЛІТИЧНІ
POLITICS НАУКИ

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE, YOUTH AND SPORT OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD

Series: Sociology and Politics

Scientific journal

Published four times a year

Series founded in July 2006

Volume 17. Issue 1. 2012

Odesa
«Astroprint»
2012

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Соціологія і політичні науки

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 17. Випуск 1. 2012

Одеса
«Астропринт»
2012

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (*головний редактор*), О. В. Запорожченко (*заступник головного редактора*), В. О. Іваниця (*заступник головного редактора*), Є. А. Стрельцов (*заступник головного редактора*), С. М. Андріївський, Ю. Ф. Ваксман, Л. М. Голубенко, Л. М. Дунаєва, В. В. Заморов, В. В. Глебов, Є. В. Круглов, В. Г. Кушнір, В. В. Менчук, О. В. Сминтина, В. І. Труба, О. В. Тюрін, Є. А. Черкез, Є. М. Черноіваненко

Редакційна колегія серії:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (*науковий редактор*); О. Р. Личковська, канд. соціол. наук (*відповідальний секретар*); О. І. Брусилівська, д-р політ. наук; Е. А. Гансова, д-р істор. наук; О. В. Крапивін, д-р істор. наук; Б. Г. Нагорний, д-р соціол. наук; С. М. Наумкіна, д-р політ. наук; В. М. Оніщук, д-р соціол. наук; Н. О. Победа, д-р філос. наук; В. І. Подшивалкіна, д-р соціол. наук

Editorial board of the journal:

I. M. Koval (*Editor-in-Chief*), O. V. Zaporozhchenko (*Deputy Editor-in-Chief*), V. O. Ivanytsia (*Deputy Editor-in-Chief*), E. L. Streltsov (*Deputy Editor-in-Chief*), S. M. Andrievsky, Yu. F. Vaksman, V. V. Glebov, L. M. Golubenko, L. M. Dunaeva, V. V. Zamorov, V. E. Kruglov, V. G. Kushnir, V. V. Menchuk, O. V. Smyntyna, V. I. Truba, O. V. Tyurin, E. A. Cherkez, E. M. Chernoiivanenko

Editorial board of the series:

I. M. Koval (*Redactor-in-Chief*), O. R. Lychkovska (*Executive Secretary*), O. I. Brusylivska, E. A. Gansova, O. V. Krapivin, B. G. Nagornyi, S. M. Naumkina, V. M. Onischuk, N. O. Pobeda, V. I. Podshyvalkina

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ СУСПІЛЬСТВ.

ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ: ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

Dufoulon S., Gaudez F.

Globalization: The strategy of the hedgehog 9

Клопот В. Н.

Интернет как средство социально-культурной интеграции социума 28

Гадиев З. Р.

Понятие «социальная сеть» в социологии 36

Пермінова Г. В.

Моделі корпоративної соціальної відповідальності: зарубіжний та вітчизняний досвід 41

Пітенко О. І.

Особливості застосування методики «надання зворотного зв'язку по результатах організаційного дослідження» 49

Поліщук О. О.

Наука у дослідницькому університеті: чому аспіранти залишають роботу над дисертаціями? 60

Гейко С. В.

Персонифицированные символы на денежных знаках как отображение социально значимых смыслов 69

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ І СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА

Мілова М. І., Дмитрашко С. А.

Антидемократичні течії в німецькій політичній традиції першої половини ХХ століття 79

Мельникова Н. В.

Особливості міфологізації інституту політичної еліти 86

УКРАЇНА І СВІТ

МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Ялі М. Х.

Зовнішня політика «енергетичної наддержави» напередодні світової економічної кризи 2008–2009 рр. 95

Габер Є. В.

Постбіполярний світ очима неореалістів: випадок турецько-американських відносин 103

Рождественська І. В.

Релігійний фактор у формуванні внутрішньої і зовнішньої політики держави Ізраїль 110

Брайло А. В.

Роль «Хизбаллы» в политических процессах Ближнего Востока в начале XXI века: региональный и международный аспекты 114

Levchuk K. A.

Feminization of survival or the impact of globalization on women 119

УДК 316.734

Serge Dufoulon

Professor at University Pierre Mendès-France, Grenoble II

Director of the department of sociology

Member of researches laboratory EMCI-LSG, Cedex 9, 38040 Grenoble, France

serge.dufoulon@upmf-grenoble.fr Tel: 04 76 82 59 20

Florent Gaudez

Professor at University Pierre Mendès-France, Grenoble II

Director of researches laboratory EMCI-LSG

Member of the department of sociology 38040 Grenoble Cedex9 Florent

Gaudez@upmf-grenoble.fr Tel: 04 76 82 56 48

GLOBALIZATION: THE STRATEGY OF THE HEDGEHOG

Expanding culture

*«The fox knows many little things,
The hedgehog knows about it the only one,
But it is a big thing». Archiloque*

To describe relations between local cultures and Global Culture, the image of the hedgehog was necessary to us. Effectively, the hedgehog in front of change and of the danger can adopt various attitudes:

- It can save himself by running without asking for the rest,
- It can curl up on itself well then to look like a ball of spines, however it sometimes closes completely,
- It can roll about in ball and close completely in case of attack of animals of prey or if one collects it and if one drops it,
- One can find it in zones urban and died urban when the natural environment modifies and sometimes one can even discover this curious small animal in our houses, our attics or in our rooms, etc.

This paper [1] deals with cultural change and cultural contacts and here culture will be the hedgehog. The globalization of the culture which we attend and we participate in some way today is not a surprise as one can see it during the history of societies. Also, the existence of local cultures is as old as the humanity then how to observe and to analyze the cultural changes which is shaking «the small worlds» of our planet nowadays?

The sociocultural and institutional changes of societies intervene most of the time at a moment of tension between two dimensions: local and global or to say it in another way, two extensions: contraction and extension, or again an inspiration and an expiration, in the heart of which is situated the question of the relation of otherness. The globalization is a bearing in itself of regionalization and nationalism, because any change is haunted by the insecurity and the fear and nevertheless this same movement is also a bearer of the values of democratic changes as says it Edgar Morin. Are the human beings condemned to be hedgehogs of a particular type shaken by the tides of the History or can we become lions or better to join Prometheus?

Keys words: Globalization, Cultures, Cultural Anthropology, Sociology of culture, Nations

«The little worlds»

I — Of the state of the world

During the history, several phases of globalization succeeded one another [2]. According to Ricardo Petrella who analyzes «capitalist universal Theology» [3], the last one in date, the one that concerns us most, would have begun in the years 1960–1970. It would be characterized by the globalization of streams in economics and finances deals and by the communication generalized notably due to the New Technologies of Information and the Communication (NTIC). Noam Chomsky said:

«Time said with the «globalization «begins moreover with the collapse of the agreements of Bretton Woods (1973–76) which allowed the countries to control capital flows and guaranteed the convertibility of currencies among them, what limited the possibilities of speculation. What allowed an unprecedented growth, contrary to what happened the next 25 years» [4].

«Global village»

The space, the time and the cultures would have then become obsolete, because it would exist only markets as target and means or tools for human relations whether they are global or local. This way, the imperatives of markets were translated by a decomposition of the social and national dimensions of societies and economies coming along with relocations, with greater privatizations, with ascent of the unemployment in all the countries and the threats of bankruptcy of States. «The Global village» [5], to borrow the expression of Marshall McLuhan, would be under the total control of the capitalist markets and generalized communication would be one of the ideological vectors of its action.

In this situation the hedgehog is then completely expanding and is going a little to nest everywhere at the others.

Nevertheless, since the fall of the wall of Berlin in the night from 9 November 1989, if world changed and if America certainly believed that its way of life and its culture triumphed against the resistances of local cultures and national or regional interests, in facts one can notice that it is not anything of it. For example, the last Review of the NATO number of which is entitled: «*Relations NATO — RUSSIA: twenty years after the USSR*»[6] what does one read? One notices that relations are always tightened between the Organization and Russia and the Russian populations are always also suspicious toward the NATO and toward America. In the fall of the wall of Berlin, Atlantic Alliance

should have may be dissolved itself because its main reason to be disappeared with the implosion of the Eastern bloc. NATO was a symbol of the memory of the confrontations of cold war and it represented negative representations for the future of East-West relations. It would have been more fair and generous to build a new organization for the security in the world equally with new partners such as the ex-countries of the soviet pact. This Organization would have been able to work with the UN without making duplication. But it was not it to anything, and we know what NATO far from being modest in the end of cold war showing off the face of the winners and not modesty and generosity that it would agree in these circumstances to reconstruct a common world of citizen based on the confidence [7].

«Atlantic Alliance was at once perceived by the soviet leaders as a «tool of aggression of the American imperialism», Moscow taking seriously statements on the «expulsion of the communism»» [8].

Besides, the attempts of September 11, 2001 in the United States of which one has just celebrated sad memories are another example of a fragile globalization which demonstrates significantly that this extension reached a climax. We notice that we entered a phase of resistance and violent reactions on behalf of some groups and of some cultures to the globalization.

The hedgehogs bristle their back!

Then in this context, let us see at first what is culture, after all there are almost so many definitions of the culture as the authors and disciplines? We shall then be able to discuss meetings between cultures in this context of globalization.

II — culture and cultures: diffuse semantic spaces

Common sense agrees on the notion of culture without really that one knows to what refers this term. We shall return farther on this notion of common sense, but make a bend by some authors to understand how one can approach the concept of culture. We observe in Hanna Arendt's writings, for example, so often quoted by the sociologists of the art and the culture, how culture opposes to «the mass culture». Culture would be constituted by

the works which win immortality without they are hijacked toward utilitarian use [9].

«It is about the objective status of the cultural world, which as far as it contains tangible things — books and pictures, statues, constructions and music — contain quite complete past looked back by countries, nations, and finally by human race» [10].

One has certainly at this writer an elitist vision of the culture which takes into account only productions recognized by the social elites. Hannah Arendt moreover will pursue her analyses more before by discussing tasteful notion, «the good taste», forgetting how much the representations of the individuals and their gustative or aesthetic choices are socially built. If one follows the thought of Hannah Arendt, it seems to us evident that the elaboration of cultural values and pattern risks to limit itself to the representation of the smallest share of the world population, fond of objects of art and literature, accustomed by museums and classic concerts. One can feel at Hannah Arendt some nostalgia for this aristocracy defender of so call good Arts and Letters. Horror with Hannah Arendt's eyes, is not it ascent in power of the «mass culture»?

«Mass culture appears when the society of mass seizes cultural objects, and its danger is that the vital process of the society (which as any biologic process, attracts insatiably all which is accessible in the cycle of its metabolism) will consume literally the cultural objects, will gobble up them and will destroy them» [11].

Mass culture

It is necessary to go farther to the analysis to notice that Hanna Arendt has an organic, partial and partial vision of the culture in a society which would be that of the Hellenists and the Latinists, the philosophers and the elites, which understands and knows the meaning of the beautiful and the good taste. Nevertheless Hanna Arendt was a visionary as regards the coming up of the mass culture: that is, that today the globalization of the NTIC and the generalized economic streams allowed production and traffic by standardized trade cultural forms by creating new manners at the users — consumer that

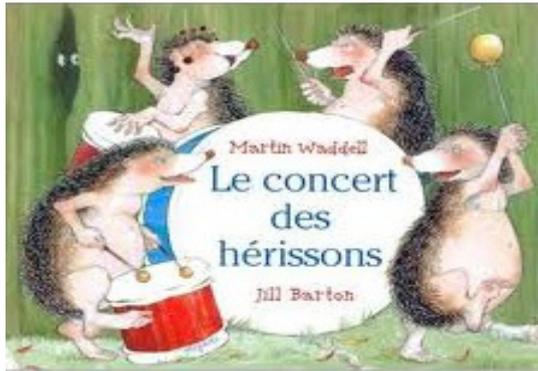
one thinks of Coca Cola or the American series TV of poor quality, the new technologies, the new spaces of leisure activities, or still the social networks.

The misdeeds of the mass culture can not however darken the profits which communication generated for the citizens through the convergences of cultural practices and the stimulation of the creation, as in practices and social meetings as in the international social, trade-union, new political forms of fights such as «occupy wall street». Edgar Morin [12] would add in that case by this a little bit long, but eloquent quotation:

«A global folklore constituted and it grows rich by integrations and meetings. It spread on the world the jazz which branched out different styles from New Orleans, tango been born in the harbour district of Buenos Aires, the Cuban mambo, the waltz of Vienna, the American rock which produces variety show differentiated all over the world itself. It integrated Ravi Shankar's Indian sitar, Andalusian flamenco, Arabic monotonous chant of Oum Kalsoum, huayno of the Andes. Rock appeared in the United States acclimatized in all the languages of the world, taking every time a national identity. Today, in Peking, Canton, Tokyo, Paris, Moscow, one dances, one celebrates, one communes rock, and the youth of all the countries is going to glide in the same rhythm over the same planet. The world broadcasting of the rock moreover aroused little everywhere of new originalities half-bloods as the ran and finally concocted in the rock — fusion a sort of rhythmic broth where come enters to marry the musical cultures of the whole world. It is remarkable that the tremendous cultural machines of the cinema, the song, the rock, the television, stimulated by the profit and organized according to an almost industrial division of the work, especially in Hollywood, produced not only inferior and conformist works, but also beautiful and strong works; there was and there is some creativity in all these domains; as I explained it in mind of time, one can not produce in series films or identical songs, each has to have its peculiarity and its originality, and production appeals inevitably to the creation. Often production suffocates creation, but it occurs that it allows masterpieces; The art of the cinema bloomed everywhere, on all the continents, and it became a globalized art while protecting the originalities of the artists and the cultures ... When it is about art, music, literature, thought, the cultural globalization is not standardizing. It constitutes itself in big Transcultural waves, which favours the expression of national originalities within them. Interbreeding, hybridizations, cosmopolitan personalities or bicultural (Rushdie, Arjun Appadurai) enrich ceaselessly this transcultural life. So, for the worst sometimes, but so often for the best, and it without getting lost, the cultures of the whole world fertilize themselves without knowing nevertheless again that they make global children. Let us add to it the transnational community feelings which show themselves through the globalization of the adolescent culture and the globalization of the feminist action».

Pierre Bourdieu stressed out with his thought analyse on the culture and the education which could be performative in terms of globalization. This sociologist applied to build a «theory of the social dominion based on the convertibility of the various forms of capital (economic, cultural, social, symbolic)

and the possibility of conflicts among his holders» [13]. The principles of differentiation which characterize the modern societies would be, from then on, economic capital and cultural capital. It is certain that Pierre Bourdieu's works would be precious if one wished to make a binary analysis of the emergence and the transmission of world values in terms of elitist reproduction. We could observe very certainly and comment on conflicts appearing between a hegemonic culture and regional, even local cultures. These cultures to survive have multiply identical references and symbolism allowing the emergence of unitarian visions idiosyncrasiques cultural given as well as of its forms of solidarities.

Jazz too is globalization

At Dan Sperber, one can find a definition of the culture which would seem more adapted to the globalization. Dan Sperber for the capacity to understand the symbolic forms which circulate in a peculiar social space and which build individual and collective identities.

«Some rare mental representations are that is expressed, transformed into representations public and passed on to others. The very big majority of representations so passed on it are only once. Some representations however are broadcast by their addressees to new addressees who broadcast them In turn, et cetera. A social network more or less spread in the space and in the time is crossed by a representation. One has to deal then with a specifically cultural representation, which consists of a multiplicity of versions, mental and public, connected among them at the same moment by their genesis and by the similarity of their contents. The set of the representations of this type, which circulate in a human group, constitutes the culture of it» [14].

This definition stays rather performative with regard to the others notably if one considers the development of the NTIC, because Dan Sperber recommends the analysis of representations and the way of which they circulate by building specific symbolic spaces. We have to take into account, maybe more than formerly today — time the communication if it is it — of the traffic and the communication of the significant and the meant which build the «global village» as specific social space [15]. But in a maussian perspective [16], adop-

tion from this point of view also allows us to restore the space and the networks of exchanges of signs consubstantial with any identital construction. **One will have understood, it is a question in this communication of showing how circulate and exchange signs identitals and values which are attributed to them in the world space. One can think here that the space of economic exchange which established the globalization does not see circulating just goods and financial products, but also people and signs.**

Cultures adapt representations of hedhogs

However well to consider speeches on the world, the culture and the values which circulate most in the globalization as we evoked it higher would be rather, but not essentially, as says it Edgar Morin, those of the masses, the consumers and the users. The culture of the elites remains capitalized and captivates and for these social categories they are rather the financial streams accumulating the interests which circulate. Nevethless all that mass culture eventually drawn a cultural separate system which can produce beautiful flowers. Clifford Geertz in a masterful work [17] gives us keys to listen how common sense so slandered by the political and intellectual elites becomes established in knowledge:

«If common sense is as much an interpretation of the immediate characters of the experience, a varnish put on it, as it is myth, painting, epistemology, or whatever it is, then it is, as them, historically built, and as they, subjected to historically defined standards of judgment. One can question it, discuss it, assert it, develop it, formalize it, contemplate it, even to teach it, and it can vary dramatically from a people to the other one. It is in brief, a cultural system, although it is not usually integrated very solidly, and it rests on the same base as any other system of this kind ; conviction to those of that it is the ownership of its value and its validity. There as somewhere else, things are what you make it» [18].

Common sense, as cultural system, comes to collide frontally workbenches on the «Culture». What circulates in a system such as defines it Clifford Geertz they are values and consumption of mass, but also desires, aspiration and sometimes of freedom to be «as everybody» when it is about Tunisian and

Egyptian revolutions and it is from these common sense that one can find the thought of Edgar Morin on popular, political and social productions bound to the globalization.

Dominant culture and Regional culture

III — globalization, regionalization and nationalisms

In the movement of the globalization as one saw it are registered structurally, in a dialectical way, the elements which are going to oppose this surge of opinion. We quoted the numerous resistances which appear against the Finiteness of this New World and against the standardization of ways of life. So numerous political movements are born and use the globalization of the information to fight against the model of the globalization: alter-internationalist, indignant in Greece and in Spain, occupy wall street, occupy writers, farmers' movements of the world, and the others else show the will to live and to produce differently and to master their space, their time and their life.

Cultural variety

Capitalist pattern seemed to be the most universal of economic and cultural systems suited to the material and spiritual necessities of the people and their «biologic nature» as says it Marshall Sahlins:

«In brief, that she is a creator of order or disorder, under the shape mannered or the opposite, in the bare truth or under a disguised shape, the human nature will always be human nature. It is the history of a fight where human nature acts against the human nature, and where, unthronable, it takes out always victorious. It is it which settles American imperialist policy in the history, so well that the United States which propagate individualism in the world renamed it «personal freedom». But in any state of cause, the will to establish everywhere neoliberal democracy rests on the presupposed classic art that culture is a great superficial and sensitive varnish to the attacks of the natural greediness of the man, strengthened by the law of the most hardly. What says Full Metal Jacket, the movie of Stanley Kubrick on the war of Vietnam? Something as: «behind every Viet, there is an American who waits to be freed. «One presupposes that personal property, alias the «desire of freedom», is an pursuit common to all the people, and that once freed of local customs, at the need by using force, it would allow all the peoples to be happy and right, as we» [19].

We come to free you. America's back!

By following the thought of the Marshall Sahlins, one understands the terrible error to have been able to think that from people was born culture, that democracy and capitalism could be exported without consequence and to have guaranteed for the expansion of an unique, standardized dominant culture, prioritizing and monolithic. Dialectical opposition of the «ONE» against the multiple, the tyranny against the democracies. The market and the competitiveness would be registered in the nature of the Man and it would be necessary to allow them to express this nature which only the power of a superior principle would allow to control to avoid chaos: uniformity and hierarchy under the control of ONE (cultural pattern, prince, etc.) against the variety: anarchy, equality and plurality of cultures.

«Human race such as we know it, the homo sapiens, was born relatively not enough time ago in a cultural much more ancient history of the man. The paleontology gives evidence of it: we are, we also, animals of culture; our biologic patrimony is determined by our symbolic power. Our involuntary slavery in animal tendencies is an illusion anchored in the culture.

I join forgery against the so fashionable, genetic determinism in the United States today, and which claims to explain culture by an innate disposal of the man to be looked for the self-interest in a competitive environment. This idea is supported by the «economics» which consider that the individuals try only to quench their desires by a «rational choice», without speaking about sciences of the same quality, and nevertheless so popular, as the evolutionist psychology and the sociobiology which make of the «gene of the egoism «lumber room concept of the social science. But, as Oscar Wilde said it about the professors, ignorance is the fruit of a long study» [20].

Prehistoric hedgehog

One can see in these reactions we talked about to the globalization the significance of a will of to humanize again the society, to become again citizens — actors and not liable individuals. Numerous regions built themselves politically and economically against the globalization notably by specific types of management and appropriation of the space either still by the revival of traditions of languages, the reactivation of traditional holidays or still or the production of objects as for the so called «products of country «or «territories». People get organized in kind of local associative exchanges by rediscovering forms of traditionally proven solidarities: Systems of Local Exchanges, micro-credit, production and fair markets, the NGO is more than ever active, etc.

The other more institutional and strong reactions are highlight against the disappearance of cultures for the benefit of a dominant world culture. In 2001 was held in Cotonou (Бїнин) the Conference of the French-speaking Ministers of the Culture that asserts that «cultural variety constitutes one of the major stakes in XXI-th century ». UNESCO makes campaign for a «Multi-cultural World Civilization «through the universal statement on the cultural variety. An agreement for the protection of the immaterial cultural patrimony was ratified with the members of the UNESCO in 2007.

«One understands by immaterial cultural patrimony practices, representations, expressions, knowledge and know-how — as well as instruments, objects, artefacts and cultural spaces which are associated to them — that communities, groups and, if need be, the individuals recognize as being a part of their

cultural patrimony. This immaterial cultural patrimony, passed on by generation in generation, is recreated permanently by communities and groups according to their environment, to their interaction with the nature and to their history, and gets them a feeling of identity and of their continuance, contributing so to promote the respect for the cultural variety and human creativity. For the purposes of the present Agreement, only will be considered immaterial cultural patrimony corresponding in the existing international instruments relative to human rights, as well as to requirement of mutual respect between communities, groups and individuals, and durable development» [21].

Reactions to the globalization and to the expansion of an imperialist culture are multiple and can take also more alarming speeds with the fold on one and the ascent of nationalisms, racism and xenophobia. In Europe, in May, 2005, several countries, of which France voted against Europe. One meets these reactions everywhere in the modern countries and notably in Russia, to the United States and in Europe. Societies adopt positions of defence and fold when at the same time the other countries as Tunisia, Lybia and Egypt release themselves in the name of the same values of universal freedom, democracy and equality... including to be able to become full consumers. The more the populations perceive pressure exercised with the globalization and the financial markets on their ways of life and the more still these people curl up on local or regional cultures, it is exactly what happens in Greece, in Portugal, in Italy and in United States and it propagates from country to country and of regions with regions since the crisis of hedge funds on 2008. One can without risks make a mistake to say that the globalization plays against the globalization, because as asserts it Noam Chomsky:

«So if one looks at capital movements, one can say that the globalization knew a disproportionate growth. If one looks at the movement of the persons, on the contrary, one can say that it decreased» [22].

In a strategy of survival, as said it Ricardo Petrella, the peoples curl up on their cultural bottom and look at the others, people and cultures, as the Greeks in antiquity looked at the barbarians.

The hedgehog rolls about in ball and closes by keeping an attentive eye on the future of the world

Conclusion

If «natural state», it is here. «Because culture is human nature «as shows it Marshall Sahlins by adding a little farther «problem, it is the very biogism». Then the question of the globalization from a socio-anthropological point of view it is the meeting of cultural systems under significant forms which would let perceive only a part of the humanity by wanting to make disappearing the others, it's as if one claimed to speak to the feet of our interlocutor by forgetting the totality of its body, its spirit, its language and its cultural environment: so what could answer the feet?

One can by following Marshall Sahlins' thought to consider that the globalization joins in an erroneous vision of the world and the people which should be put under custody to prevent their natural instincts by civilizing them. The globalization establishes then biologic hierarchies according to the criteria of the bestiality from which it claimed to free itself by asserting bringing freedom and democracy to the other cultures.

I am stronger than you

In France, from a village to the other one, from a city to the other one, and from a region to the other one, people distinguish themselves among them culturally and identital. How to understand while one can level or remove just like that of magic wand the cultural histories which shaped us? Inter-cultural

meeting, it is the meeting of worlds and so that it can come true without there are losers or of winning it is necessary for us to enter a mutual learning which creates the conditions of the empathy is the creation of a semantic common space as us showed it somewhere else. Empathy opens on the collective, social, cultural aspect of the relation on subject, and in particular on what concerns the knowledge of the other one by it I social that is dialectic Otherness / Ipseity. Empathy it is not to put itself in the place of the others!

Матрешки ёжики

One is never in someone's else place, one has already very enough evil to be the own place: to build it, to like to it, to take the measure of it, in brief, to learn to know how to «to stay at one's the place» — better to move it if need be moreover. Now one can not move (in autonomy) if one does not «know» his own place. Here re-appears the problem of the extension of cultures. It evokes us moreover this Edmond Rostand's formula: «*In the life, one can just rely on himself, and still not a lot*». So, empathy, it is the faculty to be capable of moving, of moving the own point of view on one and on the other one. It is the capacity, that we develop more or less, to represent us the suffering of the other one and to try to reconstruct it. To produce a representation, a construction, of another suffering, another pathos.

Finally, we avoid so two imaginary stumbling blocks: on one hand selfishness — (we imagine ourselves that everybody sees, feels and understands world that would be to lose all sense of proportion (the globalization); and on the other hand otherness, or, we imagine ourselves that we are «in the place» of others, that we are capable of seeing, of feeling, of understanding world by the opera glasses of others. While faculty and competence — so a work, a production and a mediation — consist in being conscious of described limits higher and in making a weapon of it, or an art, better to think: to think in, to think on, to think with others, by trying to move our own point of view of multiple manners.

A weapon or an art? A military art, and same a military art of the spirit. The carried out socio-anthropologist, following the example of the crossed archer boss in the art, becomes at the end in himself his own target-, that is which to take the indirect route of the others as would said Georges Balandier [23], opens to a better knowledge of ourself and our own society.

«Ideology World» assumes itself of exaggerated powers and almost divine rights to say the good, the beautiful and the evil and if metaphor was not

also agreed, we could think in the best of Aldous Huxley's worlds in his novel *Brave new world* to describe what the globalization has of ridiculous.

Variety against the globalization

Finally, by returning on the thought of the father of the French School of Sociology, Marcel Mauss, one always can wonder between nationalism, internationalism and globalization how take relations in the space, in the time and in the societies:

«These ideas have no more and no less chances of future of the ideas — forces only all the utopias. Because they are only it. They do not correspond to any reality of the present time; they are not the fact of any natural group of people; they are not the expression of any defined interest. They are only the last outcome of the pure, religious and Christian individualism, or metaphysical. This policy of «the man citizen of the world» is only the consequence of a theory ethereal. of the man everywhere identical monad, agent of a transcendent morality in the realities of the social life; of a morality conceiving the other homeland no than the humanity, the other laws that the natural [24]. Any ideas which are may be true ultimately but which are not motives for action, either for the immense majority of the people, or for any of the existing societies. (...) Internationalism deserving of this name is the opposite of the cosmopolitanism. It does not deny the nation. It places it. Inter-nation, it is the opposite of has nation. It is also, consequently the opposite of the nationalism, which isolates the nation. Internationalism is, if one wants indeed to grant this definition, the set of ideas, feelings and rules and the collective groupings which aim to conceive and to steer relations between nations and between societies generally» [25].

To end, if we wanted to adopt the neutrality which is convenient for the researcher we would call with Nick Carraway the narrator of the novel Scott Fitzgerald's *The Great Gatsby*: *«I m inclined to reserve all judgements»*

Strange world!

References

1. The translation is done by authors of the article so we apologize if some mistakes occur in the text.
2. Suzanne Berger, *Notre première mondialisation. Leçons d'un échec oublié*, Seuil, 2003 et Serge Gruzinski, *Les Quatre Parties du monde. Histoire d'une mondialisation*, La Martinière, 2004.
3. Riccardo Petrella, *Pour une nouvelle narration du monde*. Montréal. Écosociété. 2007. <http://www.ecosociete.org/t113.php>
4. Noam Chomsky. Conférence on <http://www.youtube.com/watch?v=TgmctM818eo>
5. Marshall McLuhan, *The Global Village, Transformations in World Life and Media in the 21th Century* (Oxford University Press, New-York, 1989, 222 p.).
6. http://www.nato.int/docu/review/2011/NATO_Russia/lessons-optimism/FR/index.htm
7. «Celui qui sait tout n'a pas besoin de faire confiance, celui qui ne sait rien ne peut raisonnablement même pas faire confiance» in Georges Simmel, *Secret et sociétés secrètes* Paris, Circé, 1996. p.22 : «The one that knows everything does not need to rely, the one that does not know nothing cannot rely reasonably even».
8. Rogov Sergueï et Richard Thomas, «L'OTAN et la Russie : vu de Moscou», *Politique étrangère*, 2009/4 Hiver, p. 829–844. DOI : 10.3917/pe.094.0829. p. 830.
9. Hannah Arendt., *La crise de la culture*. Paris, Gallimard, 1972. p. 259.
10. Hannah Arendt, in idem, 1972 p 259
11. Hannah Arendt, in idem, 1972 p 266
12. Edgar Morin, «Au-delà de la globalisation et du développement, société-monde ou empire-monde?» op cit, p. 44.
13. Danilo Martuccelli, *Sociologies de la modernité*. Paris Gallimard, 1999.
14. Dan Sperber, *Le savoir des Anthropologues*, Paris, Hermann, 1982. p. 42. Grégory Bateson would have said «a culture is a system adaptatif» in Bateson. G. & Bateson. M. C., *La peur des anges. Vers une épistémologie du sacré*. Paris. Seuil. 1989. p 202.
15. «The concept of «social Space», from Georges Condominas allows to integrate social representations into a conception more generous than that of a sociology which would like it to a representation of the space world as essentially socioeconomic and political: «This level constitutes an important element of the social space. Indeed, if our ways of thinking, which cut human reality in more or less autonomous categories, risk to remove untie «the socio-mythical space «besides, the frequency of a group shows that the individuals move not only in a portion of the environment bounded by political system, but also, they believe, in the spaces that frequent spirits, magicians and deaths (...) It is problem raised by societies in class which incited me to define the social space as the group of the systems of characteristic relations of a definite group» in Condominas. G., *L'espace social à propos de l'Asie du Sud-Est*, Paris, Flammarion, 1980.
16. Marcel Mauss, *Anthropologie et sociologie*, Paris, PUF. 1950 rééd 1991.
17. Clifford Geertz, C., *Savoir local, savoir global. Les lieux du savoir*. Paris, PUF. 1986 rééd 1999.

18. Clifford Geertz, in idem, 1986 p. 97
19. Marshall Sahlins, *The western illusion of human nature*, Prickly Paradigm Press, Chicago, 2008.
20. Marshall Sahlins, in idem.
21. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=fr&pg=00006>.
22. <http://www.youtube.com/watch?v=TgmctM818eo>
23. Georges Balandier, *Le détour : pouvoir et modernité*, Paris, Fayard. 1985
24. Socrate, d'après Plutarque, *de Exilio*, V.
25. Marcel Mauss, «La nation et l'internationalisme» 1920. Communication en français à un colloque: «The Problem of Nationality», Proceedings of the Aristotelien Society, Londres, 20, 1920, pp. 242 à 251. Texte reproduit in Marcel Mauss, *Oeuvres. 3. Cohésion sociale et division de la sociologie* (pp. 626 à 634). Paris: Les Éditions de Minuit, 1969, 734 pages. Collection: Le sens commun.

Серж Дюфулон

профессор Университета Пьер Мендес-Франс,
заведующий кафедрой социологии,
сотрудник социологической исследовательской лаборатории
«Эмоция — Медиация — Культура — Знание»,
Седекс 9, 38040 Гренобль, Франция,

Флоран Года

профессор Университета Пьер Мендес-Франс,
директор социологической исследовательской лаборатории
«Эмоция — Медиация — Культура — Знание»,
Седекс 9, 38040 Гренобль, Франция,

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ: СТРАТЕГИЯ ЕЖА

Резюме

Образ ежа представляется нам наиболее подходящим для описания взаимоотношений между глобальной и локальной культурами. И, действительно, перед лицом изменений и опасностей еж способен продемонстрировать разнообразные склонности:

- чтобы спастись, он может долго бежать, не требуя отдыха;
- он может скручиваться в пучок игл, полностью при этом закрываясь;
- он умеет катиться как шар и полностью закрываться в случае опасности при нападении животных или падении;
- он способен находиться, жить и умирать в городской среде, где становится маленьким забавным домашним животным, находящим убежище в домах, чердаках или комнатах.

Статья посвящена культурным изменениям и культурным контактам — и в этом контексте культура — это еж. Глобализация культуры, в которой мы все живем в настоящий момент, не является чем-то абсолютно новым, подобный феномен можно было наблюдать на протяжении истории развития обществ. Вместе с тем, существование локальных культур так же старо, как и само человечество — и в этой связи возникает вопрос — каким же образом наблюдать и анализировать культурные изменения, которые постоянно «сотрясают» «маленький мир» нашей планеты сегодня?

Социокультурные и институциональные изменения обществ происходят чаще всего в моменты напряженности между двумя измерениями: локальным и глобальным или, другими словами, «двумя способами сосуществований»: сужением и распространением или, иначе, между «вдохом и выдохом», в контексте которых и существует проблема отношения к другому. Глобализация несет в себе черты регионализма и национализма, поскольку любое изменение сопровождается опасностью и страхом перед неизвестностью и, тем не менее, глобализация — это одновременно и носитель ценностей демократических изменений (Эдгар Морен). Так кем же обречены быть человеческие существа: своего рода «ежами», сотрясаемыми приливами и отливами Истории, или же они смогут стать львами или быть подобными Прометею?

Ключевые слова: глобализация, культуры, культурная антропология, социология и культура, нации.

Серж Дюфулон

професор Університету Пьер Мендес-Франс,
заведувач кафедрою соціології,
співробітник соціологічної дослідницької лабораторії
«Емоція — Медіація — Культура — Знання»,
Седекс 9, 38040 Гренобль, Франція,

Флоран Года

професор Університету Пьер Мендес-Франс,
директор соціологічної дослідницької лабораторії
«Емоція — Медіація — Культура — Знання»,
Седекс 9, 38040 Гренобль, Франція.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: СТРАТЕГІЯ ЇЖАКА

Резюме

Образ їжака уявляється нам найбільш відповідним для опису взаємин між глобальною й локальною культурами. І, дійсно, перед обличчям змін і небезпек їжак здатний продемонструвати різноманітні схильності:

- щоб урятуватися, він може довго бігти, не вимагаючи відпочинку;
- він може скручуватися в пучок голок, цілком при цьому закриваючись;
- він уміє котитися як куля й цілком закриватися у випадку небезпеки при падінні тварин або падінні;
- він здатний перебувати, жити й вмирати в міському середовищі, де стає маленькою забавною свійською твариною, що знаходить притулок у будинках, горищах або кімнатах.

Стаття присвячена культурним змінам і культурним контактам — і в цьому контексті культура — це їжак. Глобалізація культури, у якій ми всі живемо в даний момент, не є чимось абсолютно новим, подібний феномен можна було спостерігати протягом усієї історії розвитку суспільств. Разом з тим, існування локальних культур є таким же стародавнім, як і саме людство — і в цьому зв'язку виникає питання — в який же спосіб спостерігати й аналізувати культурні зміни, які постійно «стрясують» «маленький світ» нашої планети сьогодні?

Соціокультурні й інституціональні зміни суспільств відбуваються найчастіше в моменти напруженості між двома вимірами: локальним і глобальним або, інакше кажучи, «двома способами співіснування»: звуженням і розповсюдженням або, інакше, між «вдихом і видихом», у контексті яких і існує проблема ставлення до іншого. Глобалізація несе в собі риси регіоналізму й націоналізму, оскільки будь-яка зміна супроводжується небезпекою й страхом перед невідомістю й, проте, глобалізація — це одночасно й носій цінностей демократичних змін (Едгар Морен). Так ким же приречені бути людські істоти: свого роду «їжаками», що стрясуються приливами й відливами Історії, або ж вони в змозі стати левами чи бути подібними до Прометея?

Ключові слова: глобалізація, культури, культурна антропологія, соціологія і культура, нації

УДК 316.733:004.738.5

В. Н. Клопот

аспирант кафедры социологии Института социальных наук
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
к. 40, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина
Тел.: (0482) 68-60-92, e-mail: klopot-valentina@mail.ru

**ИНТЕРНЕТ КАК СРЕДСТВО СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ
ИНТЕГРАЦИИ СОЦИУМА**

Статья посвящена анализу подходов, рассматривающих Интернет как средство социально-культурной интеграции социума. Автор статьи утверждает, что широкое распространение Интернета превратило его в один из важнейших факторов общественного развития и консолидации.

Ключевые слова: Интернет, интеграция, социальные коммуникации, публичная сфера.

Сегодня становится очевидной недостаточность культурологических и социологических подходов к пониманию сущности и механизмов интеграционных процессов, выявлению условий их оптимизации.

До недавнего времени интеграционные процессы в обществе интерпретировались в рамках эволюционной парадигмы, которая недооценивала субъектную составляющую интеграции, рассматривая ее как производную от влияния среды. Согласно этой концепции, в ответ на изменения социальной среды люди либо приспосабливаются, либо выбывают из эволюционного процесса. Однако факты, которые не вписывались в эволюционную модель (нонконформизм, протест, уход в идеальный мир культуры), на самом деле являются элементом взаимодополняющих и взаимокомпенсирующих процессов вхождения личности в социум и культуру с целью достижения соответствия личности и среды ее обитания [1, с. 39].

Следовательно, адекватная интерпретация объективных процессов интеграции требует корректировки теоретической парадигмы и введения понятия «социально-культурная интеграция».

Термин «**социальная интеграция**» — (лат. *integratio* — восстановление, восполнение; лат. *integer* — целый) в социокультурном плане имеет следующие значения: принятие индивида другими членами группы; процесс установления оптимальных связей между относительно самостоятельными малосвязанными между собой социальными объектами (индивидуумами, группами, социальными классами, государствами) и дальнейшее их превращение в единую, целостную систему, в которой согласованы и взаимозависимы ее части на основе общих целей, интересов; форма поддержания социальной системой устойчивости и равновесия общественных отношений.

Автор в данной статье рассматривает *социальную интеграцию как расширение личностного бытия во времени, как многоуровневую идентификацию с социальной группой, обществом, культурой*. Результат интеграции

обеспечивается путем «встраивания» человека в общее для всех жизненное пространство, усвоения знаний об окружающем мире (норм морали, права, общения и т. д.).

На этом пути личность выбирает из социального и культурного контекста идеи, ценности формы жизнедеятельности, соответствующие индивидуальным особенностям. Поэтому во внутреннюю структуру каждой конкретной личности входят не все социокультурные и общественные отношения, а лишь вполне определенные, внутренне ей присущие, а остальные существуют для нее в качестве внешних социальных условий. Личность выбирает лишь те отношения и связи, которые соответствуют ее природе, тождественны ей.

С другой стороны, человек осознает и формирует свою индивидуальность, обретает самого себя в процессе межличностной коммуникации, в котором собственная самобытность человека «возвращается» к нему отраженным в «зеркале» других сознаний образом его «Я» [2, с. 7]. Таким образом, нельзя не упомянуть о противоположном эффекте коммуникации — **дезинтеграции социума**. Этот эффект выражается в самореализации, самоутверждении, индивидуализации.

Касательно исследования средств социально-культурной интеграции (в том числе и Интернета), автор исходит из идеи взаимодополнения и компенсации социальных, культурных и личностных факторов в процессе интеграции.

Изучение механизма и характера социально-культурной интеграции базируется на классических трудах Л. Уайта, М. Вебера, Р. Мертона, П. Сорокина. Теоретической основой также являются труды отечественных и зарубежных ученых, внесших существенный вклад в осмысление феноменов социализации, адаптации, инкультурации, самореализации (в частности, теория формирования социального в процессе интериоризации культурной среды Л. Г. Выготского, концепция диалога как ведущего условия жизнедеятельности личности М. М. Бахтина и др.). Теоретико-методологическими ориентирами могут быть работы, в которых обоснована социально-интегрирующая сущность культуры, ее способность обеспечивать совместную жизнедеятельность людей, корректировать формы индивидуальной активности человека в силу его связанности с социальным окружением (А. Я. Флиер).

Вопрос социальной интеграции исследуется также и украинскими социологами. Среди них, О. Р. Лычковская, которая анализировала влияние коммуникативных практик на интеграцию социума (на примере г. Одессы), она утверждает, что «в условиях институциональной и ценностной нестабильности взаимодействие с масс-медиа позволяет аудитории формировать, пусть и неосознанно, стратегии приспособительского поведения в условиях деструктурированной или же полиструктурной социальной реальности, что в конечном счете способствует социальной интеграции социума» [3, с. 98].

Таким образом, при выборе современного средства социально-культурной интеграции социума, которое содержало бы все вышеизложенные элементы, автор в исследовании решил остановиться на феномене Интернета.

Целью исследования выступает исследование Интернета в системе факторов социально-культурной интеграции личности и особенности современной социально-культурной интеграции социума. **Объектом** исследования выступает Интернет как средство социально-культурной интеграции социума, **предметом** — специфика Интернета как интеграционного средства.

Феномен Интернета с момента своего возникновения привлек внимание в научной среде. На первом этапе теоретического осмысления Интернет исследовался в аспекте тех возможностей, которые он предоставляет для реализации принципов свободы и демократии. Западными исследователями (Барлоу Дж., Барбук Р., Камерон Э.) Интернет рассматривался как средство, рождающее принципиально новую среду — «новый дом Сознания», на базе которой предполагалось создание «постгуманистического» общества. Эта идея стала базисной для представителей так называемой «калифорнийской идеологии», связывавшей с появлением Интернета большие социальные ожидания, возможность его интегративной сущности. Несколько позже появились исследования Леви С., Касперски К., которые проблему Интернета анализировали в тесной связи с появлением новой социальной общности «хакеров», их мировоззрения, идеологии и этических принципов.

В начале 90-х гг. XX века, когда информационное пространство Интернета началось интенсивно осваиваться коммерческими структурами, возникла потребность в изучении проблемы интерактивного взаимодействия потребителя и автоматизированной системы. В ходе осмысления вопроса о «дружественном интерфейсе», «виртуальных менеджерах» и т.п. была осознана необходимость «гуманизации» взаимодействия человека и компьютера (Нильсен Я., Норманн Д., Дертузос М., Мандел Т.). В комплексных исследованиях по «электронной коммерции» большое внимание уделялось социокультурным аспектам осуществления коммерческой и потребительской деятельности в глобальной сети Интернета. Исследователи отмечали тенденции индивидуализации общения с клиентами, повышения внимания к личности и ее запросам, и, как следствие, возможность индивидуализированного (тем самым дезинтегрирующего социум) производства и потребления (Козье Д., Грейди М., Шнайдер Д., Эймор Д., Соколова А. Н., Герашенко Н. И.).

В середине 90-х гг. начались интенсивные исследования влияния Интернета на процессы, протекающие в политической сфере жизни общества. Наиболее обсуждаемыми темами стали: возможность возникновения так называемой «электронной демократии», предполагающей прямое волеизъявление избирателей (Вершинин М. С, Grossman L. К., Browning G.), создание «электронного правительства» (Дрожжинов В. И., Кристальный Б. В., Травкин Ю. В., Василенко Л. А., Corrado A., Firestone C. M.).

В процессе теоретического осмысления Интернета внимание исследователей привлекали и следующие проблемы: использование Интернета для контроля над личностью, манипулирования сознанием масс (Расторгуев С., Почепцов Г., Лисичкин В., Шелепин Л., Грачев Г., Мельник И., Кара-Мурза С.); «цифрового неравенства»; формирования восприимчи-

ности к преимуществам новых информационных технологий у широких слоев населения (Химанен П., Кастельс М. и др.). Значительный интерес наблюдается у исследователей к сетевой литературе и искусству (Эко У., Беньямин В., Визель М., Горный Е., Кузьмин Д., Эпштейн М., Корнеев С., Курицын В., Шмидт Э., Могилевская Т., Реван К.).

В конце 90-х гг. XX в. появились работы обобщающего плана, в которых проблема Интернета рассматривалась в тесной связи с проблемой становления информационного общества (Кастельс М., Мелюхин И. С., Фукуяма Ф. и др.). Этот же круг вопросов исследовался в трудах В. Л. Иноземцева, Д. Белла, И. Масуды, Э. Тоффлера, С. Хантингтона и других исследователей, создавших ряд концепций постиндустриального общества.

Как особый феномен, возникший в условиях перехода от постиндустриального к информационному обществу, Интернет анализируется также в работах: С. Жижека, П. Вирилио, Л. Г. Ионина, В. М. Розина, В. А. Емелина и др., находящихся под определенным влиянием постмодернистских идей, а также в трудах П. Дж. Бьюкенена, Н. С. Автономовой, В. А. Кутырева, М. В. Лисаускене [4]. Данные авторы также затронули в своих работах влияние Интернета на социально-культурную интеграцию социума в переходном периоде.

Сегодня изучение специфики процессов в Рунете (авт. — Уанет считать частью Рунета), осуществляется в двух направлениях. Данные направления затрагивают интеграционный и дезинтеграционный потенциал Интернета. В рамках первого из них Интернет интерпретируется как средство, позволяющее создавать мировидение и мироощущение, полностью соответствующее постмодернистским установкам. Эта идея получила наиболее полное раскрытие в работах Е. Горного, Э. Шмидт, В. Курицына и др. В рамках второго Интернет рассматривается в контексте сохранения ценностей традиционной русской культуры. Эти аспекты исследуются в трудах Л. М. Терапольского, В. В. Новикова и др.

В исследованиях Рунета начала XXI века акцент делается на развитии образовательных и информационно-просветительских ресурсов на базе новых информационных технологий (Смольникова И. А., Нежурина М. И., Тихонов М. Ю). Особенно интенсивно развиваются прикладные исследования в области социальной структуры и динамики развития Интернета. Исследователи говорят о важности исследования столь объемного влияния Интернета на социум.

В последние годы появился целый ряд работ, в которых исследуется проблема воздействия Интернета на личность. Они в основном выполнялись представителями психологической науки, среди которых прежде всего необходимо назвать: Е. П. Белинскую, А. Е. Жичкину, Н. А. Носова, Д. И. Шапиро, А. Е. Войскунского и др. [2; 4; 7].

Говоря об актуальности проблемы нельзя не упомянуть о том, что Интернет обеспечивает поддержание и развитие сетевых структур. Как подчеркивают ведущие западные исследователи (М. Кастельс, Э. Тоффлер, Дж. Стиглиц и др.), отличительной чертой информационного общества является отсутствие жестко выраженной иерархической соподчиненности

элементов социальной системы, широкое развитие горизонтальных связей, «размытые» социальные структуры. Интернет выступает, как показывает практика, тем средством, которое стимулирует образование сетей разного уровня, решающих огромную совокупность экономических, политических и социальных проблем нетрадиционными способами. Еще одна важная черта — Интернет выступает главным орудием глобализации (средство интеграции). Подавляющее большинство исследователей этого феномена подчеркивает, что возникновение «мир-экономики» (И. Валлерстайн) было бы невозможно, если бы не существовал Интернет, обуславливающий возможность мгновенного перемещения капиталов, технологий, идей из одной точки земного шара в другую, непрерывного функционирования различного рода бирж (ценных бумаг, товаров и т. д.). Они же указывают на то, что Интернет создает возможности для массивной культурной экспансии, инкорпорации инокультурных ценностей в систему ценностей национальных культур, создает предпосылки для становления монокультурного мира. В условиях нарастания антиглобалистского движения выяснение реальной степени воздействия Интернета на процесс глобализации представляется чрезвычайно важным.

В отличие от вышеуказанных теорий, которые рассматривают Интернет как средство которое лишь интегрирует социум, в научных кругах существуют и другие мнения.

Теории «общества спектакля» и «публичной сферы» утверждают, что одновременно со стремлением индивидуумов к коммуникации возрастает и фрагментация общества. «Общество спектакля», как утверждает Дебора, — это общество фальсифицированной общественной (социальной, политической, экономической, культурной) и личной жизни. Собственно, одним из признаков такой фальсификации является уже само разделение жизни на «общественную-интегрирующую» и «индивидуальную-дизинтегрирующую».

Триумф коммуникационной утопии в качестве основной общественной идеологии является свидетельством укрепления индивидуализма и изоляции в обществе и обещанием его полной атомизации в перспективе. Обычные формы общения и традиционные СМИ уже более не способны удовлетворить потребность людей в общении, то есть в интеграции. А новые средства коммуникации, такие как Интернет, создают лишь фальшивые признаки интеграции, на самом деле функционируя в сторону дезинтеграции социума.

Однако, стоит отметить, что в новом обществе у человека, не интегрированного в пространство глобальных потоков, фактически нет возможности реализовать рациональный жизненный проект. То, что для одних становится свободой, на других ложится непереносимым бременем хаоса, абсолютной неопределенности. Основной конфликт нового мира — это формирование человеком и сообществами своей идентичности перед лицом нового миропорядка. Человек не является пассивным животным, заложником существующего миропорядка и какой-либо системы. На новые условия люди и общины реагируют через поиск новой идентичности. Без этого

картина мира была бы плоской и неполной. Собственно, этому и посвящена вторая книга из трилогии Кастеллса «The power of Identity» («Власть самосознания») [8, с. 238].

В той или иной степени эти проблемы рассматриваются в трудах как зарубежных, так и отечественных авторов, однако трудно назвать хотя бы одну работу, где бы исследовались основные аспекты, связанные с социокультурными последствиями превращения Интернета в основное средство коммуникаций в информационном обществе.

В подавляющем большинстве публикаций Интернет исследуется преимущественно в экономической, политической и частично психологической плоскости. В то же время огромное количество проблем, связанных с возникновением Интернета как новой реальности и средства социально-культурной интеграции социума остается за рамками рассмотрения. Практически не раскрыта система социокультурных функций Интернета, не проанализировано, как изменяется данная система в зависимости от социально-политических и экономических условий, моральных и художественно-эстетических императивов, доминирующих в конкретном обществе. Несмотря на то, что в сети Интернет сегодня происходит быстрая институционализация виртуальных музеев, библиотек, университетов, дискуссионных клубов и т. д., отсутствуют широкомасштабные исследования, позволяющие судить о специфике этих образований, о принципах отбора культурных ценностей, об их влиянии на формирование духовного мира представителей так называемого «Интернет-сообщества».

Необходимость изучения данного аспекта проблемы обусловлена *активным вхождением в общество новейших информационных технологий*. Интернет утвердил и распространил практически всюду новые принципы организации человеческой деятельности: сетевой, виртуальный, интерактивный. Сетевой (Network) принцип организации опирается на теорию распределенной сети, т. е. сети, не имеющей центрального узлового пункта. Виртуальный (Virtual) — основан на моделировании с помощью новых информационных технологий возможной реальности бытия. Интерактивный (Interactive) — основан на диалоговом (интерактивном) взаимодействии пользователя с ЭВМ [9, с. 110].

Реализация этих принципов привела к возникновению таких явлений, как «новая цифровая экономика», «электронное правительство», «дистанционное обучение». Новые изменения коснулись и сущностных аспектов самоидентификации человека. Идентификация личности во многих странах осуществляется теперь на основе электронной цифровой подписи, в некоторых регионах выборы политических лидеров проводятся путем электронного голосования.

Коммуникативно-интеграционные возможности Интернета определяются следующими *чертами*: позитивным вовлечением личности в социальные Интернет-сообщества и виртуальные Фан-клубы, клубы по интересам, способствующие раскрепощению личности и раскрытию ее многогранности; неограниченностью коммуникации в пространственно-временных рамках и независимостью общения от территориальных, языковых условностей;

возможностью получения дополнительного образования; высокой степенью информативности и скоростью обработки информации; усилением темпов культурного обмена и активизацией межкультурной коммуникации, способствующей инкультурации и воспитанию толерантности.

Каким же образом Интернет цементирует единство людей и на чем основано это единство? *Консолидация индивидов в сети Интернет* имеет основу, связанную с существованием внутреннего уровня культуры и общим смыслом существования сообщества, выполняющего, с одной стороны интегрирующую функцию, а с другой — позволяющего удовлетворять индивидуальные потребности членов сообщества.

Список использованной литературы

1. Войскунский А. Е. Психологические исследования деятельности человека в Интернете / А. Е. Войскунский // Информационное общество. — 2005. — № 1. — С. 36–42.
2. Гуревич П. С. Парадоксы информационного общества / П. С. Гуревич // Философия и культуры. — 2008. — № 7. — С. 5–12.
3. Лычковская О. Р. Дифференцирующие и интегрирующие свойства коммуникативных практик в современной Украине / О. Р. Лычковская // Вісник Одеського національного університету. Серія «Соціологія і політичні науки». — 2009. — Вип. 13. — С. 88–100.
4. Лисаускене М. В. Поколение Next — прагматичные перфекционисты или романтики потребления / М. В. Лисаускене // Социс. — 2006. — № 4. — С. 111–115.
5. Батыгин Г. С. Социология Интернета: наука и образование в виртуальном пространстве / Г. С. Батыгин // Вестник РУДН. — 2001. — № 1. — С. 6–16.
6. Губанов Д. А., Новиков Д. А., Чхартишвили А. Г. Социальные сети: модели информационного влияния, управления и противоборства / Д. А. Губанов, Д. А. Новиков, А. Г. Чхартишвили. — М., 2010. — 228 с.
7. Корытникова Н. В. Интернет как средство производства сетевых коммуникаций в условиях виртуализации общества / Н. В. Корытников // Социс. — 2007. — № 2. — С. 85–93.
8. Кастельс М. Галактика Интернет. Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс ; [пер. с англ. А. Матвеева] ; под ред. В. Харитонов. — Екатеринбург : У-Фактория, 2004. — 328 с.
9. Бард А., Зондерквист Я. Нетократия / А. Бард, Я. Зондерквист. — СПб. : Стокгольмская школа экономики, 2004. — 252 с.

В. М. Клопот

кафедра соціології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
к. 40, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

ІНТЕРНЕТ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІУМУ

Резюме

Стаття присвячена аналізу підходів що розглядають Інтернет як засіб соціально-культурної інтеграції соціуму. Автор статті стверджує, що широке поширення Інтернету перетворило його на один з найважливіших чинників суспільного розвитку і консолідації.

Ключові слова: Інтернет, інтеграція, соціальні комунікації.

V. N. Klopot

Sociology Department of Social Sciences Institute
of Odessa Mechnikov National University,
r. 40, 24/26, Frantsuzsky Boulevard, Odessa, 65058, Ukraine

**THE INTERNET AS A MEANS OF SOCIO-CULTURAL INTEGRATION
OF SOCIETY**

Summary

The article is devoted to the analysis of approaches examining the Internet as a means of socio-cultural integration of society. The author of the article confirms, that wide expanding of the Internet has transformed it into one of the major factors of social development and consolidation.

Key words: the Internet, integration, social communications.

УДК 316.354

З. Р. Гадиев

аспирант третьего года обучения кафедры социологии

Института социальных наук

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

к. 40, Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

Тел.: (0482) 68-60-92, e-mail: gadiev@gmail.com

ПОНЯТИЕ «СОЦИАЛЬНАЯ СЕТЬ» В СОЦИОЛОГИИ

В этой статье автор попытался рассмотреть категорию «социальная сеть», проанализировать литературу по данной тематике и сформулировать собственное определение социальной сети.

Ключевые слова: социальная сеть, актор, вершина, ребра, сетевизация, социальная структура, узлы.

Проблематика понятия социальной сети заключается в противоречии между наличием широкого спектра определений, которые выделяют различные источники, и отсутствием конкретно *социологического* определения, способного объединить в себе весь смысл данного понятия. При этом понятие «социальная сеть» приобрело небывалую популярность в современном обыденном и научном дискурсе.

Целью данной статьи является анализ существующих подходов к определению социальной сети как устоявшихся, так и новейших и формулирование на их основе конкретного социологического определения, которое отображало бы все многообразие смыслов рассматриваемого понятия.

В связи с этим задачами выступают анализ понятия «социальная сеть», сложившегося в рамках социальных наук, а также адаптация его к новому явлению, завоевавшему невероятную популярность — веб-сервису «социальная сеть».

Понятие сети является очень широким и идет своими истоками к древнему миру. Это понятие имеет один корень, одну основу для анализа, но количество значений, которое оно в себе несет, очень велико. Как высказывались Д. А. Губанов, Д. А. Новиков, А. Г. Чхартишвили в работе «Социальные сети: модели информационного влияния, управления и противоборства», понятие сетей связано с любой сферой человеческой деятельности. Это могут быть торговые сети, компьютерные сети, коммерческие, маркетинговые сети или, в конце концов, рыбацкие сети.

Сети существовали издревле: сеть дорог в Древнем Риме, почтовые сети в Средневековье, железнодорожные сети, телеграфные, телефонные сети. И, наконец, телекоммуникационные сети. Каждый новый вид сетей способствовал развитию коммуникаций между людьми и тем самым обеспечивал прогресс [1]. Развитие прогресса прямо связано с развитием сетей. Основная функция сетей — это формирование коммуникации между людьми.

Человек может поменять работу, место жительства, у него может измениться социальный статус, но паутина связей с его родными, друзьями, коллегами останется. В социологии эти связи обозначаются понятием «социальные сети». Человек либо сам перемещается в пространстве и по служебной лестнице, либо перемещает ресурсы, свои либо чужие — всю жизнь можно представить как перемещение по сети [2].

Вся жизнь человека состоит из поиска новых знакомств, укрепления старых связей, отсеивания ненужных контактов. Независимо от своего статуса, материального положения, перемещения по лифтам вертикальной или горизонтальной мобильности, деятельность человека направлена на построение паутины связей вокруг себя, как говорит Градосельская Г. В. в статье «Социальные сети: обмен частными трансфертами».

В современном мире человек находится под властью социальных сетей, он всячески зависит от них и не сможет существовать без них. Влияние сетей настолько велико, что они могут управлять человеком, контролировать все сферы его деятельности. Чтобы родиться, пойти в детский сад, пойти в школу, поступить в ВУЗ, устроиться на работу нам необходимо пользоваться своей паутиной связей, которую мы же сами строим на протяжении всей жизни и без которой нам не обойтись. Социальная сеть — это структура, включившая в себя все элементы общества, институты, организации, группы, а также каждого индивида в отдельности.

Нижеследующее определение социальной сети дает Интернет энциклопедия Википедия, которая по сути своей является разновидностью виртуальных социальных сетей. Социальная сеть рассматривается в качестве математической структуры, которую легко можно изобразить схематически, в виде графа.

Социальная сеть — социальная структура, состоящая из группы узлов, которыми являются социальные объекты (люди или организации), и связей между ними (социальных взаимоотношений).

Термин был введён в 1954 году социологом из «Манчестерской школы» Джеймсом Барнсом в работе «Классы и собрания в норвежском островном приходе», вошедшей в сборник «Человеческие отношения». До того многие мыслители об обществе выражали мнение о важности рассмотрения общества как сложного переплетения взаимоотношений.

Понятие «социальная сеть» во второй половине XX века стало популярным у западных исследователей общества; в английском языке оно стало общеупотребительным. Общепонятны в английском выражения вроде «чья-то предпринимательская сеть»: данный пример означает круг знакомых какому-то человеку людей, имеющих для него (и, в некоей степени и конфигурации, друг для друга) предпринимательский интерес, а также все подобные круги знакомств тех людей, и так далее до какого-то уровня значимости. В русском языке есть близкое понятие «блат», означающее неформальные и социально значимые человеческие отношения [3].

Данное определение показывает нам различие в понимании социальной сети западным обществом и отечественным. В то время как на Западе понятие социальной сети является общеупотребительным и трактуется в первую

очередь как круг деловых партнеров, в постсоветском обществе понятие социальной сети вообще было мало развито и не являлось общеупотребимым до сегодняшнего времени.

Обратимся еще к одному определению социальной сети, которое нам дает большой энциклопедический социологический словарь. Социальная сеть — это социальная структура между акторами, главным образом между личностями или организациями. Она указывает пути, которыми они связаны через различные социальные отношения, которые ранжируются от случайного знакомства до закрытых семейных кругов [4].

В социологии социальная сеть рассматривается не только как математическая, но и как социальная структура. Связующими звеньями которой выступают акторы, также называемые узлами, и отношения между этими акторами.

Социальная сеть — множество акторов (социальных объектов) и определенное на нем множество отношений. Историю научных исследований социальных сетей принято отсчитывать с 1930-х годов, когда Дж. Морено опубликовал серию работ по социометрии. В лекциях А. Радклифа-Брауна получило развитие понимание социальной структуры как упорядоченного объединения частей в целое, устойчивого паттерна отношений между людьми [4].

Социальные сети также использовались, чтобы исследовать как компании взаимодействуют друг с другом, характеризуя многие неофициальные связи, которые объединяют руководителей, так же хорошо, как и связи между служащими в различных компаниях. Эти сети предоставляют возможность компаниям собирать информацию, проводить соревнования и даже тайно сговариваться для установления цен и политики. Теория социальных сетей началась с исследований урбанизации в Манчестерской школе. Такие ученые как Марк Грановетер расширили использование социальных сетей. Их теперь используют, чтобы помочь объяснить многие различные явления в общественных науках. Социальные сети также играют важную роль в найме, в деловом успехе фирм и в производительности труда. Теория социальных сетей чрезвычайно активная область в академических кругах. Успешно функционирует академическая ассоциация аналитиков социальных сетей — Международная сеть социально-сетевых аналитиков. Множество инструментов, для работы с социальными сетями, доступны онлайн (UCINET). Они относительно легки в использовании и применяются для предоставления графических изображений сетей.

Социальная сеть, в отличие от иерархии, представляет собой совокупность горизонтальных связей между индивидами, поддерживаемых неформализованным (и в принципе не формализуемым) способом. Базируясь на доверии и тем самым сокращая транзакционные издержки, социальные сети выступают дополнительным или альтернативным по отношению к институтам регулятором взаимодействия. При этом, как правило, социальная сеть выполняет стабилизационную функцию, препятствуя коллапсу системы социальных институтов путем повышения ее гибкости в кризисные периоды.

Иными словами, социальные сети есть механизм, корректирующий несовершенство формальных институтов [5].

Можно также уточнить, что социальная сеть является не только корректировщиком, но и сама несет в себе функции неформальных объединений. Поэтому связь между акторами внутри социальной сети на порядок выше качеством, чем связь в обычной организации или общности. Высокое качество связи в социальных сетях обусловлено отсутствием формальных отношений. Чем шире социальная сеть, тем легче протекают в ней социальные отношения, легче строятся ребра между вершинами сети. Поэтому, в свою очередь, социальная сеть может стать социальным институтом.

Итак, подводя итог, попытаемся дать наиболее полное определение социальной сети, раскрывающее смысл данного понятия. *Социальная сеть — это структура социальных связей*, [состоящая из социальных объектов (людей, сообществ или организаций), акторов сети и взаимодействий между этими объектами, носящими неформальный характер], *закрепленных иерархически, от более тесных (находящихся ближе к центру объекта) до менее значимых*, формирующих паутину (или облако) социальной сети.

Список использованной литературы

1. Губанов Д. А., Новиков Д. А., Чхартишвили А. Г. Социальные сети: модели информационного влияния, управления и противоборства / Д. А. Губанов, Д. А. Новиков, А. Г. Чхартишвили. — М.: Физматлит, 2010. — 228 с.
2. Градосельская Г. В. Социальные сети: обмен частными трансфертами / Г. В. Градосельская // Социологический журнал. — 1999. — № 1/2. — С. 156–163.
3. Википедия — свободная энциклопедия: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org>
4. Социология: Энциклопедия: [Электронный ресурс] / сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. — Режим доступа: <http://voluntary.ru/dictionary>
5. Ткачев Д. Ш. Особенности функционирования институтов и социальных сетей на постсоветском пространстве / Д. Ш. Ткачев // Политические исследования. — 2006. — № 1. — С. 78–91.

З. Р. Гадієв

кафедра соціології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
к. 40, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА МЕРЕЖА» В СОЦІОЛОГІЇ

Резюме

У цій статті автор спробував розглянути категорію «соціальна мережа», проаналізувати літературу по даній тематиці та сформулювати своє власне визначення соціальної мережі.

Ключові слова: соціальна мережа, актор, вершина, ребра, сетівізація, соціальна структура, вузли.

Z. R. Gadiev

Sociology Department of Social Sciences Institute
of Odessa Mechnikov National University,
r. 40, 24/26, Frantsuzsky Boulevard, Odessa, 65058, Ukraine

DEFINITION OF «SOCIAL NETWORK» IN SOCIOLOGY

Summary

In this article the author tried to consider the category of «social network», analyzed the literature of this topic and formulate its own definition of social network.

Key words: Social network, actor, vertex, edge, setivization, social structure, nodes.

УДК [330.341:32]:346.12

Г. В. Пермінова

аспірант кафедри соціології,
викладач інституту соціології, психології та управління,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
ул. Саратівська 20, м. Київ, Україна
Тел.: (044) 400-99-40, e-mail: piterhof@i.ua

**МОДЕЛІ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ:
ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД**

Автор статті розглядає вітчизняні та зарубіжні дослідження, присвячені явищу корпоративної соціальної відповідальності, здійснює наукові розвідки стосовно різних моделей корпоративної соціальної відповідальності та осмислює теоретичне та практичне напрацювання вчених і практиків різних країн світу.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, модель корпоративної соціальної відповідальності, держава, бізнес, зацікавлені сторони, соціальні відносини.

Національний підхід до конструювання основних засад корпоративної соціальної відповідальності в Україні має враховувати досвід кращих наукових напрацювань і практик різних країн світу. Досвід розвинутих країн світу актуалізує питання взаємозалежності розвитку ринкових відносин із соціальним розвитком, оскільки ринок за умови раціональної та соціально відповідальної політики створює матеріальну базу та соціально-економічно-психологічні умови для збільшення різноманітних ресурсів, що направляються на потреби соціальної сфери.

Проблема корпоративної соціальної відповідальності бізнесу (КСВ) певною мірою висвітлена в науковій літературі. Вивченням різних аспектів та перспектив розвитку цього феномену в Україні займаються вчені І. Акімова, Я. Жаліло, О. Кужель, С. Мельник, Е. Лібанова, Д. Ляпін та ін. (КСВ та соціальне партнерство); О. Мазурик, С. Мошенський, Ю. Петренко та ін. (КСВ та соціальні інвестиції й аудит); Н. М'ясникова, Ю. Осокіна та ін. (КСВ та етика соціально-трудова відносин); С. Баранова, Н. Водницька, О. Ворона, А. Коноваленко, О. Лазаренко, Ю. Саєнко, О. Тітаренко (КСВ і менеджмент). Поняття «корпоративна соціальна відповідальність» введено в наукову термінологію для означення відношення бізнесу до суспільства, має широку історичну, теоретичну розробленість та практичну спрямованість, що свідчить про актуальність цієї проблематики серед зарубіжних та вітчизняних науковців (Ю. Благів, Е. Іванова, Е. Радославов, Л. Довгань, І. Малик, В. Арутюнов, Б. Котляр, І. Абрамін, Ю. Хмельник та ін.).

Разом з тим, поряд з поданням у наукових джерелах різних аспектів корпоративної соціальної відповідальності, в науковому доробку не достат-

ньо висвітлена проблема реалізації корпоративної соціальної відповідальності. З огляду на це, метою статті є не тільки пошук нових ключових положень в теоретичних та практичних напрацюваннях щодо корпоративної соціальної відповідальності, а й розвідка інноваційних світових моделей, здатних до ефективного її запровадження.

Перехід України до сталого соціально-економічного розвитку, її інтеграція до європейського і світового співтовариства вимагає запровадження сучасних практик взаємодії держави й бізнесу, а також бізнесу й суспільства. Саме інноваційні світові практики сприятимуть посиленню взаємної відповідальності всіх учасників суспільного життя, створенню умов для подальшого стабільного розвитку суспільства, яким буде враховане широке коло інтересів і потреб громадян.

Сьогодні в найбільш економічно розвинених країнах світу набуло поширення явище «корпоративної соціальної відповідальності бізнесу», що розуміється як відповідальність бізнес-структур за рішення та дії у суспільстві, за стан навколишнього середовища тощо. Досягається це шляхом прозорості та етичної поведінки, яка сприяє сталому розвитку (sustainability). Зазначене відповідає інтересам і потребам людей на даному етапі становлення суспільства і обумовлює забезпечення майбутнім поколінням можливість задовольняти їхні інтереси і потреби. Учені вважають, що бізнес має зважати на очікування зацікавлених сторін (stakeholders); його діяльність відповідає чинному законодавству і міжнародним нормам поведінки; йому притаманне інтегрування у діяльність організацій та практична спрямованість у взаємовідносинах [1, с. 10; 2, с. 11].

Аналіз наукових праць західних і вітчизняних вчених та експертів показав, що поняття «корпоративна соціальна відповідальність» трактується як добровільна діяльність компаній приватного і державного секторів, що спрямована на дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє середовище тощо, з метою вирівнювання наявних економічних і соціальних диспропорцій; створення довірливих взаємовідносин між бізнесом, суспільством і державою; покращення результативності бізнесу та показників прибутковості в довгостроковій перспективі [3; 4].

У контексті проблематики, що розглядається, звернемо увагу на те, що у сучасній міжнародній практиці існує декілька моделей корпоративної соціальної відповідальності, що мають виражену географічну ознаку, соціально-економічні, правові та культурні особливості господарсько-підприємницької діяльності, а також характерні риси розвитку управління на рівні держави чи країни. Зокрема, моделлю корпоративної соціальної відповідальності називають «сформований на певній території набір характеристик та параметрів корпоративної соціальної відповідальності, на формування яких впливають такі аспекти як: історичне підґрунтя, національні та культурні особливості, економічний і соціальний розвиток країни, практики та розвиток державної політики, пріоритети щодо корпоративної соціальної відповідальності» [5, с. 70].

Зокрема, сучасна англо-американська модель підприємництва, що ґрунтується на максимальній свободі суб'єктів, має свої характерні особливості реалізації корпоративної соціальної відповідальності. Наприклад, втручання держави в діяльність бізнесу вважається порушенням його свобод. Власники, керівники та акціонери самостійно визначають, яку частку заробленого прибутку вони можуть витратити на корпоративну соціальну відповідальність. Вирішення різноманітних соціальних проблем за рахунок бізнесу відбувається за допомогою напрацьованих численних механізмів соціального інвестування, переважно на основі корпоративних фондів. Традиційно в США корпоративна соціальна відповідальність бізнесу пов'язана безпосередньо зі здійсненням філантропічної діяльності, реалізацією різноманітних волонтерських програм тощо. Засновані бізнесом благодійні організації США отримують податкові пільги, зокрема, вони не сплачують податки на нерухомість і податок на продаж. Показово, що в 2006 році загальна сума пожертв благодійних організацій становила близько 1,7 % ВВП країни [2, с. 24].

Для японської моделі соціальної відповідальності характерні культурні азійські традиційні ознаки. Наприклад, «бізнес» японською мовою складається з двох слів «kei» — «керувати світом» та «ei» — «постійно докладаючи зусиль для досягнення» [6], отже саме поняття бізнесу передбачає складові соціальної відповідальності. Японський підхід пропагує «дружелюбно налаштоване суспільство» до своїх громадян (society-friendly). Це пов'язане зі значними розбіжностями форм та методів здійснення своєрідного азійського стилю корпоративного управління, тісним зв'язком та координацією державою політики бізнес-стратегій, довготривалим працевлаштуванням громадян тощо. Саме Японія першою у світі розвивала так званій менеджмент з «людським обличчям», широко використовуючи креативні підходи, коли «бізнес відповідає за все». Наприклад, надає житло, заохочує сімейні династії, виділяє фінансову допомогу, виплачує корпоративні пенсії тощо.

Розглядаючи сучасні ознаки японської моделі, констатуємо, що в поточний час спостерігається підвищена увага до зовнішньої складової корпоративної соціальної відповідальності з боку як уряду Японії, так і неурядових інституцій. Окрім обов'язкового інформування суспільства про дотримання певних етичних стандартів, розкриття і дотримання природоохоронних норм екологічної інформації, проводиться соціальний аудит компаній, метою якого є державний контроль за виконанням міжнародних та національних стандартів. Істотна кількість корпорацій у цьому зв'язку заснувала спеціальні департаменти, які опікуються проблемою соціальної відповідальності бізнесу та розповсюджують інформацію про неї, публікують корпоративні звіти та приділяють особливу увагу партнерам (зацікавленим сторонам). Підкреслимо, що азійська модель характеризується активною роллю держави, заохочуючи соціальну та ділову згуртованість людей не тільки на рівні компаній, а й на рівні індустріальних груп. Питаннями корпоративної соціальної відповідальності опікуються Міністерство навколишнього середовища, Міністерство соціального забез-

печення та здоров'я, Міністерство зовнішньої торгівлі та промисловості Японії [7].

Відмінним є шлях становлення та розвитку моделі корпоративної соціальної відповідальності в Китаї. Свій стрімкий розвиток та успішну експансію ця азіатська країна почала в 80-ті роки минулого століття. Сутність обраної Китаєм соціально-економічної політики полягала в експортній орієнтації економіки із залученням іноземних інвестицій за рахунок відносно дешевої робочої сили і недосконалого соціального захисту на той час працівників. Західним транснаціональним корпораціям було вигідно виносити найбільш витратні і найменш наукомісткі виробничі процеси за межі своїх корпоративних структур. Незважаючи на існування болючих соціальних проблем в їхніх країнах, вони активно розвивали свій бізнес у Китаї. Поява та поширення Кодексу Соціальної Відповідальності SA 8000 змінила ситуацію та сприяла розвитку «ланцюгової реакції», коли західні корпорації, взявши на себе зобов'язання за цим документом, почали вимагати того самого й від своїх постачальників у третіх країнах. З травня 2004 року понад половина міжнародних компаній, які працюють у Східній Азії, заявили про те, що вони відновлять контракти з китайськими виробниками тільки після того, як упевняться, що останні впровадили вищезначений Кодекс. Подальші перспективи співробітництва із західними партнерами почали залежати від сертифікації місцевих підприємств з огляду на узгодженість їхньої політики з нормами соціальної відповідальності [8, с. 10].

Розглядаючи соціальну модель більшості європейських країн, слід зазначити, що вона заснована на принципі права кожної людини на вільний та гармонічний розвиток незалежно від здібностей і здатності самостійно задовольняти свої потреби. Ці принципи базуються на «Європейській соціальній хартії», «Стратегії соціальної єдності» та «Стратегії соціального залучення». Базуються зазначені принципи на значно підвищеній ролі держави, яка виступає «в якості не пасивного соціального утримувача, а організатора соціально-економічного життя членів суспільства» [9]. Європейська модель корпоративної соціальної відповідальності передбачає реалізацію соціальних програм за рахунок коштів, отриманих державою від сплати податків. Як американська, так і європейська моделі засновані на системі державного оподаткування. Держава зацікавлена у створенні відповідних умов для розвитку бізнесу, вона формує різноманітні мотивуючі інструменти для того, щоб бізнес-структури були зацікавлені і мали бажання нести витрати на соціальну забезпеченість суспільства.

Практично всі західноєвропейські суспільства мають розвинені системи грошової допомоги. Однак, незначна частина країн сформуvala таку чітку систему підтримки державою соціальних послуг, яка спостерігається у скандинавських країнах. Більшість дослідників погоджуються з тим, що скандинавські моделі характеризуються такими загальними цілями, як посилення солідарності та рівності. У цьому контексті місія бізнесу полягає в успішності, вчасно сплачених податках, а держави — ефективному розподіленні цих податків, з обов'язковим включенням у розподіл витрат

на соціальні потреби суспільства. У скандинавських країнах держава відіграє більшу роль, ніж ринок чи громадські товариства. Політика держави спрямована на збільшення зайнятості населення, запобігання безробіттю, збільшення рівності між різними соціальними групами (віковими, етнічними, класовими, сімейними, релігійними тощо) з метою забезпечення їх прав на основі соціальних гарантій [10].

Характерною ознакою для європейських країн є погляд на корпоративну соціальну відповідальність як на частину міжнародної репутації держави через діяльність національних компаній, які представлені за кордоном. Наприклад, Франція стала першою країною (2001 р.), що зобов'язала компанії, які виходять на фондові біржі, робити звіти, в яких висвітлювати становище працівників, мобільність персоналу, кількість робочих годин, стан здоров'я та безпеки, навчання, розподіл доходів, зв'язки з місцевою громадою, засоби збереження енергії та зменшення впливу на довкілля. У 2009 році урядом були прийняті поправки, які зобов'язали всі компанії, що оперують на території Франції, звітувати перед суспільством. Основні стандарти корпоративної соціальної відповідальності, задекларовані в національній стратегії сталого розвитку Франції, прийняті урядом у 2003 році. Державна політика країни заохочує відповідальні інвестиції, має також законодавчо визначені рамки для державних закупівель і винагороди для кращих підприємств, у тому числі «еко-лейбл», що є ознакою екологічно-відповідальної компанії [11].

У 2000 році уряд Великобританії призначив першого міністра з корпоративної соціальної відповідальності в Європі, роль якого полягала у забезпеченні керівництва та підтримки кращих соціальних практик компаній. Сьогодні особливо активним у поширенні принципів корпоративної соціальної відповідальності та обміні передовими практиками є Міністерство бізнесу, підприємництва і реформи управління Великобританії. Значна частина роботи на рівні уряду виконується Департаментом у справах Міжнародного Розвитку (DFID), який вирішує, насамперед, проблеми, пов'язані з етичними нормами торгівлі, та сприяє впровадженню таких бізнес-моделей, які створюють більш вигідні торговельно-економічні відносини між країнами — виробниками, що розвиваються, та британськими компаніями [14].

Розвиток моделі корпоративної соціальної відповідальності в Росії дещо відмінний від інших країн. Поширення цього явища відбувалося в період «після дефолту», що вважається для цієї країни перехідним часом до економічної та політичної стабільності. Важливим кроком на шляху впровадження нового пріоритету у внутрішню політику держави став всеросійський форум «Громадянське суспільство» у 2001 році. На форумі представники різних громадських організацій визначили основні напрямки соціально-економічного розвитку. Керівництво країни виявило до проблеми соціальної відповідальності особливу увагу, сформулювавши критерії її ефективності через призму відношення чи лояльності влади до діяльності компаній або її основних акціонерів. Це вплинуло на загальний зміст концепції корпоративної соціальної відповідальності бізнесу в Росії та визна-

чило її нову функцію — «своєрідного приборкання крупного бізнесу» на благо суспільства.

На відміну від згаданих вище моделей, українською особливістю корпоративної соціальної відповідальності є те, що на регіональному і на державному рівнях соціальний внесок бізнесу зводиться до примусової участі у впровадженні різноманітних соціальних програм. Певною мірою через наявність успадкованих елементів командної системи радянських часів роль держави щодо формування і розвитку соціальної місії національного бізнесу превалює. У діяльності бізнесу нині існує поєднання нових соціальних ініціатив з дотриманням радянських традицій управління. Насамперед це проявляється, коли мова йде про роль особистості, що перебуває у певній кріпосній залежності «від волі керівників чи власників».

Український парадокс полягає в тому, що наше суспільство обрало розмитий вектор державної соціальної політики, в якому «людина сама за себе у відповіді». Падіння виробництва, низькі доходи населення, відсутність соціальної безпеки та гарантій надломали людей, дестабілізували суспільство, в якому держава на сьогодні займає позицію «пасивного соціального регулятора» з певною «соціально-дотаційною місією», що не передбачає довгострокового партнерства «держава — бізнес — суспільство» [9].

Сучасні українські науковці (А. Зінченко, О. Ляшенко, М. Саєнсує та ін.), розглядаючи корпоративну соціальну відповідальність як таку, висловлюються за те, що джерелами формування та розвитку української моделі має стати симбіоз елементів, наприклад, британської моделі, де превалює добровільна ініціатива бізнесу, і європейської, де існують бажання підприємств отримати чіткіші рамки поведінки від держави. Як зазначає М. Мурашко, серед відмінностей української сучасної моделі корпоративної соціальної відповідальності є «відсутність ідеології соціально відповідального підприємництва та вимушений характер цієї відповідальності» [12, с. 116].

На думку І. Царик, саме корпоративну соціальну відповідальність треба розглядати в якості «вмонтованого стабілізатора» соціально-економічної політики держави, що «передбачає встановлення її мінімального рівня відповідно до потреб суспільства і можливостей бізнесу на різних стадіях економічного циклу». Науковець зазначає, що з одного боку стимулюється соціальна активність підприємств на добровільних засадах, а з іншого, за допомогою примусових, стимулюючих, забороняючих, стримуючих заходів державні органи захищають суспільство від негативного впливу господарювання тією мірою, якої вимагають темпи зростання чи падіння економіки [4, с. 11].

Вітчизняні державознавці І. Савченко і О. Радченко запропонували дві моделі реалізації соціальної відповідальності: 1) етатичну, що передбачає домінування зовнішніх важелів впливу на суб'єкт соціальної взаємодії шляхом обмеження його права та свобод. Така модель застосовується виключно в нормативно-правовій сфері, регламентуючи санкціями дії учасників суспільних відносин. Запропонована ліберально-демократична модель передбачає узгодженість цілей всіх учасників соціальної взаємодії

та визначення на основі спільної мети, як дієвого механізму, підвищення соціальної відповідальності. Розвиток ліберально-демократичної моделі соціальної відповідальності виключає тенденції руйнівного розбрату в суспільстві, вона є внутрішньо стійкою, підсилює легітимність державної влади, формує в громадян почуття власної гідності, зменшує соціальну агресію, супроводжується пошуком соціальних механізмів узгодження та досягнення суспільних цілей [13].

Процес моделювання корпоративної соціальної відповідальності бізнесу в реаліях українського суспільства потребує певної координації та мотивування, а відтак активної участі в ньому держави, яка має визначити це явище як бажану поведінку для бізнесу і розробити комплекс відповідних заохочень та законодавчих норм. Залучення додаткових зовнішніх ресурсів (спонсорських, благодійних внесків, гуманітарної допомоги, грантів на реалізацію соціальних проектів і програм, ресурсів громадських і благодійних організацій тощо) має стати найперспективнішим напрямом удосконалення державної соціальної політики, узгодженості зовнішніх і внутрішніх соціально-економічних важелів суспільства. Вважаємо за доцільне подальше вивчення наукових праць, присвячених різним моделям корпоративної соціальної відповідальності. Саме цьому будуть присвячені наші наступні розвідки.

Список використаної літератури

1. Лазаренко О., Колишко Р. Посібник із корпоративної соціальної відповідальності. — К.: Енергія, 2008. — 96 с.
2. Корпоративна соціальна відповідальність : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [О. Гирік та ін.]; за заг. ред. Т. С. Смовженко, А. Я. Кузнецової; М-во освіти і науки України, Нац.банк України, ун-т банк. справи. — К. : УБС НБУ, 2009. — 260 с.
3. Мазурик О. В. Соціальна відповідальність як складова концепції соціального аудита [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.visnyk-psp.kpi.ua
4. Царик І. М. Регулятивні інструменти посилення соціальної відповідальності бізнесу в системі національної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Черніг.держ.ін-т економ. і упр. — Чернігів, 2011. — 22 с.
5. Корпоративна соціальна відповідальність : моделі та управлінська практика: посібник / за наук. ред. Редькіна О. С. — К. : Фабований лист, 2001. — 471 с.
6. Иванова В. Особенности формирования моделей корпоративной социальной ответственности в зарубежных странах и России // Человек и закон. 2009. — № 10: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.chelt.ru/2009/10-09/ivanova_10-09.html
7. Fukukawa K., Moon J. A Japanese model of Corporate Social responsibility: a study of online reporting / Working paper N.03/10. — May, 2003: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.brad.ac.uk
8. Кневещь Олена. Соціальна відповідальність бізнесу як запорука соціальної злагоди в суспільстві / Федер. проф. спілок України. — К.: «ПРОФІНФОРМ» ФПУ, 2005. — 48 с. — Бібліотечка голови профспілкового комітету; Вип. № 12 (72).
9. Симоненко В. Бедность — основной показатель «эффективности» власти // Еженедельный обозреватель. — 2011. — № 11 (550). — 18–24 марта: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.2000.net.ua
10. Morsing M., Schultz M. Corporate Social Responsibility communication: stakeholder information, response and involvement strategies: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.majkenschultz.com/articles

11. Sobczak A., Antal A. B. Corporate Social responsibility in France: a Mix of national traditions and international influence. *Business & Society* March 2010. 49: 35–67: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.online.sagepub.com
12. Мурашко М. І. Концептуальні основи соціальної відповідальності бізнесу в Україні. — С. 114–122: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.space.nbuv.gov.ua:8080
13. Савченко І. Г. Ціннісний вимір соціальної відповідальності в демократичній державі/ Радченко О. В. — Х.: ХНУВС, 2008. — 199 с.
14. Business impact — helping competitiveness. *Business in the Community*: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.bitc.org.uk

А. В. Перминова

кафедра соціології, Інститут соціології, психології і управління,
Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова,
ул. Саратовская 20, г. Киев, Украина

МОДЕЛИ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ: ЗАРУБЕЖНЫЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

Резюме

Автор статьи рассматривает отечественные и зарубежные исследования посвященные явлению корпоративной социальной ответственности, проводит научную разведку относительно разных моделей корпоративной социальной ответственности и осмысливает теоретические и практические наработки ученых и практиков разных стран мира.

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, модель корпоративной социальной ответственности, государство, бизнес, заинтересованные стороны, социальные отношения.

G. V. Perminova

Sociology Department, Institute of Sociology, psychology and management
of National Pedagogical University named by M. P. Dragomanov,
20 Saratovskaya str., Ukraine, Kyiv

THE MODELS OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY: INTERNATIONAL AND UKRAINIAN EXPERIENCE

Summary

The author of article considers the International and Ukrainian researches in terms of corporate social responsibility phenomena, conducting the scientific investigations regarding the various of the corporate social responsibility's models and analyze theoretical and practical outcomes of scientists and practitioners of different counties of the world.

Key words: corporate social responsibility, model of corporate social responsibility, state, business, stakeholders, social relationships.

УДК 316.001.8:303.62

О. І. Пітенко

аспірантка кафедри соціології

Національного університету «Києво-Могилянська Академія»,

вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ 04655, Україна

Тел.: (044) 425-60-53, e-mail: olena.pitenko@gmail.com

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ
«НАДАННЯ ЗВОРОТНОГО ЗВ'ЯЗКУ ПО РЕЗУЛЬТАТАХ
ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ»**

У статті розглядаються особливості застосування методики «надання зворотного зв'язку по результатах організаційного дослідження». На основі опрацьованої фахової зарубіжної літератури автор узагальнює можливості та переваги даної методики, а також формулює рекомендації щодо її ефективного використання.

Ключові слова: зворотний зв'язок по результатах організаційного дослідження, організаційні дослідження, організаційні зміни, організаційний розвиток.

У сучасному глобалізованому світі максимізація людського капіталу стає все більш важливою для організацій [1]. Одним із засобів досягнення такої максимізації є налагодження ефективного зворотного зв'язку в організації. Сьогодні, щоб бути успішними на ринку, організації потребують ефективного зворотного зв'язку як важливої системи підтримки не лише робочої продуктивності співробітників, але також і конструктивних міжособистісних стосунків між ними. Ця тенденція знайшла своє відображення і в сучасних дослідницьких інтересах соціології організацій [2]. Адже сьогодні відбувається поступова переорієнтація організаційних досліджень з простого збору даних про організацію з метою діагностування її «проблемних зон» на більш активні методи впливу на людський ресурс організації задля підвищення її загальної продуктивності [3].

Організації за своєю природою є інформаційно-процесними системами. Вони діють не у вакуумі, а відповідно до інформації про зовнішнє середовище (свої ринки, потреби своїх клієнтів тощо) і власні внутрішні процеси (продуктивність своїх працівників, якість управління тощо) [4]. Доки всі члени організації не здобудуть своєчасно адекватної, валідної і релевантної інформації, вони не зможуть забезпечити не лише її ефективне поточне функціонування, але і ідентифікувати ймовірні проблеми, що пов'язані з планами майбутнього розвитку. Саме таку інформацію про кількість, якість і природу результатів певної організаційної одиниці (особи, відділу чи організації) і надає зворотний зв'язок.

Вперше методика «надання зворотного зв'язку по результатах організаційного дослідження» була розроблена ще в 1940-х рр. психологами Інституту соціальних досліджень в Мічиганському університеті [5]. Сьогодні

ж надання зворотного зв'язку по результатах організаційного дослідження є одним з найбільш поширених методів організаційного розвитку, що використовується не лише для здійснення збору діагностичних даних щодо організації та забезпечення її відповідною валідною інформацією, але і для підтримки ефективного функціонування організації шляхом заохочення її членів діяти щодо задокументованих проблем [6].

Успіх зворотного зв'язку по результатах соціологічного опитування пов'язують з такими його перевагами як широке охоплення членів організації дослідженням, подолання опору змінам через залучення працівників, забезпечення бажаного зв'язку «зміна — агент — організація», а також тенденцією опитаних працівників сприймати дані дослідження як релевантні та валідні для їх організації [7].

На думку Дж. Епліна та Д. Томпсона, така особливість системи зворотного зв'язку як мінімальні витрати, необхідні для підтримки її функціонування, дозволяє навіть невеликим організаціям з обмеженими ресурсами забезпечити користь від покращення їх функціонування через надання зворотного зв'язку [6]. Адже, у результаті всі ці зусилля повертаються у вигляді підвищення продуктивності організації, поліпшення відносин працівників, зростання робочої ініціативи, що виправдовує інвестування часу і зусиль.

Дослідження методики «надання зворотного зв'язку по результатах організаційного дослідження» здійснюються, зокрема, такими дослідниками, як Алан Чьорч, Жанін Вацлавські та Ален Краут [8]; Девід Надлер, Філіп Мірвіс і Кортланд Каман [9]; Лін Атвотер, Девід Вальдмен, Девід Атвотер та Прісцила Картір [10]; Хосе Пейро, Вінсент Гонсалес-Рома та Хосе Канеро [11], і, в основному, зосереджені на ефективності цієї методики щодо зміни аттитюдів та поведінки членів організації.

Результати досліджень даної методики в цілому демонструють позитивні ефекти зворотного зв'язку, що за певних обставин може бути важливим інструментом у впровадженні ефективних конструктивних соціальних змін. І хоча А. Ключер і А. Денісі показали, що ефект зворотного зв'язку є більш змішаним, ніж думали деякі дослідники [12], вони також підтвердили той факт, що багато досліджень показали позитивний вплив індивідуального зворотного зв'язку на продуктивність в організаціях (це питання, зокрема, досліджували Ф. Манн [13], Л. Браун [14], Д. Бауерс [15], Д. Ільген, К. Фішер, М. Тейлор [16], К. Пірсон [17]). Так, у мета-аналізі інтервенцій, спрямованих на підвищення продуктивності працівників, здійсненому Р. Катцелем і Р. Гуццо, зворотний зв'язок показав позитивний вплив на продуктивність і аттитюди, і негативний вплив на абсентеїзм і плинність кадрів [18]. Нажаль, щодо групового зворотного зв'язку, кількість досліджень є обмеженою (груповий зворотний зв'язок, зокрема, досліджували Д. Надлер [19], Р. Прітчард [20], Е. Конлон і С. Барр [21]), що становить серйозну перешкоду для дослідників організаційної продуктивності, особливо враховуючи, що сьогодні все більше організацій працюють у форматі невеличких команд або робочих груп.

Проте дані дослідники лише побіжно згадували процес надання зворотного зв'язку як один з можливих інструментів впливу на поведінку працівників організації, а не досліджували процес надання зворотного зв'язку як центральну проблему. Саме тому вищезгадані дослідники вивчили лише деякі аспекти процесу надання зворотного зв'язку, головним чином, висунувши гіпотези, які так і не було в ході їх досліджень остаточно та в повному обсязі перевірено, тобто вони скоріше поставили більше дослідницьких питань, ніж дали відповідей на них, залишивши широке дослідницьке поле для послідовників. Отже, незважаючи на інтенсивний розвиток цього напрямку, і досі *невирішеною дослідницькою проблемою* залишається комплексне вивчення процесу надання зворотного зв'язку, а також чинників, що прямо чи опосередковано визначають його ефективність.

З'ясування особливостей застосування методики «надання зворотного зв'язку по результатах організаційного дослідження» як активного інструменту впровадження та підтримки соціальних змін в організації, а також чинників, що прямо чи опосередковано визначають її ефективність, і становить *центральну проблему даної статті*. Задля досягнення цієї мети авторкою будуть розглянуті особливості застосування цієї методики та чинники, що визначають її ефективність, можливості та переваги методики, а також сформульовані рекомендації щодо її ефективного використання.

Авторкою було здійснено пошук та аналіз відповідної фахової теоретичної та емпіричної вітчизняної та зарубіжної літератури щодо застосування методики надання зворотного зв'язку по результатах організаційного дослідження. Оскільки, на жаль, у вітчизняних періодичних джерелах, як от, український журнал «Соціологія: теорія, методи, маркетинг» та російських — «Социологические исследования» і «Социология: методология, методы и математическое моделирование», не було знайдено жодного згадування даної методики, то авторка використовувала лише відповідну фахову англомовну літературу, знайдену на відомих закордонних сайтах електронних наукових публікацій, як от — EBSCO, JSTOR, SAGE, Wiley Online Library.

Термін «зворотний зв'язок» походить з кібернетики, дисципліни, яка розглядала зворотний зв'язок як частину процесу регуляції в закритих системах. Пізніше модель зворотного зв'язку була запозичена соціальними науками і застосована до організацій як відкритих систем [22]. В соціології організації під *зворотним зв'язком* розуміють інформацію, що надається організаційній одиниці (особі, відділу чи організації), про кількість, якість і природу її результатів [4]. Причому поняття «результатів» включає в себе все, що дана організаційна одиниця виробляє, починаючи від таких вузькоматеріальних задач як кількість автомобілів та завершуючи такими нематеріальними як досягнутий рівень задоволеності роботою.

Результати досліджень зворотного зв'язку демонструють, що він може мати позитивний ефект на індивідуальну, групову чи організаційну робочу продуктивність та конструктивні міжособистісні стосунки працівників організації на цих рівнях. Проте, варто мати на увазі, що визначальним при цьому є спосіб, в який використовується інформація, надана зворотним

зв'язком (це те, як вона повідомлена, яка важливість вкладається в неї, частота, з якою вона використовується, ступінь залученості до використання інформації зворотного зв'язку тощо), який може значно вплинути на те, який ефект матиме зворотний зв'язок — позитивний, негативний чи нейтральний [23]. Саме тому зворотний зв'язок є потенційно могутнім засобом, ефективність якого безпосередньо залежить від того, яким чином він використовується.

Розглянемо *три головні виміри зворотного зв'язку*, що, на думку Д. Ільгена, К. Фішера і М. Тейлора, визначають його ефективність: джерело і реципієнт зворотного зв'язку, а також саме повідомлення зворотного зв'язку [16].

В організаційному контексті працівники зазвичай отримують зворотний зв'язок з двох різних *джерел*: від безпосереднього керівника (ієрархічний зворотний зв'язок) і від своїх колег (симетричний зворотний зв'язок). Серед *реципієнтів* зворотного зв'язку вищезгадані дослідники розрізняють переважно дві організаційні одиниці: працівників як осіб (індивідуальний зворотний зв'язок) і робочу групу як цілісність (груповий зворотний зв'язок).

В якості *повідомлення* зворотного зв'язку, як правило, виступає інформація, що ґрунтується на зібраних за допомогою організаційного дослідження даних щодо кількості, якості та природи результатів роботи організаційної одиниці, якій це повідомлення і надається. Відповідно, зміст повідомлення зворотного зв'язку може бути зосередженим або на *продуктивності організаційної одиниці*, що передбачає досягнення нею певних матеріальних цілей і результатів («продуктивний» зворотний зв'язок), або/і на *процесі*, що визначає спосіб функціонування організаційної одиниці та її результати, пов'язані з людським фактором та міжособистісними стосунками, до яких призводить це функціонування (інтерперсональний зворотний зв'язок).

Дослідники А. Хей, С. Петрушка, І. Джонс і В. Бунгард розрізняють також *кількісний* (кількість учасників, кількість інформації, що повідомляється та отримується, тривалість і частота) і *якісний* аспекти (ефективність зворотного зв'язку, яка визначається двома параметрами — 1) покращеннями в організаційній продуктивності, тобто виміром, пов'язаним з роботою, 2) покращеннями в організаційній кооперації та міжособистісних стосунках, тобто інтерперсональним виміром) надання зворотного зв'язку [22].

Отже, щоб бути ефективним, зворотний зв'язок має бути оптимальним для конкретної поточної ситуації організаційного дослідження. Така система зворотного зв'язку має враховувати особливості проблемної ситуації в організації та характерні риси всіх учасників надання зворотного зв'язку (і джерела повідомлення і його реципієнтів), що, в свою чергу, визначатимуть вибір змісту та форми повідомлення зворотного зв'язку.

Щоб надавати *ефективні дані* по результатах організаційного дослідження, повідомлення зворотного зв'язку повинно відповідати певним критеріям, щоб мати бажані наслідки. Отже, дані, що виступають в якості повідомлення зворотного зв'язку, *мають бути*:

1) конкретними: інформація зворотного зв'язку має бути не загальною, а звертатися до різних конкретних аспектів робочого завдання або поведінки працівника, має містити конкретні роз'яснюючі факти і приклади, що допоможуть запобігти непорозумінням (Д. Ільген, К. Фішер і М. Тейлор [16]);

2) прямими: дані мають надаватись безпосередньо особі або групі, для якої вони призначені, у двосторонньому процесі комунікації, а не передаватись через третіх осіб (М. Вонг і С. Хайхаус [24]);

3) негайними: зворотний зв'язок є більш ефективним, коли дані надаються незабаром після збору даних за допомогою організаційного дослідження (Д. Ільген, К. Фішер і М. Тейлор [16]);

4) регулярними: співробітники мають регулярно отримувати дані зворотного зв'язку, що мають бути інтегрованими в щоденну роботу членів організації (М. Тейлор, К. Фішер і Д. Ільген [25]);

5) і позитивними і негативними: зворотний зв'язок має містити і похвалу і критику, але він не має зосереджуватись винятково на помилках (К. Павеетт [26]);

6) незагрозливими: дані зворотного зв'язку мають надаватись в незагрозливій, справедливій і шанобливій формі. (Е. Блікенсдерфер, Дж. Кеннон-Бауерс і Е. Селес [27]).

Для ефективного застосування методики, окрім забезпечення процесу надання зворотного зв'язку ефективними даними, не менш важливим є сама участь у даному процесі, в ході якого ця інформація подається назад опитаним співробітникам. Як правило, ці дані надаються членам організації під час зустрічі або серії зустрічей.

Зазвичай, дана методика застосовується в два етапи. Перший — це проведення організаційного дослідження, тобто здійснення збору даних щодо сприйняття працівниками різних організаційних змінних та діагностування «проблемних зон» організації. І другий — це безпосереднє систематичне надання членам організації зворотного зв'язку на основі їх власних відповідей або відповідей своїх підлеглих на запитання дослідження, тобто результатів опитування в підсумковій короткій формі донизу по ієрархії організації у взаємозамкненому ланцюгу зустрічей [28].

Як правило, після кожного надання зворотного зв'язку проводиться спеціальний спільний семінар керівників та їх безпосередніх підлеглих щодо значення результатів опитування для їх окремих груп і організації в цілому. Під час цієї зустрічі досвідченим консультантом надається допомога в інтерпретації отриманих даних дослідження у різній формі: за допомогою проведення обговорень, сесій питань і відповідей, моделювання ситуацій, кейсів або вправ [29]. Також, як правило, перед учасниками семінару ставиться завдання на основі результатів зворотного зв'язку дослідження розробити плани дій щодо вирішення проблем, що існують всередині їх відділу [30]. Відповідно до потреб організації, може бути організована та проведена ціла серія таких семінарів-зустрічей.

Розглянемо **головні умови забезпечення ефективної зустрічі** з надання зворотного зв'язку по результатах організаційного дослідження.

Згідно з Дж. Епліном і Д. Томпсоном, при підготовці такої зустрічі одним з першочергових кроків має бути правильне формулювання конкретних завдань для цієї зустрічі. Оскільки, у більшості випадків, залучається більш ніж одна група працівників, а також може бути проведено декілька зустрічей з кожною групою, то мають бути визначені окремі завдання для кожної зустрічі. Необхідним є постійне розуміння різниці між двома типами завдань — завданнями «змісту» і завданнями «процесу» [6].

Завдання змісту стосуються самого опитування і аналізу інформації, що містяться в даних. Наприклад: прийняти чи відкинути інформацію щодо організації, зібрану за допомогою дослідження — тобто забезпечити надання релевантних даних; проінтерпретувати специфічний сенс даних; сприяти аналізу проблемних ділянок, ідентифікованих за допомогою опитування; запропонувати альтернативні напрямки дій; відібрати і впровадити рішення; оцінити результати дій, попередньо впроваджених.

Завдання процесу стосуються інтерперсональних процесів зустрічі. Серед найбільш важливих цілей є такі: покращити здатність працівників працювати разом як команда, що вирішує проблеми; сформувані моральний дух і мотивацію працівників через залучення до програми змін; забезпечити засобами виявлення прихованих навичок, талантів і здібностей працівників; підтримувати середовище, де інтерперсональні конфлікти можуть бути адресовані та вирішені.

В ході початкової і наступних зустрічей з надання зворотного зв'язку необхідним є, як і в будь-якій програмі по зворотному зв'язку, підтримувати баланс між завданнями «змісту» і завданнями «процесу».

Після визначення завдань такої зустрічі лідер з надання зворотного зв'язку повинен звернути безпосередню увагу на проведення самої зустрічі, організовуючи яку, він має врахувати та забезпечити **необхідні умови її успішного проведення**. Т. Каммінгс і К. Ворлі виділяють п'ять таких умов [31].

1. Мотивація для роботи з даними. Працівники організації повинні відчувати, що робота з даними зворотного зв'язку буде мати позитивні результати і що ці дані можуть бути реально використаними для впровадження змін. У зв'язку з цим може виникнути необхідність забезпечення явного схвалення та підтримки з боку впливових груп, так, щоб працівники під час зустрічі не соромились ставити питання і виявляти проблеми.

2. Структура зустрічі. Зустрічам з надання зворотного зв'язку потрібна структура, інакше вони можуть перетворитися на хаос або безцільні обговорення. Порядок денний або план зустрічі і присутність лідера дискусії, як правило, забезпечують потрібний напрямок. Якщо ж перебіг зустрічі не зберігається в потрібному напрямку, особливо коли дані негативні, то ефект від надання даних може бути втрачений у розмовах, що стають надто загальними.

3. Належне представництво. До зустрічі зі зворотного зв'язку повинні бути залучені працівники, що мають спільні проблеми і можуть отримати користь від спільної роботи. При цьому можуть залучатися як вся робоча команда так і групи, що містять представників з різних функціональних

областей або ієрархічних рівнів. Без належного представництва на зустрічі учасники не зможуть вирішити запропонованих проблем.

4. Доречна влада. Важливим є уточнити питання влади, якою володіє група, тобто її сили спрямовувати зміни. Учасники повинні знати, щодо яких питань вони можуть внести необхідні зміни, щодо яких вони можуть тільки рекомендувати зміни, і над якими вони взагалі не мають жодного контролю. Якщо таких чітких меж немає, у членів групи, ймовірно, виникнуть деякі сумніви з приводу використання даних зворотного зв'язку для генерації планів дій. Більш того, якщо група не має повноважень вносити зміни, зустріч зі зворотного зв'язку може перетворитися на пустопорожню вправу, а не на засідання з реального розв'язання проблем.

5. Процес допомоги. Працівники на зустрічах зі зворотного зв'язку потребують сприяння спільній роботі в групі, адже повідомлення негативних даних, як правило, викликає природну тенденцію опору наслідкам, зміни напрямку розмови на безпечні теми, тощо. Практикуючий консультант з організаційного розвитку, що має навички керування груповим процесом, може допомогти учасникам зосередитися на «чутливих» питаннях зустрічі, покращити ситуацію щодо обговорення даних зворотного зв'язку та вирішення діагностованих проблем.

У поєднанні з ефективними даними зворотного зв'язку ці характеристики проведення успішних зустрічей з надання зворотного зв'язку допомагають забезпечити ситуацію, коли члени організації можуть повністю обговорити наслідки діагностичної інформації та спрямувати свої висновки в напрямку впровадження релевантних і реалістичних організаційних змін.

На основі опрацьованої літератури щодо проблем, що спостерігаються в існуючих системах зворотного зв'язку в організаціях, авторкою були сформульовані **рекомендації для розробки більш ефективних систем зворотного зв'язку в організаціях.**

1. Задля максимізації людського фактору організації система має збирати інформацію на регулярній основі не лише про організаційну продуктивність, але і про організаційні інтерперсональні процеси, аттитюди і стан членів організації.

2. Щоб бути максимально корисними та забезпечувати справді необхідною інформацією, усі методики збору і подальшого подання даних респондентам мають бути розроблені або хоча б переглянуті людьми, які збираються використовувати цю інформацію.

3. Щоб розпочати плідну дискусію щодо вирішення проблем і допомогти працівникам оцінити, наскільки добре вони виконують свою роботу, визначити цілі на майбутнє та порекомендувати можливі організаційні покращення, система має своєчасно і на регулярній основі поширювати інформацію до всіх співробітників, хто її потребує і може використовувати, на всіх рівнях організації, включно з менеджерами і працівниками нижчого рівня.

4. Щоб уникнути надання працівниками неправдивих даних, безпосереднім керівникам слід бути тренуваними щодо того як використовувати

інформацію зворотного зв'язку для стимулювання ідентифікації проблеми та їх вирішення працівниками, а не для взаємних звинувачень і оцінки.

5. Впровадження системи та спровокованих нею змін має бути акуратно спланованим і відбуватись на основі консультацій з користувачами цієї системи для мінімізації їх спротиву цим змінам.

Висновки

Сьогодні українській соціології організацій варто взяти до уваги останні тенденції розвитку відповідних західних соціологічних студій, що, досліджуючи організації, починають поступово переходити від простого збору соціологічних даних про організацію з метою діагностування її «проблемних зон» до більш активних методів впливу на досліджуваній людський ресурс організації задля підвищення її загальної продуктивності.

Одним із таких соціологічних методів є методика «надання зворотного зв'язку по результатах організаційного дослідження», що традиційно полягає в збиранні даних про організацію та наданні цих даних її працівникам з метою аналізу отриманих даних, інтерпретації їх значень і знаходження коректних дійових кроків, що повинні бути зроблені для покращення функціонування організації.

Дана методика, що ґрунтується на наданні ефективного зворотного зв'язку, забезпечує організацію не лише діагностичною інформацією щодо її поточних процесів, але і виступає в якості важливої системи підтримки робочої продуктивності членів організації та їх конструктивних міжособистісних стосунків, а також може успішно сприяти впровадженню соціальних змін в організації. Окрім того, зворотний зв'язок може виступати в якості інструменту, що сприяє проясненню цілей організації, допомагає ідентифікувати та вирішувати її проблеми, підвищує мотивацію її членів працювати краще.

Авторка розглядає три головні виміри зворотного зв'язку, що визначають його ефективність: джерело і реципієнт зворотного зв'язку, а також саме повідомлення зворотного зв'язку, і робить висновок, що, аби бути ефективним, зворотний зв'язок має бути оптимальним для конкретної поточної ситуації організаційного дослідження. Ефективна система зворотного зв'язку має враховувати особливості проблемної ситуації в організації та характерні риси всіх учасників надання зворотного зв'язку (і джерела повідомлення і його реципієнтів), що, в свою чергу, визначатимуть вибір змісту та форми повідомлення зворотного зв'язку.

Також у статті демонструється, що для ефективного застосування цієї методики дослідник має забезпечити процес надання зворотного зв'язку ефективними даними та організувати ефективну зустріч з їх розгляду, що передбачає визначення завдань «змісту» і «процесу» даної зустрічі та підтримки їх оптимального для даної групи учасників балансу, а також забезпечення зустрічі структурою, а її учасників мотивацією для роботи з даними, належним представництвом, доречною владою та допомогою.

На останок, авторка формулює рекомендації для розробки більш ефективних систем зворотного зв'язку в організаціях.

На жаль, більшість організаційних досліджень зосереджені на вивченні переважно деяких окремих емпіричних ефектів лише індивідуального зворотного зв'язку, залишаючи проблему комплексного вивчення всіх ефектів надання зворотного зв'язку, а також чинників, що прямо чи опосередковано визначають його ефективність, і досі відкритою для наукового аналізу. Також досі майже незаповненою нішою соціологічного знання, що гостро потребує свого вивчення, враховуючи сьгоднішнє зростання кількості організацій, які працюють у форматі невеличких команд або робочих груп, — залишається дослідження емпіричних ефектів групового зворотного зв'язку.

Список використаної літератури

1. Boudreau J. W., Ramstad P. M. Strategic industrial organizational psychology and the role of utility analysis models // Handbook of industrial and organizational psychology / Ed. by W. Borman, R. Klimoski, D. Ilgen. — New York: John Wiley and Sons, 2003. — P. 193–221.
2. Щербина В. В. Предмет, статус и проблематика социологии организаций // Социологические исследования. — 2000. — № 8. — С. 138–143.
3. Folkman J. Three Approaches to Surveys // Employee Surveys that Make a Difference: Using Customized Feedback Tools to transform Your Organization. — Provo, UT: Executive Excellence Publishing, 1998. — P. 45–65.
4. Nadler D., Mirvis P., Cammann C. The ongoing feedback system: Experimental with a new managerial tool // Organizational Dynamics. — 1976. — Vol. 4, Iss. 4. — P. 63–80.
5. Burke W. W. Organization development: A process of learning and changing. — Reading, MA: Addison-Wesley, 1992.
6. Aplin J. C., Thompson D. E. Feedback — key to survey-based change // Public Personnel Management. — 1974. — Vol. 3, Iss. 6. — P. 524–530.
7. Aplin J. C., Thompson D. E. Successful organizational change // Business Horizons. — 1974. — P. 61–66.
8. Church A. H., Waclawski J., Kraut A. I. Designing and using organizational surveys: a seven-step process. — John Wiley and Sons, 2001. — 293 p.
9. Nadler D., Mirvis P., Cammann C. Developing a feedback system for work units: A field experiment in structural change // The Journal of Applied Behavioral Science. — 1980. — № 1. — P. 41–62.
10. Atwater L. E., Waldman D. A., Atwater D., Cartier P. An upward feedback field experiment: Supervisor's reactions to subordinates // Personnel Psychology. — 2000. — № 53. — P. 275–297.
11. Peiry J. M., González-Romó V., Caceró J. Survey Feedback as a Tool for Changing Managerial Culture: Focusing on Users' Interpretations — A Case Study // European Journal of Work and Organizational Psychology. — 1999. — № 8. — P. 537–550.
12. Kluger A. N., DeNisi A. The effects of feedback interventions on performance: A historical review, a meta-analysis, and a preliminary feedback intervention theory // Psychological Bulletin. — 1996. — № 119. — P. 254–284.
13. Mann F. C. Studying and creating change: a means to understanding social organization // Research in Industrial Human Relations / Ed. by C. Arensberger, et al. — New York: Harper & Brothers, 1957. — P. 157–167.
14. Brown L. D. Research action: Organizational feedback, understanding and change // Journal of Applied Behavioral Science. — 1972. — № 8. — P. 697–704.
15. Bowers D. G. OD techniques and their results in 23 organizations: the Michigan inter-company longitudinal study // Journal of Applied Behavioral Science. — 1973. — № 9. — P. 21–43.
16. Ilgen D. R., Fisher C. D., Taylor M. S. Consequences of individual feedback on behavior in organizations // Journal of Applied Psychology. — 1979. — Vol. 64, Iss. 4. — P. 349–371.

17. Pearson C. A. L. An assessment of extrinsic feedback on participation, role perceptions, motivation and job satisfaction in a self-managed system for monitoring group achievement // *Human Relations*. — 1991. — Vol. 44, Iss. 5. — P. 517–537.
18. Katzell R. A., Guzzo R. A. Psychological approaches to productivity improvement // *American Psychologist*. — 1983. — № 78. — P. 306–309.
19. Nadler D. A. The effects of feedback on task group behavior: A review of the experimental research // *Organizational Behavior and Human Performance*. — 1979. — № 23. — P. 309–338.
20. Pritchard R. D., Jones S. D., Roth P. L., Stuebing K. K., Ekeberg S. E. Effects of group feedback, goal setting and incentives on organizational productivity // *Journal of Applied Psychology*. — 1988. — Vol. 73, Iss. 2. — P. 337–358.
21. Barr S. H., Conlon E. J. Effects of distribution of feedback in work groups // *Academy of Management Journal*. — 1994. — Vol. 37, Iss. 3. — P. 641–655.
22. Hey A. H., Pietruschka S., Bungard W., Joens I. Feedback as a supporting system for work groups // *Innovative theories, tools, and practices in work and organizational psychology* / Ed. by M. Vartiainen, F. Avallone, N. Anderson. — Seattle, WA: Hogrefe & Huber Publishers, 2000. — P. 125–140.
23. French W. L., Bell C. H. *Organizational development*. Englewood Cliffs. — NJ: Prentice-Hall, 1978.
24. Waung M., Highhouse S. Fear of conflict and empathic buffering: Two explanations for the inflation of performance feedback // *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. — 1997. — Vol. 71, Iss. 1. — P. 37–54.
25. Taylor S., Fisher C. D., Ilgen D. R. Individuals' reactions to performance feedback in organizations: A control theory perspective // *Performance evaluation, goal setting, and feedback* / Ed. by G. R. Ferris, K. M. Rowland. — Greenwich, CT: JAI Press, 1990. — P. 81–124.
26. Pavett C. M. Evaluation of the impact of feedback on performance and motivation // *Human Relations*. — 1983. — Vol. 36, Iss. 7. — P. 641–654.
27. Blickensderfer E., Cannon-Bowers J. A., Salas E. Theoretical bases for team self-correction: Fostering shared mental models // *Advances in interdisciplinary studies of work teams: Team implementation issues* / Ed. by M. M. Beyerlein, D. A. Johnson, S. T. Beyerlein. — Greenwich: JAI Press, 1997. — Vol. 4. — P. 249–279.
28. Mann F. C. Studying and creating change // *The planning of change: Readings in the applied behavioral sciences* / Ed. by W. Bennis, K. Benne, R. Chin. — New York: Holt, Rinehart and Winston, 1962. — P. 605–615.
29. Solomon R. J. An examination of the relationship between a survey feedback O. D. technique and the work environment // *Personnel Psychology*. — 1976. — № 29. — P. 583–594.
30. Poole M. S., Van de Ven A. H. *Handbook of organizational change and innovation*. — USA: Oxford University Press, 2004.
31. Cummings T. G., Worley C. G. *Organization development and change*. — 9th Ed. — South-Western Engage Learning, 2009. — 772 p.

Е. И. Питенко

Национальный университет «Киево-Могилянская Академия»,
ул. Сковороды, 2, Киев, 04655, Украина
Тел.: (044) 425-60-53, e-mail: olena.pitenko@gmail.com

**ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДИКИ «ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ
ОБРАТНОЙ СВЯЗИ ПО РЕЗУЛЬТАТАМ ОРГАНИЗАЦИОННОГО
ИССЛЕДОВАНИЯ»**

Резюме

В статье рассматриваются особенности применения методики «предоставления обратной связи по результатам организационного исследования». На основе обработанной зарубежной социологической литературы автор обобщает возможности и преимущества данной методики, а также формулирует рекомендации по ее эффективному использованию.

Ключевые слова: обратная связь по результатам организационного исследования, организационные исследования, организационные изменения, организационное развитие.

O. I. Pitenko

National University of Kyiv-Mohyla Academy,
2 Skovorody street, Kyiv 04655, Ukraine
e-mail: olena.pitenko@gmail.com

**FEATURES OF APPLICATION OF THE METHOD
«SURVEY FEEDBACK»**

Summary

This article highlights the features of application of the method «survey feedback». According to the processed foreign sociological literature author summarizes the facilities and advantages of this technique, and make recommendations for its effective use.

Key words: Survey feedback, organizational researches, organizational changes, organizational development.

УДК 316.74:001.891

О. О. Поліщук

аспірант кафедри соціології

Національного університету «Києво-Могилянська Академія»,

вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ 04655, Україна

Тел.: (044) 425-60-53, e-mail: barabolya@gmail.com

**НАУКА У ДОСЛІДНИЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ЧОМУ АСПІРАНТИ
ЗАЛИШАЮТЬ РОБОТУ НАД ДИСЕРТАЦІЯМИ?**

У статті розглядаються причини розповсюдженої серед аспірантів проблеми — припинення роботи над дисертаціями з точки зору викладачів кафедри соціології НаУКМА. На основі глибинних інтерв'ю були виділені такі чинники, які визначають прийняття рішення про завершення аспірантури: переконання щодо перебування, робота за сумісництвом, наукове середовище, фінансові питання, вибір.

Ключові слова: дослідницький університет, аспіранти, наукова робота.

Освіта сьогодні є наріжним каменем формування українського суспільства, адже від її якості залежить конкурентоздатність випускників на ринку праці, ефективність економіки і, не в останню чергу, місце України серед інших держав за різними показниками. Одним з важелів покращення української освіти є, як показує міжнародний досвід, впровадження дослідницьких університетів, які поєднують підготовку фахівців високого рівня з ввиробленням нового знання і технологій. У цьому плані повчальним для України може бути досвід Сполучених Штатів Америки, де дослідницькі університети функціонують, вдало поєднуючи і навчання, і дослідження. Їхнє становлення не в останню чергу відбулося завдяки теорії людського капіталу (розробленої у 1950–1960-х роках за участі багатьох відомих економістів, в тому числі, Теодора Шульца та Гері Бекера [3]). Її змістом є те, що освіта необхідна для підвищення рівня продуктивності роботи людей, фактично знання та навички стають новим капіталом, який є не менш важливим, ніж фізичний. З'являється нове поняття — інвестиції у людський капітал: розвиток людського капіталу неодмінно впливає на економічний успіх країни. Отже, навчання — передача знань і вмінь, за Шульцем, стають частиною запланованих інвестицій держави у людський капітал [6].

Одним із найвагоміших шаблів освіти є так звані *postgraduate studies* — аспірантура й докторантура. Разом із аспірантськими програмами докторські програми становлять важливий етап підготовки майбутніх кадрів для дослідницьких університетів, формують зародок тих соціальних механізмів, які визначатимуть їхнє функціонування. Ось чому особливої актуальності набуває вирішення проблеми підвищення ефективності аспірантури і докторантури. Ряд вітчизняних дослідників зробили внесок у її вирішення, зокрема О. В. Василенко вивчав процес відбору аспірантів до індустріально-

технічних ВНЗ УСРР [1], В. Б. Мокін та В. О. Леонт'єв наголошували на необхідності навчання майбутніх аспірантів методам генерації нових знань [4]. Проте задача побудови цілісної системи соціальних чинників, які зумовлюють низьку ефективність підготовки фахівців найвищої кваліфікації в Україні поки що не отримала остаточного вирішення.

У даній статті ми розглядаємо такий аспект проблеми: чому так багато аспірантів не захищається, незважаючи на велику кількість ВНЗ, де їх готують? За даними фахівців Донецького національного університету, ефективність аспірантури складає за останні три роки не більше 24 %, а докторантури — 28 % [5]. Визначення можливих чинників цієї проблеми могло б стати основою для вироблення дієвих заходів з покращення ситуації в рамках дослідницьких інверситетів.

У травні-червні 2011 року мною було проведено низку глибинних інтерв'ю стосовно наукової роботи та роботи аспірантів, зокрема з штатними викладачами кафедри соціології НаУКМА. Зважаючи на те, що цей ВНЗ належить до категорії університетів, які оголошено дослідницькими, отримання рефлексії його викладачів становить особливу цінність для розуміння механізмів формування навчально-наукових закладів нового типу. Кафедра соціології була обрана через те, що саме фахівці-соціологи найкраще здатні проаналізувати соціальні чинники такого масштабного інституту, як інститут освіти. Загалом у дослідженні взяли участь 12 співробітників кафедри. Інтерв'ю склалися із таких питань:

- Відомо, що невелика частина тих, хто вступає до аспірантури НаУКМА, успішно закінчує її і подає дисертацію до захисту. Як ви вважаєте, чому так відбувається, які соціальні механізми лежать в основі цієї проблемної ситуації?

- Що можна і потрібно зробити, на Вашу думку, щоб збільшити кількість аспірантів, які вчасно захищаються?

- Порівняйте, якщо маєте відповідний досвід, підготовку аспірантів у НаУКМА з підготовкою наукових кадрів: (1) за часів СРСР, (2) в інших українських ВНЗ, (3) у закордонних ВНЗ. Які, на Вашу думку, найбільш суттєві відмінності у цьому процесі?

- Які заходи, на Вашу думку, потрібно вжити для поліпшення ситуації з науковою роботою викладачів у НаУКМА?

- Яким чином, на Вашу думку, можна інтенсифікувати співпрацю між викладачами всередині кафедри, факультету та університету над науковими проблемами?

У даній статті я аналізую відповіді респондентів на перші два питання і частково третє. За результатами дослідження названі респондентами проблеми можна поділити на декілька груп.

Часто основною причиною низької ефективності аспірантури називають недостатнє **фінансування** науки — перш за все, невелику стипендію аспірантів. Це, на думку респондентів, призводить до того, що аспірант має працювати «на стороні», відволікаючись таким чином, від наукової діяльності. Пізніше робота починає переважати за значимістю (підвищення, відрадженьня, особисті пріоритети), вступають в дію вікові фактори і студент

кидає аспірантуру. Тут можна зробити декілька коментарів, звернувшись до історії соціологічної аспірантури НаУКМА: «Спочатку вступали найздібніші, найвмотивованіші студенти й студентки. Але вони були вимушені працювати від початку. Якщо порівняти їхню тогочасну зарплатню до ставки професора, то це була різниця у 10–12 разів. Дуже суттєво». Отже, на думку респондента, перші 5 років існування аспірантури в НаУКМА не є дуже показовими, оскільки складна економічна ситуація у країні перешкоджала повноцінній науковій діяльності.

Пізніше ситуація налагодилась: «Зараз різниця складає приблизно 2, інколи 3 рази. Не такий соціально-психологічний бар'єр». Це призвело і до якісної зміни вступників до аспірантури — з'явилися такі аспіранти, нещодавні випускники, які паралельно із аспірантурою працювали не у комерційних структурах, а в університеті, що, на думку респондента, якісно позначилося на успіхах роботи над дисертаціями. Фактично уся їхня діяльність зосереджувалася у стінах університету, який вони свого часу закінчили. Це стало сприяти більш комфортним умовам роботи, як психологічно, так і мотиваційно. Разом із послабленням тиску матеріальних умов це позначилося і на результативності аспірантури.

Для кількох респондентів вирішення фінансових проблем більшою мірою зосереджується на питанні житла. Вони зауважують, що людина, яка забезпечена житлом, має більше шансів успішно працювати в аспірантурі, оскільки вимоги до рівня доходу у них менші. Іншим аспектом фінансової проблеми можна назвати відсутність потреби у дослідженнях ззовні. У держави немає коштів на проведення досліджень, а в організацій не розвинута культура потреби досліджень.

Декілька респондентів зазначають необхідність грантів на дослідження, державних чи зовнішніх: «Якщо будуть гранти, то будуть дослідження. Якщо будуть дослідження, то будуть і статті». Але і тут криється проблема — у відсутності незалежних експертів, які б оцінювали проекти, що подаються на гранти, тобто, фактично у прозорості надання грантових коштів.

Якщо аспірант вирішує фінансову проблему, то наступною за значенням стає проблема майбутньої **кар'єри**. Тобто, аспірант роздумує над тим, що дає ступінь для молодій людині у майбутньому? Потреба у фахівцях із науковими ступенями дуже незначна. Робочі місця в університетах скорочуються внаслідок зменшення навантаження, відбувається скорочення фінансування науки й освіти. Виникає питання — що дає ступінь і куди далі йти працювати. Коли аспірант приходиться до думки, що він нікому не потрібен, в нього зникає мотивація продовжувати.

Одразу декілька респондентів на питання «Як поліпшити ситуацію з успішністю в аспірантурі» відповідають питанням «Навіщо?», яке переходить у питання «Навіщо потрібна така велика кількість захищених кадрів?» (якщо уявити, що успішність аспірантури суттєво підвищиться). Респонденти зауважують, що зважаючи на скорочення фінансування, ступінь зовсім не означає гарантію працевлаштування, а отже, і змісту у підвищенні ефективності аспірантури немає: «Просто ну який сенс випус-

кати багато кандидатів наук? Це ритуалізм — бути кандидатом наук суто заради кандидатів наук. Це тоді якась самореференція, немає в цьому смисла».

Один із респондентів наводить приклади історій своїх однокурсників, які, навіть маючи успіхи у дослідженні та великий відсоток написаної роботи, кидали аспірантуру. І таку проблему грошима не вирішити: «Гроші пропонувати? Не допоможе. Яка ще може бути мотивація, коли вони тут [в університеті. — О. П.] не працюють? Кар'єрно вони не зацікавлені...». Зауважимо, що кар'єра надалі пов'язана із середовищем, оскільки кар'єру будують у просторі певних відносин: «Це ті, хто реально пов'язують науку з викладанням, отже вони викладають паралельно з аспірантурою. Наука посилює викладання. А викладання посилює науку». Отже, можна зробити висновок, що наука має стати для аспіранта сходинкою для академічної кар'єри, або (що рідше), якщо ступінь відкриває йому нові можливості на комерційній роботі в майбутньому. Отже, після вирішення фінансової та кар'єрної проблем, наступною стає середовищна.

Якщо людина має досвід навчання чи стажування за кордоном, то очевидно, що вона порівнюватиме середовище в українському та закордонному університетах. Так, одна респондентка зазначає, що згідно її досвіду навчання за кордоном, сприятливість середовища може компенсувати деякі інші проблеми, зокрема і фінансові. Але дуже важливою перепорою на шляху створення такого сприятливого середовища у вітчизняній науці вона називає вікову статусність. Тобто, на її думку, вік людини в українському науковому середовищі автоматично надає їй певні переваги: старша людина є більш авторитетною, аніж молодша за будь-яких наукових досягнень. Фактично ця ситуація є проблемною в аспекті прийняття рішень: «В нашій країні молодий завідувач кафедри інколи не може приймати рішення, якщо є старші викладачі. Вони не дадуть робити, тому що з ними завжди треба радитись». Таку проблему респондентка називає «ейджизмом», і вихід, на її думку, в іншій соціалізації, за західним зразком, щоб «статусність, ієрархія мали інше значення», очевидно, не вікове. На підтвердження своїх слів вона наводить власний досвід проведення заходів на підтримку аспірантів за кордоном: «...сіли, попили чайку з печивом, розслаблено... Хтось презентує, всі слухають і щиро дають поради. Не закидують, а радять, як покращити». Щоб кафедральні заходи стали реальною підтримкою аспірантів в Україні, респондентка вважає, необхідно змінити формат зустрічей, врахувавши закордонний досвід, у першу чергу, щоб зменшити нервовий пресинг з боку більш досвідчених колег та збільшити конструктивність заходів.

Інший респондент наполягає на зміні загальної структури навчання, яка могла б забезпечити створення наукового середовища для аспірантів: «Міждисциплінарні курси, тобто аспіранти різних програм проходять ці курси разом, вивчаючи Academic Writing, щоб згодом мати хоча б одну публікацію в реферованому західному журналі». Тобто, таким чином наукова спільнота оточує аспіранта з двох боків: по-перше, його колеги-аспіранти через включеність у місцеву наукову спільноту (відвідування спільних

курсів та методологічних семінарів тощо), по-друге, включеність у світову наукову спільноту через публікації в іноземному журналі.

Інший аспект цієї проблеми стосується не самого навчання в аспірантурі, а подій після її закінчення, на шляху до захисту. Для цього недостатньо написати роботу, треба пройти процедури із подання роботи до захисту у спецраді. У випадку, якщо такої спецради немає в університеті, часто доводиться стикатися із не дуже доброзичливою, але дуже вимогливою аудиторією сторонньої спецради і пройти багато бюрократичних процедур. Тут дотичною стає і проблема **психологічного дискомфорту** в аспіранта. Про сильний психологічний пресинг під час подання роботи зауважує більшість респондентів, а значить, такий аспект є дуже вагомим: «Дуже важливим є аспект психологічного комфорту... І ти себе відчуваєш своїм... Це якийсь звітний етап, але відчуття того, що до тебе доброзичливо ставляться, навіть коли задають питання, ти їх не сприймаєш, так критично або ти не впадаєш в таку апатію або транс, що мене хочуть на шматки порвати». Тут грає роль не тільки фактор невідомості, як сприймуть аспіранта та його роботу сторонні експерти, але і те, що про цей етап ходять легенди поміж аспірантами, розповіді старших колег. Отже, аспірант опиняється перед бар'єром чужорідного середовища і, залежно від його готовності витримати тиск, визначається успіх його роботи: «Для наших аспірантів ситуація важка тим, що треба йти захищатися в іншу, невідому ситуацію, інше невідоме середовище».

Як вирішення цієї проблеми, очевидно постає необхідність створити власну Вчену Раду. Але коли такої можливості немає, роль наукового керівника як психолога дуже важлива. Якщо керівник — відома серед членів Вченої Ради постать, то, можливо, це полегшить аспірантові тягар психологічного дискомфорту.

Сама суть науки — робити певні відкриття, діставати нову інформацію, проводити дослідження, на думку респондентів, губиться у формалізованих **вимогах**, в рамках яких аспірант (та і загалом науковець) має працювати: «Потрібно зробити максимально нудну, максимально формалізовану річ з урахуванням всіх стандартів, частково адекватних, частково не адекватних і показати, що людина вміє працювати в такій сфері» — ділиться досвідом респондент. Отже, коли творча робота стає жертвою таких рамок, аспірант втрачає бажання рухатися далі у цій сфері.

Окрім проблем, що стосуються аспіранта напряму, існує опосередкована — недостатній **контроль** та фактична відсутність перевірки результатів роботи призводять до того, що у процесі навчання начебто все робиться, а насамкінець роботи немає. З одного боку, здається, що або аспіранти зменшують темп роботи і врешті-решт не захищаються, або наукові керівники сприяють тому, що видимість роботи існує, але за цією видимістю нічого не стоїть: «Всі майже виконують навчальний план. Наукові керівники кажуть, що так, аспіранти виконують свою роботу в достатньому обсязі і непогано працюють, але щоб через 3 роки... я не кажу 100 %, хоча б відсотків 70 аспірантів захищалися, — такого, на жаль, немає». Ця проблема є багатогранною, оскільки не можна стверджувати,

що науковий керівник є зацікавленим в тому, щоб його аспіранти нічого не робили.

Є і радикально налаштовані серед респондентів, вважаючи, що контроль треба посилити загрозою відрахування: «Якщо наприкінці другого року навчання у людини немає навіть третини дисертаційної роботи, добре б, щоб це було більше половини, треба ставити питання про відрахування».

Тим не менше, контроль за результатами, перш за все, є прерогативою наукового керівника, і тактика такого контролю є вагомою складовою стратегії його роботи із аспірантом. Керівникові потрібно знайти межу між тотальним контролем (який, до речі, може викликати страх перед особою керівника і перед навчанням) і вседозволеністю, коли керівник, наприклад, на атестації за відсутності (чи браку, невиконання плану) результатів навчання говорить протилежне, щоб врятувати аспіранта від відрахування з аспірантури. Така ситуація знайома респондентці, яка пропонує зробити атестації більш жорсткими для аспірантів: «На атестації вся кафедра має бачити результат роботи, а не покладатися на слова наукового керівника, що «все нормально», «текст є». Покажіть цей текст!».

Крім цього, неможливо не зауважити про те, що навряд чи багато викладачів буде читати тексти дисертацій для атестації, і з цим респонденти погоджуються, зазначаючи, що сутність такої форми контролю саме у тому, щоб кафедра пересвідчилася у справжності роботи аспіранта. Важливо зауважити, що фактична відсутність зворотнього зв'язку при цьому (якщо погодитися, що роботи майже не читатимуть) навряд чи зможе змотивувати аспіранта працювати, скоріше це стане для нього черговою повинністю.

Вирішення цієї проблеми не може бути самоочевидним, і рішення приймається з урахуванням усіх обставин як з боку аспіранта, так і з боку кафедри. Разом із цим, необхідно, можливо, додати контролю з боку керівника, щоб діагностувати наміри аспіранта щодо подальшої роботи.

З іншого боку, питання контролю стикається з питанням стосунків керівника й аспіранта, і на думку одного з респондентів, стосунки «викладач — студент» вже не є актуальними для цього періоду: «Після завершення 1-го року навчання в ідеалі йде випередження по знаннях керівника в своїй темі, і він стає наставником, радником». Фактично йдеться про перший рік — як про перехідний етап, коли стосунки «викладач — студент» переходить у стосунки колег. І тут постає питання — які вимоги до аспіранта протягом цього часу? Респондент ділиться своїми сумнівами щодо ефективності поточних форм контролю: «Зараз атестацію за 1-й рік навчання можна пройти, склавши один кандидатський іспит. На 2-й рік навчання вони складають другий кандидатський іспит, написали якусь там статтю про методологічні засади свого дослідження і успішно проходять 2-й рік атестації. І тоді раптом за 3-й рік мають народити дисертацію. Так не буває». Отже, висновок — треба змінювати структуру навчання — і тут стають у нагоді структуровані докторські програми за західним зразком: «Ми допомагаємо впродовж 1-го року аспіранту знайти свою тему, обчитати довкола цієї теми, і на виході з цього процесу повинен бути кри-

тичний огляд літератури, план дослідження, обґрунтування методології». Далі проблема контролю стикається із середовищною проблемою — потрібні регулярні зустрічі, семінари за участю викладачів й аспірантів для обміну думками і неформального проміжного контролю.

Висновки

Фактично з інформації, отриманої від респондентів цього дослідження, можна сформувати систему чинників, за якою діють та приймають рішення аспіранти: переконання до вступу, сумісництво із роботою, вибір.

Переконання щодо перебування в аспірантурі — уся наявна в аспіранта інформація щодо того, як проходить навчання в аспірантурі, скільки часу це може займати, з якими труднощами можна стикнутися та які досягнення зробити. У подальшій діяльності ці уявлення аспіранта модифікуються відповідно до ситуацій, які мають місце протягом його навчання. Якщо виникають проблемні моменти — розбіжність між уявленнями та реальним станом речей, це може стати приводом для припинення навчання в аспірантурі.

Сумісництво із роботою — яким чином поєднувати навчання в аспірантурі із необхідністю працювати і забезпечувати собі (чи сім'ї) гідне існування, при неможливості — вибір на користь першого чи другого. Як альтернативний варіант, зауважують респонденти, робота в університеті є компромісом і для аспіранта, і для університета та кафедри, на якій працює аспірант. Фактично, таке сумісництво можна назвати ідеальним для роботи над дисертацією для вирішення максимальної кількості проблем аспіранта.

Середовище. Аспірант, що викладає, є постійно зануреним у науково-навчальне середовище. Тобто, людина приймає і фінансові, і середовищні умови, свідомо ставлячи за мету стати викладачем. Викладаючи, вона може набувати досвіду із обраного напрямку дослідження, глибше вивчати відповідну літературу, або й навіть мати практичні результати для дисертації. Крім цього, співпраця із науковим керівником також є кращою, оскільки обидві сторони взаємодії перебувають у постійному контакті.

Фінансова складова. Незважаючи на відносно невелику зарплатню викладача (зважаючи на сумісництво), викладання поряд із написанням дисертації у грошовому еквіваленті може забезпечити фінансову підтримку аспіранта. Проблема контролю. Оскільки аспірант постійно є зануреним в університетське середовище, у кафедри є можливість ближче спостерігати за успіхами майбутнього науковця, вносити корективи тощо.

Вибір. Цей пункт містить у собі перетин кількох проблем, але тим не менше, із часом, уявлення про роботу в аспірантурі і вимог до аспіранта можуть дати йому привід замислитися щодо подальшої діяльності — наскільки він може і далі продовжувати працювати над дисертацією. Три роки — чималий час для молоді людини у стадії найбільшої трудової та репродуктивної активності, тож нові обставини можуть стати фактором припинення наукової діяльності.

Список використаної літератури

1. Василенко О. В. Аспірантура як головний засіб підготовки науково-педагогічних кадрів для індустріально-технічних ВНЗ УСРР у 1920-ті рр.: [Електронний ресурс] / О. В. Василенко // Історичні і політологічні дослідження : збірник наукових праць. — 2008. — № 3/4. — С. 58–63. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/lipd/2008_3_4/vasilenko.htm
2. Исследовательские университеты США: механизм интеграции науки и образования / под ред. проф. В. Б. Супяна. — М. : Магистр, 2009. — 339 с.
3. Корчагин Ю. О. Широкое понятие человеческого капитала: [Электронный ресурс] / ЦИРЭ: Центр исследований региональной экономики. — Режим доступа: <http://www.lerc.ru/?part=articles&art=3&page=22>
4. Мокін В. Б., Леонт'єв В. О. Дослідження особливостей та розробка структури і змісту магістерської підготовки з технічних наук в контексті методології генерації нових знань. Звіт про НДР: [Електронний ресурс] / В. Б. Мокін, В. О. Леонт'єв. — Вінниця, ВДТУ. — 1999. — Режим доступу: http://inmad.vntu.edu.ua/inst/inst_5.htm
5. Сайт Донецького національного університету: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://science.donntu.edu.ua/postgraduate.html>
6. Walker J. R., Schultz T. W. Department of Economics University of Wisconsin-Madison: [Електронний ресурс]. — April 20, 2007. — Режим доступу: <http://www.ssc.wisc.edu/~walker/research/schultz9.pdf>

О. А. Полищук

Национальный Университет «Киево-Могилянская Академия»,
ул. Сковороды, 2, Киев, 04655, Украина
Тел.: (044) 425–60–53, e-mail: barabolya@gmail.com

НАУКА В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ: ПОЧЕМУ АСПИРАНТЫ БРОСАЮТ РАБОТУ НАД ДИССЕРТАЦИЯМИ?

Резюме

В статье рассматриваются причины такой распространенной среди аспирантов проблемы, как прекращение работы на диссертациями с точки зрения преподавателей кафедры социологии НаУКМА. По результатам глубинных интервью были выделены факторы, влияющие на принятие решения об окончании пребывания в аспирантуре.

Ключевые слова: исследовательский университет, аспиранты, научная работа.

O. O. Polishchuk

National University of Kyiv-Mohyla Academy.

2 Skovorody street, Kyiv 04655, Ukraine

e-mail: barabolya@gmail.com

**WHY DO POSTGRADUATE STUDENTS GIVE UP WORKING
ON THEIR THESES?**

Summary

This article highlights the problems that are the barriers for the postgraduate students to finish their theses from the teacher's point of view. According to the results of interviews, impact factors such as money, environment, and off-hour job were identified.

Key words: Research university, postgraduate students, scientific work.

УДК 316.773.2:336.74

С. В. Гейко

магістр соціології

кафедра соціології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

ул. Октябрьской революции, 16, к. 1, кв. 24, г. Кировоград, 25002, Украина

Тел.: 066-644-52-65, e-mail: sv-sent@yandex.ru

ПЕРСОНИФИЦИРОВАННЫЕ СИМВОЛЫ НА ДЕНЕЖНЫХ ЗНАКАХ КАК ОТОБРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНО ЗНАЧИМЫХ СМЫСЛОВ

В статье предлагается путем анализа символики денежных знаков государства расширить представление о характере символических репрезентаций государством социально значимых смыслов. Краткий обзор исторической ретроспективы функционирования персонифицированных символов, присутствующих денежным знакам, позволяет сделать вывод о том, что символика денежных знаков отображает значимые для государственных институтов идеи и ценности, а также изменяется в соответствии с их концептуальными трансформациями.

Ключевые слова: символика денежных знаков, персонифицированные символы, идеи и ценности.

Проблематика создания и использования государством символики визуального характера является чрезвычайно актуальным и в то же время недостаточно исследованным вопросом. Значимость ее обусловлена спецификой символа как объекта, способного, по словам Ю. Лотмана, емко и образно передавать тот или иной значимый смысл. В результате этого символ выступает как своего рода текст с единым замкнутым в себе значением и отчетливо выраженной границей, и в то же время ему присущ «авторитет древности» (поскольку всякий символ выступает как «посланец» других, давно прошедших культурных эпох). Вместе с тем символ всегда коррелирует с культурным контекстом, трансформируется под его влиянием и сам его трансформирует, и в силу этого является также вневременным («вечно изменяющимся») объектом [1, с. 240–242]. Именно это, на наш взгляд, и позволяет символам играть роль средств, консолидирующих те или иные социальные общности, объединяющих индивидов вокруг ценностных норм и установок, придающих авторитет субъектам и институтам, транслирующим эти символы. В этом отношении П. Сорокин, развивая свою теорию социального взаимодействия, говорит о физических и символических (оказывающих влияние благодаря приписанным им символическим значениям) проводниках социального взаимодействия, экстраполирующих, материализирующих, объективирующих и социализирующих нематериальные значения (ценности и нормы) и этим создающих широкий спектр социальных связей между индивидами и социальными группами [2, с. 206–207]. Чрезвычайно важной особенностью символических проводников иссле-

дователь считал объективацию ими очень широкого диапазона значений [2, с. 212].

Однако, несмотря на то что существуют многочисленные исследования теоретических аспектов символического влияния государства (в частности, работы К. Мангейма, К. Гирца, П. Бурдьё, Р. Барта, У. Эко, С. Жижек), лишь весьма немногие исследователи непосредственно анализируют конкретные проявления создаваемой государственными институтами социально значимой визуальной символики. Очевидно, это обусловлено тем, что для анализа смыслов, передаваемых символами такого рода (следовательно, и для оценки значения и влияния данных символов), необходимо прочитать эти смыслы именно как отображающие идеи, ценности, идеологические установки субъектов, их использующих. Это, в свою очередь, невозможно без анализа современного социокультурного контекста, в который вписываются те или иные символы. К. Гирц в этом отношении подчеркивал, что для анализа идеологических символов необходимо рассматривать их как сложные семантические структуры, сущность которых невозможно оценить без анализа контекста, в котором они используются, равно как и без анализа взаимосвязи и взаимодействия символов, составляющих единое смысловое сообщение [3, с. 250].

Между тем, на наш взгляд, исследователи, изучающие конкретные проявления символических репрезентаций, создаваемых и транслируемых государством, почти не уделяют внимания таким своеобразным артефактам, как изображения на денежных знаках. Мы считаем, что анализ социального значения этих изображений символического характера способен дать значительно более широкое представление о социально значимых смыслах, создаваемых и транслируемых государством, что, в свою очередь, открывает новые возможности для изучения проблем конструирования идентичности, достижения социальной консолидации, решения вопросов межнациональных противоречий.

Исторически сложилось так, что с момента появления денежных знаков они несли на себе символику государства — суверена, использующего данный денежный знак [4, с. 8]. С течением времени право на использование собственных денежных знаков стало неотъемлемым признаком государственного суверенитета, а символика денежных знаков стала транслировать значимые для политических лидеров идеологические смыслы, а также трансформироваться в связи с политическими и социокультурными изменениями (например, переход от монархической к республиканской форме правления).

Следует отметить, что в социогуманитарных дисциплинах научные концепции денег исходят из представления о них как об особом товаре, являющемся всеобщим эквивалентом, формой стоимости всех других товаров, и в то же время выступающем универсальным средством социальной коммуникации (концепции К. Маркса, Г. Зиммеля, М. Вебера, К. Поланьи, С. Московичи, Ж. Бодрийяра). Вместе с тем, все эти исследователи рассматривают деньги как знаки рыночного обмена, почти не характеризуя деньги как материальные объекты и совершенно не рассматривая их в качестве носителей социально значимой символики.

Исключение в этом отношении составляет лишь подход П. Сорокина, относящего деньги к материальному (предметному) типу проводников социального взаимодействия. Однако исследователь символическую природу денег сводит, опять-таки, к их значению как «меры всех вещей», универсальному товару. Мы же, опираясь на концепцию П. Сорокина, предлагаем рассматривать денежные знаки как компонент социального взаимодействия (материальные носители), символическая природа которого значительно шире, чем предполагает исследователь (впрочем, справедливо указывающий именно на широкий спектр символического значения денег). На наш взгляд, идеологическое значение изображений и надписей, помещаемых на денежные знаки, идентично описанному П. Сорокиным символическому влиянию и значению произведений искусства, официальных текстовых сообщений, государственных политических лозунгов и т. д.

Цель данной статьи — раскрыть значимость символики денежных знаков как носителя социально значимых смыслов, создаваемых и транслируемых государственными институтами, что, по нашему мнению, открывает новые подходы для анализа символических репрезентаций основных идейных и ценностных доктрин государства. Для ее достижения мы кратко анализируем символику европейских и американских денежных знаков со времен Античности до второй половины XX вв., фокусируя внимание на таких социально значимых символах, как персонифицированные символы. Интерпретировать их значение мы предполагаем на основании краткого рассмотрения политического и социального контекста в периоды функционирования этих денежных знаков. Таким образом мы, на наш взгляд, получим ценный материал, позволяющий существенно расширить представления об идейно-символическом воздействии государственных институтов на широкие массы и, более того, по-новому подойти к проблематике анализа этого явления.

Необходимо отметить, что использование в государственной символике персонифицированных символов — явление, присущее уже раннерабвладельческим государствам. Так, портреты политических лидеров этих государств тиражировались на денежных знаках (монетах), а также в виде скульптур, барельефов, элементов оформления государственных печатей и официальных документов различного характера. Очевидно, это было обусловлено прежде всего намерением утвердить их авторитет и значимость именно как правителей-суверенов как по отношению к собственной политической элите и рядовым гражданам, так и по отношению к лидерам иностранных государств. В этот же исторический период зарождается и тенденция к символической персонификации успешных полководцев — командиров войск различных родов, получившая со временем широкое распространение.

Фактически до конца XVIII — середины XIX в. в большинстве государств мира портретные изображения политических лидеров и военных вождей (иногда совмещавшиеся в одном лице) символизировали государство, которое ассоциировалось с верховной политической властью, устой-

чивостью политических институтов, успехами как в противостоянии военной экспансии соседей, так и в присоединении чужих территорий. Однако в XIX в. в связи с такими глобальными социальными изменениями, как институционализация науки, достижения научно-технического прогресса, распространение среди широких масс грамотности, следовательно — приобщение их к достижениям культуры и искусства, постепенный переход к обществу знания, нациестроительство, в роли репрезентантов ценностно-идейных доктрин государственных институтов выступают уже новые персонифицированные символы: люди науки (выдающиеся естествоиспытатели, изобретатели, инженеры, физики и др.), деятели культуры (поэты, писатели, художники).

Помимо этого, в роли символических репрезентантов политической власти и государственности в этот период все чаще выступают не монархи, а политические лидеры государств, в которых утверждается республиканская форма правления (США и ряд государств Латинской Америки, Франция в период между свержением монархии в ходе Великой Французской революции и правлением императора Наполеона Бонапарта), или же общественные деятели, способствовавшие кардинальным изменениям в политической жизни в своих странах: свержению абсолютизма, установлению республиканского строя, демократизации, достижению независимости или борьбе за нее. В странах, добившихся независимости, в роли национальных персонифицированных символов выступают также деятели культуры (зачастую литераторы), чье творчество подготовило почву для роста национального самосознания.

Символика денежных знаков также, на наш взгляд, используется институтами государственной власти для транслирования персонифицированных символов. Как уже указывалось выше, сама специфика функционирования денежных знаков со времен Античности обуславливала использование в их символике портретов лидеров государств. Первоначально утверждая монополию государства на выпуск определенного денежного знака и вместе с тем гарантируя действенность его как универсального средства платежа и обмена на территории, подвластной суверену [4, с. 8], со временем такая практика стала также использоваться для сакрализации власти политического лидера (как правило, монарха), утверждения его авторитета, успешности его как военачальника. Так, на монетах Древнего Рима император нередко изображался не только как монарх-суверен, но и как полководец, разгромивший враждебное племя или государство [5, с. 34]. Со временем укрепление института монархии обусловило включение в портретную галерею изображений членов семьи суверена (супруги, детей, ближайших родственников) [6, с. 19].

Данная традиция продолжилась и в эпоху Средних веков. Кроме того, глобально-мировоззренческий характер, который приняло христианство в Европе, равно как и претензии лидеров христианской церкви на политическое доминирование (иногда принимавшие характер открытой борьбы со светской политической элитой) обусловило появление на денежных знаках изображений Иисуса Христа, апостолов, святых [5, с.72]. Позднее, с укре-

плением абсолютных монархий, снова стала доминировать традиция изображения портретов правящих монархов.

Вторая половина XVIII — начало XIX в. стали эпохой крушения абсолютных монархий в Европе и одновременно — освобождения от колониальной зависимости захваченных европейцами стран Американского континента. Слом государственной машины феодальной и религиозной регламентации, выход за рамки сословного корпоративизма, обусловленный переходом к индустриально-рыночному типу развития, привели к появлению «новых элит», принадлежащих к буржуазным слоям [7, с. 17]. Более того, именно в этот период на политическую авансцену стали выдвигаться так называемые широкие массы населения — многочисленные социальные группы, не принадлежавшие к политической и экономической элитам [7, с. 17]. Их участие в революционном движении, в борьбе за свои политические и экономические права, наряду с возрастающей неспособностью аристократических элит управлять традиционными методами, обусловили появление новых политических доктрин, основывающихся на идее равенства прав всех граждан государства, и, как следствие, — новых форм политического устройства (республика), и новых методов легитимации государственной власти (конституция).

Персонифицированные символы, транслируемые при помощи денежных знаков, трансформируются именно в тех государствах, в которых утвердилась республиканская форма правления. Так, в 80-е гг. XVIII в. на монетах некоторых штатов США изображаются портреты Джорджа Вашингтона [6, с. 98] — не только политического лидера, но и символа республиканского строя. Подобную роль, по нашему мнению, играли и портретные изображения одного из ведущих деятелей Великой французской революции — М. Робеспьера — на монетах Франции 1793 г. [6, с. 57], а также лидера освободительной войны против испанской монархии в Южной Америке С. Боливара — на монетах Боливии 20-х гг. XIX в. [6, с. 118].

Подлинная же революция в использовании персонифицированных символов на денежных знаках начинается, на наш взгляд, в 1826 г. с появлением баварских монет, приуроченных к смерти знаменитого инженера Г. Ф. Рейхенбаха и ученого-физика Й. Фраунгофера [6, с. 53]. Фактически впервые в истории функционирования денежных знаков в качестве персонифицированных символов выступают не политические руководители, будь то монархи или лидеры освободительных движений, а выдающиеся деятели науки. Данная тенденция продолжается в символике денежных знаков Баварии (портреты выдающихся деятелей науки и культуры — уроженцев этой страны, в частности, знаменитого живописца эпохи Возрождения Альбрехта Дюрера) [6, с. 53]. В конце XIX в. подобные изменения в символике денежных знаков происходят и в других странах: в США на одной из монет изображают портрет первооткрывателя Американского континента Х. Колумба, в Бразилии в 1900 г. подобным образом увековечивают ее первооткрывателя П. Кабрала [6, с. 53].

На наш взгляд, эти трансформации символики денежных знаков обусловлены такими существенными изменениями в общественной жизни

(принявшими в XIX в. в ряде стран масштабный характер), как институционализация науки и переход к обществу знания. Соответственно, социальное значение персонифицированных символов такого рода можно также рассматривать как утверждение ценностей прогресса, который олицетворяют выдающиеся деятели науки, культуры, искусства, путешественники-первооткрыватели.

Следует отметить, что применительно к символике денежных знаков XIX в. можно говорить о зарождении этой тенденции, более широкое распространение ее отмечается в 20–40-е гг. XX в. (в частности, банкноты Германии с портретом инженера и промышленника В. Сименса; изображением работ выдающихся немецких художников минувших эпох А. Дюрера, Г. Гольбейна Младшего и Г. Гольбейна Старшего [8, с. 519, 528–529]; банкноты Франции с портретом выдающегося ученого Р. Декарта [8, с. 472]; банкноты Испании с портретами классика испанской литературы М. Сервантеса и мореплавателя Х. Эль-Кано [8, с. 1030–1031]). А уже после Второй мировой войны эта тенденция становится доминирующей в символике денежных знаков стран Европы. Так, на банкнотах ряда стран Европы в 60–80-е гг. появились портреты изобретателя Д. Стефенсона, сестры милосердия Ф. Найтингейл, физика М. Фарадея, поэта и драматурга В. Шекспира (Великобритания); художников М. Латура и Э. Делакруа, литератора Ш. Монтескье, исследователя Б. Паскаля, композитора К. Дебюсси (Франция); композиторов М. Даффингера и В. Моцарта, психолога З. Фрейда, экономиста Э. Бем-Баверка, архитектора О. Вагнера, физика Э. Шредингера (Австрия); путешественника Марко Поло, педагога М. Монтеessori, астронома Г. Галилея, изобретателя Г. Маркони, композитора В. Беллини, физика А. Вольта, архитектора Л. Бернини, художника М. Караваджо (Италия) [9, с. 8–50].

Таким образом, со второй половины XX в. формируется новая стратегия в репрезентации персонифицированных символов на денежных знаках. Государство теперь олицетворяют выдающиеся представители науки и культуры, репрезентация же государства через символическую персонификацию политических лидеров отодвигается на второй план. Это, на наш взгляд, яркое свидетельство того, что ценности общества знания доминируют над ценностями политических идеологий, а также и подтверждение факта взаимосвязи трансформаций символики денежных знаков с концептуальными изменениями идейно-ценностных доктрин и социально значимых смыслов.

В целом же мы можем сделать следующие выводы: на протяжении всего исторического периода существования денежных знаков они используются государственными институтами в том числе и для транслирования социально значимой информации символического характера. Значительную роль в этом играют персонифицированные символы. Отображая базовые идейно-ценностные ориентиры, социально значимые смыслы в том или ином государстве, персонифицированные символы денежных знаков трансформируются вследствие концептуальных изменений базовых идейно-ценностных ориентиров. Таким образом, изучение данной символики дает возможность

расширить представление о характере социально значимых смыслов и идейно-ценностных доктрин, создаваемых и используемых государственными институтами, а также получить представление о трансформации социально значимых смыслов в исторической динамике.

Список использованной литературы

1. Лотман Ю. М. Семиосфера. — СПб. : СПб-Искусство, 2000. — 704 с.
2. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин; [общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов; пер. с англ. С. А. Сидоренко, А. Ю. Согомонов]. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с.
3. Гірц К. Інтерпретація культур: вибрані есе / К. Гірц; [пер. з англ. Н. Комарової; наук. ред. і авт. післямови В. Скуратівський]. — К. : Дух і Літера, 2001. — 542 с.
4. Тхоржевський Р. Й. Нариси історії грошей в Україні (з давніх часів до сучасності) : навчальний посібник / Р. Й. Тхоржевський. — Тернопіль : Видавництво Карп'юка, 1999. — 216 с.
5. Зайцев Б. П., Мигаль Б. К. Монети — джерело історії. — Харків : Колорит, 2007. — 96 с.
6. Маккей Д. Монеты: Большая энциклопедия / Д. Маккей; [пер. с англ. О. П. Бурмаковой, Е. А. Скомороховой]. — М. : Эксмо, 2010. — 256 с.
7. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і лідери. — [2-ге вид.]. — Львів : Кальварія, 1997. — 224 с.
8. Standard Catalog of World Paper Money. General Issues. 1368–1960 / ed. by G. S. Cuhaj. — 12th Edition. — Iola, WI : Krause Publications, 2008. — 1224.
9. Єфіменко Ю. В. Довідник вільно конвертованих валют. — К. : Мистецтво, 1994. — 80 с.

С. В. Гейко

м. Кіровоград, Україна

ПЕРСОНІФІКОВАНІ СИМВОЛИ НА ГРОШОВИХ ЗНАКАХ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩИХ СМИСЛІВ

Резюме

У статті пропонується розширити уявлення щодо характеру символічних репрезентацій державою соціально значущих смислів шляхом аналізу символіки грошових знаків держави. Короткий огляд історичної ретроспективи функціонування персоніфікованих символів на грошових знаках дозволяє зробити висновок стосовно того, що символіка грошових знаків відображає значущі для держави ідеї та цінності, а також відображає їх концептуальні трансформації.

Ключові слова: символіка грошових знаків, персоніфіковані символи, ідеї та цінності.

S. V. Gejko

Kirovograd, Ukraine

**PERSONIFIED SYMBOLS ON MONETARY MARKS
AS A REFLECTION OF SOCIALLY SIGNIFICANT SENSES**

Summary

The article suggests broadening the conception of the role of symbolic representations of socially significant senses made by the state by means of analysis of symbols of state monetary marks. A short retrospective review of the history of personified symbols characteristic of monetary marks functioning makes it possible to conclude that the symbols of monetary marks reflect ideas and values important for state institutions and also change in compliance with their conceptual transformations.

Key words: symbols of banknotes, personified symbols, ideas and values.

УДК 321.64.17

М. І. Мілова

д-р політ. наук, проф.

кафедра політології Інституту соціальних наук

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

к. 35, Французький бул. 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна, тел. 68-43-73.

С. А. Дмитрашко

викладач

кафедра соціальних наук Одеської державної академії холоду

к. 232, вул. Дворянська 1/3, м. Одеса-26, 65026, Україна,

тел. 720-91-00, e-mail: milovamari@mail.ru

АНТИДЕМОКРАТИЧНІ ТЕЧІЇ В НІМЕЦЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі теоретичних джерел проаналізовано зміст та характер різних радикальних політичних ідей і теорій, які стали підґрунтям тоталітарного режиму Німеччини у першій половині ХХ ст.

Ключові слова: політична ідеологія, «пруський соціалізм», «консервативна революція», революційний націоналізм, раса.

Загрозою існування демократичного розвитку є невирішеність соціально-економічних проблем, постійні кризові явища в різних сферах суспільного життя, пасивна політична культура, боротьба еліт і т.п. Саме в таких умовах починають діяти радикальні партії, рухи, які очолюють протестні настрої. Тому небезпека радикальних тоталітарних ідеологій або антидемократичних течій, які прагнуть визначати парадигму влади та суспільного розвитку, залишається актуальним питанням і потребує наукового аналізу.

Проблему інтерпретації теоретичних джерел у нацистській ідеології, співвідношення теорії, ідеології та політичної практики, розглянуто, в основному, в наукових працях зарубіжних учених, головним чином, німецьких та російських — О. Богомолова, Ю. Габермаса, К. Гаджієва, О. Галкіна, П. Гуревича, О. Данна, О. Ігнатова, А. Майєра, Д. Неурор, Й. Петцольда, К. Свасьяна, Б. Рахшмира, О. Янова. Окремі аспекти ідеології націонал-соціалізму є предметом дослідження також і в українській політології (В. Розумюк). Однак, аналіз теоретичних джерел ідеології націонал-соціалізму залишається актуальним в контексті посткомуністичної реальності та можливих варіантів неототалітаризму.

Метою статті є аналіз змісту антидемократичних теорій, умов виникнення та методів їх розповсюдження масовими радикальними партіями. Проблема залишається актуальною, адже кризові явища, протестні настрої, харизматичні лідери створюють умови для зворотнього транзиту демократії в диктаторські режими. Прикладом є Німеччина.

Перша половина ХХ ст. — це епоха радикальної модернізації суспільно-політичного життя Німеччини. Політична система змінювалася від імперської до республіканської, від республіканської до тоталітарної. Дії держави у вирішенні найважливіших потреб суспільства залишались могутнім фактором, що забезпечував можливості і силу проведених змін. Зростання ролі держави було пов'язано з кризою ліберальних і демократичних цінностей та економічною катастрофою після Першої світової війни. Суспільство потребувало створення політичної сили, здатної до активних дій у внутрішній та зовнішній політиці. Посилення режиму А. Гітлера вимагало від суспільства примирення з владою, здатною до переходу за межі дозволеної концентрації та персоніфікації. Механізмом легітимації виступала ідеологія націонал-соціалізму, тому що за своїм функціональним призначенням ідеології можуть створювати різні конструкції дійсності у відповідності до соціальних реалій.

Активне перетворення ідей на політичну практику стає можливим завдяки усвідомленню важливості використання міфів для ідеологічного згуртування мас. Сприйняття ідеології як соціальної міфології має традицію, репрезентовану А. Шопенгауером, Ф. Ніцше, З. Фрейдом, Г. Лебоном та пов'язану з посиленням елементів ірраціоналізму у філософських та соціологічних системах. Ф. Ніцше довів, що психологія індивіда включає у себе потребу у фікції, тому міф відіграє особливу роль. Використання міфу в ідеологічному впливі важливо, тому що врядувати й духовно спрямовувати людей в епоху мас і соціальних катаклізмів традиційними раціональними засобами практично неможливо. Г. Лебон писав, що думки людей формуються не під впливом розуму, а лише після дуже повільного опрацювання у несвідомому [1, с. 14]. Вплив на суспільство можливий завдяки використанню міфу, яким необхідно маніпулювати з метою включення почуттів, адже, як колись писав Н. Макіавеллі, управляти — означає примусити повірити.

Політичні еліти використовують міф з метою спрямування енергії суспільства за визначеним державою шляхом. Створюються ідеальні цілі, системи цінностей, ритуали, які одночасно стають способом існування у суспільстві. «Природа людини та образ життя формують потенціал для інвазії ідеології у свідомість», — підкреслює Ю. Сорокіна [2,18]. Достатньо сприйняття лише невеликою групою ідеї, дискусії щодо мети розвитку, діяльності впливових адептів ідеї, які зроблять її популярною у суспільстві. Далі включається механізм зараження, як писав Г. Лебон, тобто духовна атмосфера суспільства — наука, публіцистика, суспільна думка — наповнюються ідеями, міфами і ритуалами. Створюється враження включення мас у політику, хоча вони можуть бути використані для політичних акцій, які носять антинародний характер.

Міжвоєнний період у Німеччині був насичений ідеологічною боротьбою щодо напрямів розвитку держави та змісту політики. Видатні її мислителі того часу — О. Шпенглер, Е. Юнгер, К. Шмітт, Меллер ван ден Брук — підґрунтям для політики вважали «націю», «прусачництво», «кров» [3, с. 45]. Це було пов'язано з домінуванням ірраціонального розуміння по-

літики, розвиток якої пояснювали не тільки соціально-економічними, суспільно-культурними умовами, а, перш за все, расово-біологічними. Пізніше А. Гітлер обґрунтував аншлюс Австрії принципом: «Одна кров — одна держава».

У XIX ст. інтереси Німеччини знову були спрямовані на Схід і особливу роль відіграє Пруссія з особливим типом державного ладу. Пруссія стала центром тяжіння Німеччини в результаті об'єднавчої політики канцлера О. фон Бісмарка. Після розпаду Австро-Угорської імперії пруський міф стає загальнонімецьким, спрямовує інтереси держави на Схід Європи і поступово входить у політичну ідеологію як частина поняття «тотальна держава» [9, с. 202]. Тому вважаємо, що проблема «прусачництва» як виразника німецького характеру та використання її у політичних ідеологіях і доктринах потребує спеціального розгляду.

Прусачництво як феномен включає політичні, суспільні, культурні традиції. Пруссія — це держава, де виховувалось усвідомлення підкорення особистих інтересів інтересам держави. Пруссія була протестантською державою, тому в дискусії про ставлення підданого — християнина до держави перемогла теорія «двох влад і двох моралей» М. Лютера. У приватному житті християнин повинен жити за правилами у відповідності до переконань, але в суспільному житті — із страху бути покараним, тому що політична влада дана Богом для підтримки порядку. Подібне розуміння стосунків підданого і держави приводило до політичної пасивності. Церква у майбутньому не змогла протидіяти тоталітарному режиму А. Гітлера, сприймаючи його як знаряддя Боже [4, с. 254].

У XX ст. прусачництво як явище, яке об'єднує почуття «панування й сили» стає підґрунтям міфу про особливу пруську місію у боротьбі проти більшовизму. Зміст місії полягає у створенні особливого типу соціалізму, заснованого на традиційних пруських цінностях: дисципліні, підкоренні, слугуванні національній спільноті. Ідеї «пруського соціалізму» відображали неонаціоналістичні настрої після Першої світової війни і отримали теоретичне обґрунтування у О. Шпенглера, Меллера ван ден Брука та інших представників течії під назвою «консервативна революція».

Після утворення рейха у 1870–1871 рр. темпи розвитку держави задала індустріалізація, але політична система Німеччини була бастионом старої влади, тому існувала несинхронність економічного й політичного розвитку країни. Після Першої світової війни розпочалась політична модернізація, яка, на думку А. Майера, жертвувала спадковістю суспільних, культурних, політичних, військових структур [10, с. 154]. Заборона на загальну військову повинність німців була тотожна забороні релігії, тобто порушувалось специфічне німецьке ставлення до армії як до національного символу. Обмеження суверенітету посилювали пангерманські настрої, місіонерські сподівання на особливу роль Німеччини як противаги західному світові. Веймарська республіка знаходилась під великим тиском представників антидемократичних інтелектуальних та політичних кіл. «Західній республіці» протиставлялась «німецька демократія», яку найбільш точно репрезентує прусачництво.

О. Шпенглер розумів соціалізм як явище фастівської душі, як систему волі до влади. «Мета його абсолютно імперіалістична: добробут, в експансивному плані не хворих людей, а життєдіяльних, які намагаються дати свободу дії, всупереч опору власності, народження й традиції», — підкреслював він [5, с. 369]. Отже, пруський соціалізм протидіє як капіталізму, так і марксизму, який ховаючись за маску соціалізму, як писав О. Шпенглер, є капіталізмом робітничого класу. Об'єднання прусачництва і соціалізму повинні врятувати Німеччину від впливу англійського ліберально-демократичного ладу.

Загальним тлом для роздумів О. Шпенглера є загибель Європи, тому що філософ вважав, що європейська політика, європейська система вступають у нову епоху, якій будуть властиві агресивність, війни, зміщення центрів впливу з Європи в інші зони. Імперіалістичне розширення простору, війни, політичний цезаризм як модель політичної влади, зверхність одних людей над іншими — складові нового часу. О. Шпенглер писав про месіанізм німців: «Трете царство — ось германська ідея, вічне завтра, з яким пов'язали своє життя усі великі люди, починаючи від Данте до Ніцше, Ібсена. — «Стріли прагнення до того берегу», — як написано у «Заратустрі» [5, с. 370]. Мислитель створив філософію політики для періоду, якому властиві очікування радикальних політичних дій, абсолютної влади, переоцінка традиційних гуманних цінностей, відмова від раціоналізму і перехід до інстинктивізму у політиці. Але ідеї загибелі Європи не підтримали у НСДАП, тому що до влади прийдуть політики, які вважають своїм провіденціальним покликанням — запобігання загибелі Європи. Такі місіонерські погляди очільників партії стали підґрунтям втілення нового світосприйняття, якому властива активна потреба перебудови європейського та світового устрою.

Меллер ван ден Брук представляє течію консервативної революції в німецькій політичній традиції. Після Першої світової війни оформлюється система поглядів, яка ціннісно й політично протиставляє Захід і Схід Європи. Вважалось, що західна централізована держава не придатна для східних країн, тому що території держав не співпадають з проживанням етносу, тому Схід повинен жити за іншими принципами. Консервативна революція репрезентує себе як гігантську протиревольюцію, метою якої є не що інше, як стирання слідів Великої Французької революції і кардинальна заміна цінностей [6, с. 114]. Консервативну революцію у ХХ ст. проведе Німеччина, тому що вічне, божественне, природне втілюється у сучасних цінностях. Вічні цінності можуть проявитися через панування, через знищення сучасних інститутів «демоплутократії». Реальну модель втілення ідей вони бачили у моделі пруського соціалізму, за якою пруська держава з сильною адміністративною владою повинна наповнитися новим змістом — створенням справжнього соціалізму. У зовнішній політиці місія Німеччини — це створення східної зони, тому приєднання Австрії — це повернення до давньої німецької культурної експансії на Схід. З цих позицій Третій рейх ставав спадкоємцем ідеї створення німецько-слов'янського рейху.

На наш погляд, Меллер ван ден Брук формулює нове співвідношення внутрішньої і зовнішньої політики, коли класова боротьба переноситься ззовні, тому що трактував соціалізм як імперіалізм, тобто експансивну політику територіального розширення. За його думкою, класовою стає боротьба Сходу проти Заходу, який можна перемогти, якщо Німеччина створить «Консервативний східний блок» зі східноєвропейськими державами [11, с. 97]. Німецька модель відродження мусить стати парадигмою для східноєвропейських держав, тому що її розташування на європейському континенті припускає територіально-політичну єдність — федерацію.

Е. Юнгер — один із впливових ідеологів післявоєнного революційного націоналізму ХХ ст. Цей тип націоналізму відмовляється від націоналізму ХІХ ст., тому що ґрунтується на визнанні нерівності націй. Е. Юнгер писав, що все у світі просякнуте волею до влади, яка втілюється у війні, тому що тільки війна радикально вирішує усі проблеми. Тільки війна здатна привести до перемоги надлюдина, тому призивав Німеччину до війни. За думкою авторів, якщо консервативній революції властива певна ідеалістичність, відірваність від політичних реалій, то революційний націоналізм ХХ ст. — це дія, агресія, це пропаганда нової моделі державного ладу за типом військової субординації.

Е. Юнгер вважав, що обов'язковою умовою існування нової держави повинна бути нація як «кровна спільнота», тому держава буде нагадувати модель воєнного типу. Ідеї революційних націоналістів ХХ ст. наповнені волею, пристрастю, критикою будь-якого іншого націоналізму, але конкретної моделі політичної діяльності вони не пропонували. Тому агресивна енергія спрямовувалась, за відсутності війни, на внутрішнього ворога — демократичну Веймарську республіку. Е. Юнгер закликав німців до загальної мобілізації, вважаючи, що тільки у такий спосіб можна перебороти демократію.

У такому подоланні демократії, тільки у юриспруденції, брав участь учений К. Шмітт. За часів Веймарської республіки професор К. Шмітт був опонентом демократії, принципів парламентаризму, віддаючи перевагу динамічним стосункам лідера і народу, які об'єднані расовою єдністю. Він вважав, що підґрунтям права повинні бути раса, національний арійський дух і воля фюрера. Професор К. Шмітт аргументував, що юридичні норми повинні відповідати волі народу, авторитетом якого є фюрер, тому що фюрер за допомогою держави реалізує потреби расової спільноти. На практиці втілення норм расової юриспруденції означало позбавлення будь-яких прав інших етнічних груп, не-німців. Повноцінними суб'єктами расово-народного права були лише представники народної органічної спільноти.

Саме расовий фактор був для К. Шмітта виразником народної волі та підґрунтям для легітимації влади фюрера. «...Расова подібність німецького народу у процесі його уніфікації є обов'язковою підставою і підґрунтям концепції лідерства» [7, с. 377]. Фюрер отримав владу на парламентських виборах, але, як пояснював професор права, легітимність залежить від расової єдності народу. Отже, єдність раси, воля фюрера — це джерела права, тому наступні рішення фюрера стають правовою базою державного

життя. Фюрер і партія ставали над державою, над правом, над законом, що означало тотальну владу, імунітет перед юрисдикцією держави [8,137]. На наше переконання, особливість юрисдикції, запропонованої К. Шміттом, полягала у підкореності права державній владі на ідеологічній аргументації, що також властиво іншими тоталітарним режимам ХХ ст. Нацистська ідеологія визнавала лише детерміноване расою право. Отже, ідеї висловлені професором К. Шміттом щодо детермінації права — допомагали деструкції демократичної національної держави та знищували загальну правову базу.

У підсумку підкреслимо, що антидемократичні течії Німеччини першої половини ХХ ст. отримали розповсюдження і певною мірою втілення завдяки націонал-соціалістичній політиці. І хоча існували розбіжності у світосприйнятті між представниками антидемократичних течій та ідеологами НСДАП, однак ідеї використовувались за принципом теоретичного обґрунтування практичних потреб, заради чого їх вульгаризували і змінювали. Але надзвичайно важливим є той факт, що під тиском антидемократичних течій не змогла встояти Веймарська республіка і було відкрито шлях до панування тоталітарної держави. Тому, на нашу думку, актуальність проблеми залишається і потребує подальшого наукового аналізу.

Список використаної літератури

1. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. — М. : Академпроект, 2011. — 238 с.
2. Сорокина Ю. В. Идеология и политическая власть / Ю. В. Сорокина // Политика и общество. — 2010. — № 2. — С. 17–26.
3. Алиев Д. Х. Подходы к осмыслению нации и национализма / Д. Х. Алиев // Политика и общество. — 2009. — № 2. — С. 44–49.
4. Маграт А. Богословская мысль Реформации / А. Маграт. — Одесса : ОБШ «Богомыслие», 1994. — 316 с.
5. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. — М.; Пг. : Изд-во Л. Д. Френкеля, 1923. — 379 с.
6. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади / К. Зонтгаймер; [пер. з нім.]. — К. : Дух і літера, 2009. — 320 с.
7. Шмітт К. Государственный закон в новом контексте / К. Шмітт // Моссе Дж. Нацизм и культура. Идеология и культура национал-социализма / [пер. с нем. Ю. Д. Чупрова]. — М.: ЗАО Центрополиграф, 2010. — С. 374–378.
8. Мороз Е. В. Право и власть в тоталитарном государстве (на примере анализа политико-правовых доктрин большевизма и национал-социализма) / Е. В. Мороз // Право и образование. — 2009. — № 9. — С. 129–141.
9. Neurohr J. Der Mythos vom Dritten Reich. Zur Geistesgeschichte des Nationalsozialismus / J. Neurohr. — Stuttgart, 1957. — 286 s.
10. Mayer A. Der Krieg als Kreuzzug: Das Deutsche Reich, Hitlers Wehrmacht u. die «Endlösung» / Mayer A. — Reinbek beim Hamburg: Rowohlt, 1989. — 701 s.
11. Petzold J. Wegbereiter des deutschen Faschismus: Die Jungkonservativen in der Weimarer Republik / J. Petzold. — Köln, 1978. — 410 s.

М. Милова

кафедра политологии Института социальных наук
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
к. 35, Французский бул. 24/26, 65058, г. Одесса, Украина

С. Дмитрашко

кафедра социальных наук Одесской государственной академии холода,
к. 232, ул. Дворянская 1/3, г. Одесса-26, 65026, Украина

**АНТИДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ТЕЧЕНИЯ В НЕМЕЦКОЙ
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА**

Резюме

В статье на основе теоретических источников проанализовано содержание и характер разных радикальных политических идей и теорий, которые обеспечили формирование тоталитарного режима в Германии в первой половине XX века.

Ключевые слова: политическая идеология, «прусский социализм», «консервативная революция», революционный национализм, раса.

M. I. Milova

Department of Politology, the Institute Social Sciences
of Odessa Mechnikov National University
r. 35, 24/26 Frantsuzsky Boulevard, 65058, Odessa-58, Ukraine

S. A. Dmitrashko

Social sciences department of Odessa State academy of refrigeration,
r. 232, 1/3 Dvoryanskaya Str., 65026, Odessa-26. Ukraine

**ANTIDEMOCRATIC MOVEMENTS IN THE GERMAN POLITICAL
TRADITION OF THE 1ST HALF OF THE 20TH CENTURY**

Summary

The content and the character of different radical political ideas and theories, which became the background of the totalitarian regime of Germany in the 1st half of the 20th century, are analyzed in the article on the basis of theoretical resources.

Key words: political ideology, «prussian socialism», «conservative revolution», revolutionary nationalism, race.

УДК 323.39: 398.22

Н. В. Мельникова

аспірант кафедри політології

Львівського національного університету ім. І. Я. Франка,

к. 207, 1, вул. Університетська, м. Львів, 79000, Україна

тел. 239-41-08, e-mail: natalya.melnykova@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ МІФОЛОГІЗАЦІЇ ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

В статті ми розкрили міфологічний вимір функціонування інституту політичної еліти. Проаналізували особливості міфологізації політичної еліти в рамках національної міфології, з одного боку, та власне політичної міфології, з іншого. В першій еліта виступає колективним лідером народу, його активним началом. В другій міфологізація еліти вписана в міфологію того чи іншого політичного устрою.

Ключові слова: міфологічна свідомість, політична еліта, національна міфологія, власне політична міфологія.

Політична міфологія останнім часом привертає значну увагу дослідників. До цієї проблематики все частіше звертаються, щоб зрозуміти ірраціональну сторону політичної сфери, закономірності функціонування політичної свідомості на індивідуальному та колективному рівнях, механізм конструювання політичного дискурсу тощо.

З напрацюванням достатнього теоретичного інструментарію виникає можливість і потреба конкретизації міфологічного аналізу на рівень окремих політичних інститутів та практик. В першу чергу, це повинно стосуватися наріжних інститутів, що, з одного боку, здійснюють вплив на функціонування всієї політичної системи, з іншого, посідають в міфологічному універсумі суспільства важливе місце. Саме таким інститутом виступає політична еліта.

Дослідження політичної міфології розпочали такі науковці, як Ж. Сорель, Е. Кассіер, К.-Г. Юнг, Р. Барт, К. Флад, П. Рікер та інші. Теоретичні пошуки і прикладні дослідження в цьому напрямку продовжуються. На пострадянському просторі цією тематикою займаються російські вчені В. Полосін, А. Кольєв, А. Цуладзе, Н. Шестов та українські М. Міщенко, Д. Усов, А. Ставицький, Л. Харченко, Л. Зубрицька, Л. Павлюк, В. Безнісько тощо.

До міфологічного аналізу політичної еліти, попри його потенційну теоретичну пізнавальність і практичне значення, науковці поки що мало зверталися. Винятком є В. Полосін, що у книзі «Міф. Релігія. Держава» розглянув міфологію політичного елітизму, а також глибоко проаналізував структуру національної міфології, яка на нашу думку, є обрамленням для міфологізації політичної еліти. Національну міфологію також досліджували К. Хюбнер, О. Гриценко, А. Цуладзе, Н. Щербиніна та інші. Соціологічні механізми, які, ми вважаємо, діють і при міфологізації політичної

еліти, описав П. Бурдье. Цікаво, що міфи про політичну еліту і її окремих представників часто стають предметом розгляду в політичній публіцистиці, проте належного теоретичного підґрунтя цій темі бракує.

Отож, **метою** нашої роботи є дослідити особливості міфологізації політичної еліти.

Коротко зазначимо вихідні положення міфологічного аналізу. Найбільш архаїчним шаром свідомості, як індивідуальної, так і колективної, є міфологічна свідомість. Її специфіка полягає в цілісному, нерелексивному, емоційно-образному сприйнятті і мисленні. Міфосвідомість базується на архетипах, виражається символічно. Всі речі і явища бачить як поєднані магічним зв'язком. Продуктами міфологічної свідомості виступають міфи — емоційні оповіді про важливі для певної спільноти події, що набувають для неї статусу сакральної істини, є основою її самототожності і світоглядної орієнтації. Несуперечлива система міфів певного суспільства творить міфологію. Міфологічна свідомість проявляється в політичній сфері, продукуючи в ній політичні міфи.

Проаналізуємо ключове для нашої роботи поняття політичної еліти. Цим терміном прийнято називати суспільну групу, що посідає найвище по відношенню до решти суспільства становище, виконує стратегічну, організаційну, комунікаційну та інтеграційну функції. Для політичної науки вже традиційним є певне суперництво між двома інтерпретаціями еліти: ціннісним і структурно-функціональним. Перший з них акцентує увагу на персональних, передусім духовних і моральних характеристиках людей, що входять до еліти. Інший вважає елітою верхівку суспільної ієрархії безвідносно до її ціннісних характеристик [1, с. 218–219]. В нашому дослідженні ця, загалом, незручна роздвоєність поняття «еліта» набуває пізнавальної вартості.

Міфологічний вимір політичної еліти вписаний в сукупну політичну міфологію певного суспільства. Оскільки типовою формою політичної організації соціуму в нашій історичній епосі є національна держава, політична міфологія на цьому рівні часто складається з двох компонентів: національної і власне політичної міфології. В кожній із них еліта розуміється по-різному і посідає відмінне місце.

Національна міфологія творить ідентичність соціуму і забезпечує народ колективною героїчною історією. Як відзначив А. Цуладзе, в певному розумінні історія нації — це міф, створений нацією про саму себе; реальні історичні події служать будівельним матеріалом для міфу про націю [2, с. 176]. Усвідомлено чи неусвідомлено, народ прагне почувати себе одним цілим, однією великою Сім'єю. К. Хюбнер твердить, людина і Вітчизна сплітаються таким чином в одне нерозривне ціле [3, с. 328].

Базуючись на теорії Володимира Полосіна, проаналізуємо структуру національної міфології. Першим її елементом є покоління предків на чолі із Прабатьком-Засновником (чоловіча іпостась Абсолюту), через яких народ відчуває свою сакральну вкоріненість у вічному. Другий елемент — символічний образ Великої Матері (жіноча іпостась Абсолюту), що в міфологічній свідомості суспільства виступає берегинею колективного досвіду,

традицій і морального ідеалу. Велика Матір з часом починає розумітись як Вітчизна. Третім основоположним елементом національної свідомості є Національний Герой-Рятівник — міфологічний образ надлюдини, символічний син небесного Прабатька-Засновника і земної Вітчизни-Матері. Якщо Прабатько-Засновник символізує сакральне походження роду, Вітчизна-Матір є консистенцією сутності роду, то Герой уособлює дієвий потенціал роду в його історичному розвитку, веде рід у майбутнє [4, с. 75–78]. В ньому втілюється архетип Надлюдини — міфологічна свідомість переконана у великій місії Героя і в надзвичайних (надлюдських) можливостях, які він отримав «зверху» (із сакральної сфери) для її реалізації. Н. Щербиніна стверджує, цей архетип є формою для репрезентації політичного лідерства і влади в будь-якій культурі і у всі часи [5, с. 5].

Міфологія національного формату ґрунтується на схемі більш древньої родової міфології, є її сучасним вираженням. Проте, у ній ще відсутні міфи політичних інститутів, норм чи інших атрибутів політично організованого соціуму, тому й політична еліта тут можлива тільки в її ціннісному значенні. В рамках національної міфології еліта набуває якостей колективного лідера. Це зв'язана із сакральним і породжена самим нутром нації провідна верства, що виконує особливу історичну місію по відношенню до спільноти.

В структурі національної міфології міфологізація народу передують міфологізації його верхівки. Проте, в реальності відправним пунктом конструювання національної міфології і нації як усвідомленої спільноти є якраз волевиявлення і самоідентифікація національної еліти. Тут має місце механізм символічного конструювання груп, описаний П. Бурдьє. Нація, як і будь-яка інша група, постає тоді, коли з'являється її офіційний представник, — той, хто говорячи про групу, про місце групи, приховано ставить питання про існування групи, засновує цю групу з допомогою магічної операції, властивої будь-якому акту номінації [6, с. 91]. Називаючи себе представником нації, провідна верства творить націю. Отримуючи (приписуючи собі) владу говорити від її імені, еліта формує націю, визначає, якою нація насправді є і якою їй належить бути в майбутньому.

Якщо говорити про власне політичну міфологію, то тут образ Героя-Надлюдини трансформується в образ керівника держави. Для міфологічної свідомості керівник — верховний носій народного ідеалу і політичного суверенітету, гарант безпеки і стабільності держави [4, с. 204]. Ототожнення з міфологічним образом Героя дає йому всезагальне визнання влади і права на управління спільнотою. Проте, одного факту займання керівної посади може бути недостатньо для злиття з міфологічним образом. Лідеру необхідно постійно підтримувати свою легітимність в очах спільноти, інакше на противагу нелегітимному керівнику може постати інший Герой.

Політична еліта тут розуміється переважно в її структурно-функціональному трактуванні. Порівняно із національною міфологією у власне політичній змінюється співвідношення лідер — еліта. Міфологічна свідомість позиціонує керівника як такого, що перебуває над елітою і незалежний від неї і від корпоративних інтересів різних груп. Він протиставле-

ний еліті в справі захисту народного ідеалу і забезпеченні народної влади. Оскільки правитель виступає символом, тотемом народу (метафорично є самим народом), то населення швидше погодиться на узурпацію влади самодержцем, ніж на розпорошення влади в приватних інтересах впливових груп. Навіть при негативному сприйнятті влади масовою свідомістю, імідж верховного керівника може бути врятований міфологією «добрий цар — погані бояри», за якою всі негативи неодмінно списуються на еліту.

Разом з тим, існує чимало варіантів політичної міфології, які нейтралізували цей момент недовіри до еліти, включивши її в сакральну систему побудови соціуму. Для легітимації політичної еліти використовують і міфологію народовладдя.

Основні моменти міфології, яка легітимізує політичний елітизм, ми слідом за В. Полосіним сформулюємо так: 1. джерелом і розпорядником державної влади є інший світ: минулий, паралельний теперішній чи майбутній (можливо, традиція, таємниця і місія). Цей світ знаходиться по іншу сторону повсякденного життєвого досвіду і непідконтрольний для пересічних громадян, проте активно втручається в їхнє життя; 2. еліта — це посередники, які «від імені того світу» здійснюють владу. Вони відповідальні тільки перед тим світом і по відношенню до народу виступають колективним диктатором. Їхня влада легітимна оскільки трансцендентна, а покірність народу підкріплюється бажанням багатьох громадян отримати доступ до того світу через служіння еліті [4, с. 286].

Серед моделей політичного елітизму В. Полосін називає ієрократію, воєнну аристократію, бюрократію і олігархію. Зважаючи на обмежений формат роботи, проаналізуємо тільки більш актуальні для сучасних суспільств бюрократію і олігархію.

Бюрократія — вид політичного елітизму, при якому правлячою елітою є корпорація професійних управлінців: чиновників і адміністраторів. Вона формує сама себе за власними правилами, висуває і контролює верховного правителя, що за посадою є першим адміністратором і, свого роду, першосвящеником [4, с. 318]. Організуючи життя суспільства, бюрократія створює цілком раціональний земний порядок, проте позиціонує його як сакральний (освячений Небесами, колективною волею народу тощо). Вона начебто отримує владу із цього сакрального виміру, тому непідконтрольна людям і має безумовне невід'ємне право на владу. Держава тут абсолютизується до рівня втіленого Божества. Його дух пронизує всіх державних чиновників і інститути. Висота посади визначає міру присутності в чиновнику благого духа, міру його особистої участі в посередництві між недосяжним Небом і земним людством.

Олігархія — вид державного устрою в рамках політичного елітизму, за якого правляча еліта формується на основі відкритого чи прихованого майнового цензу. Цей устрій є напівлегітимним при наявності «м'якої» диктатури еліти над народом [4, с. 322]. Олігархія впевнено себе відчуває в атмосфері вільноринкової конкуренції. Вона популяризує ідеологію ліберальних цінностей, головний міфологічний постулат якої — священність приватної власності. Багатство стає ознакою богообраності, а його власник

в міфологічній свідомості постає виконавцем волі Небес. Проте, популярність олігархії залишається невисокою через заздрість простого народу. Щоб втриматись при владі, еліта використовує міфологію народовладдя. Відповідно до неї народ як цілісність, як велика Сім'я усвідомлює себе суверенним суб'єктом, що може приймати усі важливі рішення і є вищим носієм влади на землі. Маніпуляція цією міфологією відбувається тоді, коли еліта проголошує себе повноважним представником суспільства, і від його імені здійснює владу. Тоді народ в його єдності і тотальності стає тим самим іншим світом, посередництво з яким забезпечує еліті її високий статус.

На завершення варто додати, що стабільний і успішний розвиток суспільства можливий лише при поєднанні в міфі національного і власне політичного вимірів політичної еліти, тобто, коли міфологічна свідомість соціуму реальну політичну еліту визнає одночасно національною елітою.

Отож, ми проаналізували основні закономірності міфологізації політичної еліти в рамках національної та власне політичної міфології. В першій еліта — колективний лідер, уособлення нації в її зв'язку із минулим і на шляху в майбутнє. В другій політична еліта протиставляється керівнику держави, з одного боку, та народу, з іншого, проте знаходить можливості легітимації власного статусу в міфологіях політичного елітизму і народовладдя. Проведене дослідження розкриває теоретичний аспект міфологізації політичної еліти та може стати методологічним підґрунтям для конкретних досліджень в цій сфері.

Список використаної літератури

1. Мандзій Л. С., Дацаківська О. Ю. Політична еліта: історія та теорія : [Навчальний посібник] / Л. С. Мандзій, О. Ю. Дацаківська. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. — 365 с. — ISBN 978-966-613-725-1.
2. Цуладзе А. М. Политическая мифология / А. М. Цуладзе. — М. : Эксмо, 2003. — 384 с. — ISBN 5-699-02170-1.
3. Хюбнер К. Истина мифа / К. Хюбнер; [пер. с нем]. — М. : Республика, 1996. — 448 с. — ISBN 5-250-02595-1.
4. Полосин В. С. Миф. Религия. Государство / В. С. Полосин. — М. : Ладомир, 1999. — 440 с. — ISBN 5-86218-173-3.
5. Щербинина Н. Г. Героический миф в конструировании политической реальности в России : автореф. дис. ... д-ра полит. наук : спец. 23.00.01 «Теория политики, история и методология полит. науки» / Н. Г. Щербинина; МГУ им. М. В. Ломоносова. — М., 2008. — 39 с.
6. Бурдьє П. Социология политики / П. Бурдьє; [пер. с фр. / сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко]. — М. : Logos, 1993. — 336 с. — ISBN 5-86709-005-1.

Н. В. Мельникова

кафедра політології

Львівського національного університету імені І. Франко,
к. 207, 1, ул. Университетская, г. Львов, 79000, Украина

ОСОБЕННОСТИ МИФОЛОГИЗАЦИИ ИНСТИТУТА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ

Резюме

В статье мы раскрыли мифологическое измерение функционирования института политической элиты. Проанализировали особенности мифологизации политической элиты в рамках национальной мифологии, с одной стороны, и собственно политической мифологии, с другой. В первой политической элита считается коллективным лидером народа, его активным началом. Во второй мифологизация элиты вписана в мифологию того или иного политического устройства.

Ключевые слова: мифологическое сознание, политическая элита, национальная мифология, собственно политическая мифология.

N. V. Melnykova

politology department of Ivan Franko National University in Lviv,
r. 207, 1, Universytetska str, Lviv, 79000, Ukraine

PECULIARITIES OF MYTHOLOGICAL PERCEPTION OF A POLITICAL ELITE

Summary

In the article we described a mythological dimension of functioning of a political elite. We analyzed peculiarities of mythological perception of the political elite within the framework of national mythology, in the one side, and strictly speaking political mythology, in the other. In the first the political elite is a collective leader of a nation, it's an active part. In the second mythological perception of the elite is the part of mythology of the concrete political order.

Key words: mythological consciousness, political elite, national mythology, strictly speaking political mythology.

УДК 327.82

М. Х. Ялі

кандидат політичних наук, старший науковий співробітник
Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України
вул. Леонтовича, 5, 01030, м. Київ, Україна
Тел.: +38 044 2381652, e-mail: yalim@rambler.ru

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА «ЕНЕРГЕТИЧНОЇ НАДДЕРЖАВИ» НАПЕРЕДОДНІ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ 2008–2009 РР.

В статті аналізуються особливості зовнішньої політики Росії, заснованої на геостратегії «енергетичної наддержави», а також наслідки для неї глобальної економічної кризи.

Ключові слова: енергетична наддержава, «Газпром», світова економічна криза, російсько-грузинський збройний конфлікт.

Актуальність дослідження зовнішньої політики РФ протягом 2006–2008 рр., концептуальною засадою якої слугувала геостратегія «енергетичної наддержави», обумовлюється тими викликами, що виникли перед нашою державою з боку Росії після «Помаранчевої революції», яка була сприйнята керівництвом сусідньої держави як безпосередня загроза її національній безпеці. Саме в цей період розпочалися «газові війни» поміж двома країнами, що не закінчилися навіть після завершення президентства В. Ющенко і приходу до влади в Україні нібито «проросійського» кандидата В. Януковича.

Особливості взаємовідносин Росії в цей період з провідними країнами світу, а такої її політику на пострадянському просторі досліджували вітчизняні дослідники Є. Камінський, Г. Перепелиця, В. Горбулін, С. Толстов, О. Литвиненко, Є. Макаренко, Ю. Рубан, Л. Чекаленко, С. Юрченко та ін.

Серед російських політологів із зазначеної проблематики слід відзначити роботи С. Караганова, О. Богатурова, О. Арбатова, К. Кузнецової, В. Іноземцева, К. Сімонова, Е. Баталова, Л. Лебедевої, Т. Шаклеїної.

В Сполучених Штатах роль та місце Росії в світовій політиці вивчають класики світової політології Зб. Бжезинський, Г. Кісінджер, Дж. Айкенбері, Дж. Най-мол. та ін.

Отже головна мета статті полягає у дослідженні намагань РФ повернути собі втрачений статус ключового гравця принаймні на євразійському просторі шляхом використання енергетичної залежності від неї своїх найближчих сусідів та європейських партнерів, а також накопичених за період «тучних років» золотовалютних резервів у відносинах з іншими країнами світу.

Нагадаємо, що геополітична концепція «Росія — енергетична наддержава», яка стала основою зовнішньої політики РФ на європейському континенті знаходилась у фокусі експертної та суспільної уваги протягом двох років, що передували початку світової фінансової кризи.

Пік інтересу до цієї концепції прийшовся на літо 2008 року, коли ціна на російську нафту досягла рекордної позначки у 139,8 дол. за барель марки Urals, а експортні ціни на російський газ зросли до 350 дол. за 1 тис. куб. м.

Але вже восени 2008 року, коли після початку світової фінансової кризи ціни на нафту на світових ринках різко впали — менш ніж за чотири місяці російська нафта подешевшала до 60\$, — аналітики одразу ж заговорили про небезпеку краху геостратегії «енергетичної наддержави». Як зазначила наприкінці жовтня 2008 року у «Незалежній газеті» директор Європейських програм Центру дослідження постіндустріального суспільства К. Кузнецова, «в той час коли російська громадськість займається обговоренням заходів щодо локальної боротьби з глобальною кризою ліквідності, мало хто задумується про те, що головним зовнішньополітичним підсумком світових фінансових негараздів може стати крах міфу «про велику енергетичну наддержаву» [1].

Як відомо, прихід до влади В. Путіна співпав з достатньо тривалим періодом високих цін на енергоносії, які зросли за вісім років його президентства у понад 10 разів. За окремими оцінками за цей час Росія додатково отримала понад 1,5 трлн доларів США. Усі ці роки Російська Федерація у економічній площині слідувала класичним курсом авторитарної нафтодобувної країни. Отримані надприбутки від продажу енергоносіїв або проїдалися, або накопичувалися у золотовалютних резервах. На основі енергоресурсної моделі вдалося збільшити ВВП у понад 4 рази з приблизно 350 млрд доларів у 2000 році до 1400 млрд у 2008 році та накопичити понад 500 млрд доларів резервів [2].

Завдяки цьому Кремль мав необхідні ресурси для реалізації активного внутрішньо- і зовнішньополітичного курсу.

Перший крок практичного впровадження нової геостратегії «енергетичної наддержави» на пострадянському просторі був зроблений 1 січня 2006 року, коли через ціновий конфлікт з Україною «Газпром» обмежив постачання газу в нашу країну, розпочавши, як виявилось пізніше, період так званих «газових війн». Цей крок, до того ж зроблений на рідкість недбало з точки зору його інформаційно-пропагандистського супроводження, викликав на Заході достатньо різку реакцію. Як наслідок, із «надійного постачальника» енергоносіїв в очах європейської громадськості Росія одразу перетворилася на «енергетичного жандарма», а «Газпром» — на «енергетичну зброю Кремля».

Невипадково, що лише за тиждень до саміту «G-8» в Санкт-Петербурзі з'явилася монографія К. Сімонова «Енергетична наддержавка» [3], з претензією на концептуальне обґрунтування нової зовнішньої політики Кремля в якості повноцінної геостратегії. В своїй книжці автор безапеляційно стверджує, що «У розвитку Росії в якості енергетичної наддержави немає альтернативи. Знову ж таки з тієї причини, що нафта і газ потрібні всім. І Сполученим Штатам, і Європі, і Китаю та Індії, що динамічно розвиваються. А тому інтерес до російських надр буде величезним». Але головне, на думку російського автора, полягає в тому, що «ідея Росії як енерге-

тичної наддержави, по суті, є не лише економічним проектом — це могло б стати важливішим для країни геополітичним завданням, вирішення якого повернуло б нам втрачений статус і роль в глобальних політичних проектах» [3].

Коли головною темою російського головування у «Великій вісімці» в липні 2006 року оголосили енергетичну безпеку, усім стало зрозумілим: мова йтиме не про відносини клубу з рештою світу, але про відносини Росії з іншими членами клубу. Недивно, що підсумки самого саміту виявилися дуже скромними. Все, що вдалося досягнути російській стороні — це зафіксувати як одне із завдань глобальної енергетичної безпеки «розвиток діалогу і обміну думками поміж всіма зацікавленими сторонами з питань посилення взаємозалежності в енергетичній сфері і безпеки пропозиції та попиту».

Під час саміту В. Путін також неодноразово робив заяви стосовно України, звинувачуючи нашу країну у зриві постачань газу до Європи на початку року, чим вона, на думку російського президента, продемонструвала власну ненадійність як транзитної держави у забезпеченні європейської енергетичної безпеки.

Таким чином, за допомогою газового конфлікту з Україною і власного головування на саміті «Великої Вісімки» Москва наглядно продемонструвала, що після п'ятнадцяти років понижень Росія перестала бути настільки слабкою, як це було наприкінці ХХ століття і розпочинає рваншистську політику повернення собі статусу наддержави, нехай хоча б енергетичної.

З того часу формули міжнародного врегулювання та російсько-американських відносин зокрема, розроблені у розрахунку на «автоматичну зговірливість» Москви, почали втрачати свою адекватність. Уникаючи розмов про це вголос, їх фактично почали переглядати. Лише декілька прикладів: контракти на продаж зброї до Ірану, Сирії, Венесуели; демарші у відношенні Великобританії; призупинення участі Росії у Договорі про звичайні збройні сили у Європі і т.п. У лютому 2007 року російський президент В. Путін на Мюнхенській конференції з питань безпеки вже у весь голос і без дипломатичних евфемізмів заявив про незадоволення Росії курсом США на встановлення «однополярного» світового порядку [4].

І хоча відносини з радикальними антиамериканськими режимами на кшталт Північної Кореї, Ірану, Венесуели дозволяли говорити про наявність певного «антизахідного фронту», водночас вони не приносили відчутних політичних, і тим більше економічних дивідендів. Навпаки, прихильність «друзів» коштувала мільярдів доларів кредитів. Показовим стало те, що визнання незалежності Абхазії і Південної Осетії з боку Венесуели було у прямому сенсі куплене Кремлем у спосіб фактично безплатних поставок військової техніки.

В перше десятиліття ХХІ століття зовнішня політика Росії, побудована на геостратегії «енергетичної наддержави», базувалася на наступних засадах:

– розширення транспортної системи для нарощування експорту енергоносіїв;

– ініціювання масштабних газотранспортних проектів для прямих поставчань в Європу («Північний потік», «Південний потік») та в Азію («ВСТК»), двох газопроводів «Східний» та «Західний»;

– спробах встановлення контролю, хоча б часткового, над об'єктами європейської енергосистеми (газотранспортні системи, нафтопереробні заводи та ін.);

– участь російських компаній в іноземних нафтогазових проектах (Венесуела, Ірак, Казахстан та ін.).

В цілому підсумки зовнішньої політики «енергетичної наддержави» напередодні початку світової фінансової кризи важко оцінити однозначно.

З одного боку, Кремль не тільки оголосив СНД зоною своїх привілейованих інтересів, але й переконливо довів обмеженість потенціалу та волі країн ЄС і США до втручання на прикладі збройного конфлікту з Тбілісі в серпні 2008 року. Москві вдалося інституалізувати своє домінування на території СНД шляхом створення інтеграційного об'єднання ЄвразЕС, а також підтримання військово-політичного ОДКБ. Продовжила своє, хоч і доволі невиразне, існування і створена при Б. Єльцині Союзна держава Росії та Білорусі. Хоча формально ці об'єднання функціонують, досягти реального підпорядкування внутрішньої і зовнішньої політики їх учасників Кремлю не вдалося, про що засвідчила обережно-прогрузинська реакція країн СНД на російсько-грузинський конфлікт 2008 року.

З іншого боку, атмосфера енергетичних відносин з країнами ЄС погіршилась: вона абсолютно не сприяла досягненню тих цілей, що ставило перед собою російське керівництво на початку нового тисячоліття. Зростаюче загострення у відносинах між Москвою та західними країнами, а також курс Кремля на обмеження іноземних інвестицій в російські стратегічні галузі призвели до того, що шлях до придбання крупних активів в країнах ЄС «Газпрому» був фактично зачинений. В цілому відносини з головним споживачем енергоносіїв і головним джерелом новітніх технологій у геологорозвідці увійшли в стадію латентної кризи. Зростання напруги у відносинах з ЄС після серпневої війни в Грузії спровокувало відновлення дискусії про необхідність покінчити «з двосторонніми містечковими угодами з Росією» і обмежити контакти в політичній сфері.

До того ж кампанія по підвищенню цін для клієнтів «Газпрому» в СНД призвела до передбаченого результату — ультиматуму Туркменістану, Узбекистану та Казахстану, які також почали вимагати платити їм за газ «європейську» ціну.

Стосовно підсумків російсько-грузинського збройного конфлікту в серпні 2008 року слід зауважити, що більшістю західних та російських експертів він розглядався в якості пікової точки напруги у російсько-американських відносинах. Як зазначив провідний російський теоретик-міжнародник О. Богатуров, «в серпні 2008 р. командування НАТО і ро-

сійські військові вперше за двадцять років мали підстави в практичній площині розглядати один одного як потенційних супротивників» [5].

З точки зору більшості американських аналітиків і представників політичного класу військовий конфлікт навколо Південної Осетії продемонстрував явний антизахідний вектор російської політики. Прихильники жорсткої лінії як в республіканському (Дж. Маккейн, Р. Рейган, Р. Краутхаммер), так і в демократичному таборах (Зб. Бжезинський, Р. Холбрук) виступили тоді за проведення курсу на «стримання» Москви. На їх думку, Росію слід розглядати як потенційного супротивника, що не заслуговує на довіру.

Незважаючи на швидку військову перемогу в інформаційному плані, Росія не спромоглася адекватно представити у світових ЗМІ власну позицію та реальний перебіг подій. Особливо це стосувалося перших днів війни. І хоча висвітлення ходу конфлікту західними засобами інформації було також достатньо заідеологізованим і та інформація, що подавалася, далеко не завжди спиралася на перевірені факти, слід визнати, що в результаті цього саме Росія у свідомості мільйонів людей по всьому світу стала країною-агресором, що розпочала війну проти маленької і незахищеної Грузії.

Серпневий збройний конфлікт також чітко виявив неподолані з часів двох чеченських кампаній 1990-х рр. недоліки в організації управління російськими військами, їх бойовій підготовці, поганій взаємодії видів та родів військ, відставанні по системам інформаційного забезпечення, зв'язку, радіоелектронної боротьби і т. ін. Усе це відображається у зайвих військових втратах і шкодить престижу Росії в очах інших розвинутих країн світу.

Тому поки у військовій політиці Росії не будуть вирішені застарілі проблеми технічного переоснащення, забезпечення офіцерів житлом, контрактного комплектування, впровадження новітніх систем управління та інформаційного забезпечення, «військові піар-акції будуть сприйматися як прояв російських комплексів неповноцінності, а не як зростання обороноздатності» [6]. Щоб не говорили, але цілі по реформуванню російської армії, що були поставлені президентом Росії В. Путіним з моменту приходу його до влади, а згодом і його наступником Д. Медведевим, й досі не були досягнуті.

Щодо наслідків світової фінансової кризи для економіки Росії, слід визнати, що з двадцяти провідних країн світу Росія зазнала найбільш істотних втрат: ні в кого так сильно не впав ВВП, не скоротився фондовий ринок, не зменшилася зовнішня торгівля, не скоротилися інвестиції.

Так вже 15 вересня 2008 року відбувся різкий обвал російського фондового ринку після оголошення про банкрутство одного з найбільших американських інвестиційних банків Lehman Brothers. Лише за два дні — 15 та 16 вересня, індекс ММВБ знизився на 23 %, а індекс РТС — на 21,1 %. Російський фондовий ринок втратив близько 16 % власної капіталізації. Рекордний обвал фондового ринку відбувся 6 жовтня 2008 року. За один день індекс РТС втратив 19,1 %, а 24 жовтня він досягнув річного мініму-

му, впавши до 549, 4 пунктів, що дорівнювало рівню 1997 року. Протягом жовтня-листопада російський індекс РТС впав на 53,2 % — з 1211,8 до 658,1 пунктів [7, с. 11].

Для порівняння: в 2008 році прибутки федерального бюджету склали біля 10 трлн руб., в 2009 вони знизилися до 4,4 трлн руб. Якби не резервний фонд, з якого для поповнення федерального бюджету було взято 2,9 трлн руб. (або 100 млрд дол.), то бюджетних коштів не вистачило б навіть для виплати заробітної плати лікарям, вчителям, бюджетникам та пенсій.

Якщо взяти лише валютні прибутки та резерви, то Росія втратила близька 850 млрд дол. В гострій фазі кризи з серпня 2008 року по січень 2009 р. на 211 млрд дол. скоротилися золотовалютні резерви РФ (з 597 до 386 млрд дол.) для плавної девальвації рубля. На 170 млрд дол. скоротилися прибутки від експорту. Відтік капіталу з Росії за 2,5 року склав 240 млрд дол. За 2009–2010 рр. на 160 млрд дол. скоротився Резервний фонд, спрямований на поповнення бюджету. В 2009 и 2010 роках замість профіциту в розмірі 70–100 млрд дол. приблизно таким же був дефіцит. Якщо скласти усі ці цифри, то вийдуть втрати, що перевищують половину російського ВВП. І це при тому, що до початку кризи Росія щорічно наращувала валютні надходження на 300–400 млрд дол., мала значний притік капіталу — 43 млрд дол. в 2006 і 82 млрд дол. в 2007 [8, с. 7].

Фондовий ринок, який до кризи збільшувався рекордними темпами і досягнув 1,5 трлн дол., в нижній точці впав до 360 млрд дол. Якщо врахувати все, включаючи кошти, взяті з Резервного фонду на підтримку федерального бюджету та гроші, що пішли на плавну девальвацію рубля, то на антикризові заходи було витрачено 10 трлн руб., або близька 25 % ВВП, який в 2008 році складав 41 трлн руб. [8, с. 7]. По відношенню до ВВП жодна велика країна не виділила настільки гігантських коштів на антикризові заходи.

Таким чином, світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. продемонструвала й досі величезну залежність Росії від світових цін на енергоносії та на інші природні ресурси, так само як і безперспективність зовнішньої політики, заснованої на геостратегії «енергетичної наддержави».

Підсумовуючи аналіз спроби РФ за допомогою впровадження геостратегії «енергетичної наддержави» повернути втрачений статус одного з ключових гравців на міжнародній арені, слід підкреслити, що якщо Російська імперія була символом православного світу, центром тяжіння панслов'янських рухів, а Радянський Союз певний час не без успіху пропонував реальну альтернативу капіталістичній цивілізації, то сучасна Росія не пропонує світу нічого, окрім власних природних багатств. Її так звана «м'яка сила» (Soft Power) — культурна привабливість, моральний та ідейний вплив у сучасному світі, — практично дорівнює нулю. Вона не пропонує ані демократичного (як США), ані фундаменталістського (як деякі мусульманські країни та рухи) ідеалу, ані зразку прискореного роз-

вितку (як Китай). Звичайно, тут можна зауважити про те, що в світі існує багато країн, в яких були створені дуже комфортні для власних громадян умови існування, і які не пропонують світові нічого специфічного (як деякі невеликі країни Європи). Але вони, в свою чергу, і не претендують на роль незалежних «центрів сили», і тим більше окремих цивілізацій, будучи частиною загальноєвропейської. Натомість спроба інтеграції Росії після розпаду Радянського Союзу в цю соціально-політичну систему закінчилася провалом, а тому їй необхідно шукати шляхи зміцнення власної «м'якої сили», шукати те, що вона зможе запропонувати світу, нехай і не в таких масштабах, як СРСР, замість поки хибних намагань розколоти євро-американську цивілізацію.

Список використаної літератури

1. Кузнецова Е. Закат энергетической сверхдержавы? / Е. Кузнецова // Независимая газета. — 2008. — 30 окт.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ng.ru/politics/2008-10-30/3_kartblansh.html
2. Горбулін В. П., Литвиненко О. В. Україно-російські відносини: зацікавлений погляд / В. П. Горбулін, О. В. Литвиненко. — 2010. — 15 січ.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cfsp.org.ua/en/publications/papers/43-2010-01-27-15-29-08>
3. Симонов К. Энергетическая сверхдержава / К. Симонов — М.: Эксмо-Пресс, 2006: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.energystate.ru/books/book_39.html
4. Выступление президента России на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности, 10 февраля 2007 г. // Российская газета. — 2007. — 12 февраля (№ 4292): [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rg.ru/2007/02/12/putin-vistuplenie.html>
5. Богатуров А. Контрреволюция ценностей и международная безопасность / А. Богатуров // Международные процессы. — 2008. — Т. 6. — № 2 (17): [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/seventeenth/001.htm>
6. Арбатов А. Военно-политические аспекты отношений США с Россией / А. Арбатов // Международные процессы. — 2009. — Январь-апрель. — Т. 7, № 1 (19): [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/nineteenth/004.htm>
7. Замараев Б., Киюцевская А., Назарова А., Суханов Е. Экономические итоги 2008 года: конец тучных лет // Вопросы экономики. — 2009. — № 3. — С. 4–26.
8. Аганбегян А. Г. Послестрессное и перспективное социально-экономическое развитие России / А. Г. Аганбегян // Мировая экономика и международные отношения. — 2011. — № 9. — С. 7–11.

М. Яли

Институт мировой экономики и международных отношений НАН Украины
ул. Леонтовича, 5, Киев-30, 01030, Украина

**ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА «ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СВЕРХДЕРЖАВЫ»
НАКАНУНЕ МИРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА 2008–2009**

Резюме

В статье анализируются особенности внешней политики России, основанной на геостратегии «энергетической сверхдержавы», а также последствия для нее глобального экономического кризиса.

Ключевые слова: энергетическая сверхдержава, «Газпром», мировой экономический кризис, российско-грузинский вооруженный конфликт.

M. Yali

Institute of world economics and international relations of NAS of Ukraine
5, Leontovicha str., Kyiv-30, 01030, Ukraine

**ENERGY SUPERPOWER'S FOREIGN POLICY BEFORE THE WORLD
ECONOMIC CRISIS 2008–2009**

Summary

In the article Russia's foreign policy based on the geostrategy of energy superpower as well as the consequences of the global economic crisis have been analyzed.

Key words: «Energy superpower», «Gazprom», world economic crisis, Russian-Georgian military conflict.

УДК 327(73):(560)

Є. В. Габер

аспірант кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058
тел.: (0482) 63 32 59; e-mail: janegaber@gmail.com

ПОСТЫПОЛЯРНИЙ СВІТ ОЧАМИ НЕОРЕАЛІСТІВ: ВИПАДОК ТУРЕЦЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена аналізу турецько-американських відносин на сучасному етапі. Після зазначення ключових теоретичних положень деяких теорій міжнародних відносин автор доходить висновку, що саме концепції неореалізму та структурного реалізму найбільш вдало забезпечують теоретичні рамки для дослідження відносин регіональної держави середньої потуги (Туреччини) і досі єдиної наддержави (США) в умовах переходу від однополярного до багатопольярного світу.

Ключові слова: Туреччина, США, неореалізм, структурний реалізм, міжнародна система.

Розпад Радянського Союзу та подальше закріплення Сполучених Штатів в статусі єдиної наддержави похитнуло усталені структурні схеми більшості концепцій міжнародних відносин, що в своїх вченнях так чи інакше спиралися на ідеї балансу сил та неминучості існування військово-політичних альянсів. Неспроможність класичних теорій міжнародних відносин (в першу чергу, політичного реалізму) і неореалізму, що виник та швидко поширився у 1970–1980 рр., передбачити та знайти пояснення раптовому закінченню «холодної» війни стало для них серйозним випробуванням і сприяло виникненню багатьох нових альтернативних концепцій. Оскільки жоден з напрямків політичного реалізму (класичний, неореалізм, структурний реалізм і т.д.) не зміг забезпечити теоретичну базу для подальшого розвитку міжнародних відносин після краху Ялтинської системи, це призвело до нової хвилі академічних дискусій як всередині цієї школи, так і між різними науковими парадигмами (реалізм, лібералізм, марксизм, конструктивізм та ін.).

Найбільш яскравими виразниками позицій неореалізму у цих дискусіях виступили американські вчені Кеннет Волц [1; 2], Стівен Уолт, Роберт Гілпін, Джон Міршаймер [3], Джозеф Гріко та засновник структурного реалізму Баррі Бузан [4]. Що стосується вітчизняної історіографії, то проблемами вивчення структурного реалізму і, зокрема, регіональних комплексів безпеки займалася Тетяна Стародуб [5]. Теоретичні засади розробки зовнішньополітичної стратегії США щодо Туреччини вивчав у своїй дисертаційній роботі Олександр Ірхін [6]. Серед турецьких дослідників, що займалися дослідженням власне турецько-американських відносин з позицій неореалізму, слід відзначити Шабана Кардаша [7] і Балкана Девлена [8].

Мета цієї статті полягає у визначенні можливості використовувати неореалістичні концепції міжнародних відносин в якості теоретичних рамок для дослідження турецько-американських відносин у постбіполярний період. Відповідно до цієї мети було поставлено ряд задач. Зокрема, виділити ключові положення теорії неореалізму і структурного реалізму, визначити головні характеристики сучасної структури міжнародної системи, проаналізувати статус Туреччини і США в умовах цієї системи.

Постбіполярний світ: повернення до багатополарності?

Перехід до однополарної світової системи і відсутність будь-яких помітних спроб запобігти зростаючому розриву у розподілі сил між Сполученими Штатами, з одного боку, та всіма іншими країнами світу, з другого, поставив багато питань щодо можливості застосування концепції балансу сил у майбутньому. В той час як деякі науковці стверджували, що після тимчасового «збою» у функціонуванні системи балансування знову стане її невід'ємною частиною [9], інші доводили, що концепція балансу сил в її класичному вигляді відтепер є пережитком минулого [10].

Проте якщо відразу після закінчення «холодної» війни більшість науковців і прийшли до висновку, що новий світовий порядок можна охарактеризувати як «однополарний», то згодом стало зрозумілим, що це не зовсім так. З моменту зникнення Радянського Союзу з політичної карти світу американське домінування декілька разів зазнало серйозних випробувань — спершу під час терористичних атак 2001 р. і послідуєчих війн в Афганістані та Іраку, а потім в ході російсько-грузинської війни 2008 р. Хоча на глобальному рівні американське домінування і зберігалось, ці «локальні» кризи однополарної системи, що відбулися за досить короткий проміжок часу в ключових регіонах світу, змусили ще раз замислитися над своєчасністю висновку Ф. Фукуями щодо «кінця історії» і встановлення ліберально-демократичного порядку західної цивілізації.

За цей час вченими різних шкіл ТМВ були запропоновані найрізноманітніші бачення майбутньої структури світової системи — від традиційних дво- і багатополарної до однополарної з американським домінуванням, безполарної та мультиполарної з центрами сили, що знаходяться на різних рівнях системи (державному; недержавному — неурядові організації, ТНК, етнічні групи; і наддержавному — від світового уряду до інтеграційних об'єднань на кшталт Сполучених Штатів Європи)¹.

¹ Див., напр., William Wohlforth (1999). The Stability of a Unipolar World (однополарний світ);

Christopher Layne (1993). The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Rise? (багатополарний світ);

Samuel Huntington (1999). The Lonely Superpower (одно-багатополарний світ — «unimultipolar system»);

David Calleo (2007). Unipolar Illusions (фактично двополарний світ з полюсами в Старому та Новому Світі; ідея «глобального балансування» між Старим Світом і Новим Світом та об'єднання зусиль в рамках «глобального союзу» лише для вирішення певних питань);

Хоча неореалізм і виявився неготовим до закінчення «холодної» війни, багато з його принципів зберегли свою актуальність і в ХХІ ст. Зокрема, забезпечення національної безпеки й досі залишається пріоритетом зовнішньої політики кожної держави, адже будь-яка країна може виступати суб'єктом міжнародних відносин і поширювати свій вплив на світовій арені лише за умов гарантованої національної безпеки, що й досі залишається головним елементом її національних інтересів.

Втім, на відміну від класичного реалізму, неореалізм не схильний трактувати світову політику як певну сумарну рівнодіючу зовнішніх політик держав. В своїй фундаментальній праці «Теорія міжнародної політики» [1] Кеннет Волц, засновник неокласичного напрямку реалізму, дійшов висновку щодо необхідності *системного підходу* до вивчення міжнародної політики як цілісної системи, що функціонує у відповідності до певних законів. Визначальна роль при цьому відводиться поняттю *структури*, яка передбачає функціональну диференціацію суб'єктів і розглядається Волцом як розподіл можливостей, механізмів примусу та обмежень, які система накладає на свої елементи — суверенні держави [11, с. 148].

При цьому системний характер міжнародних відносин, на думку К. Волца, визначається не взаємодіючими акторами, не особливостями окремих держав, як то їхнє географічне положення, демографічний потенціал, соціо-культурна специфіка і т.п. (хоча не можна заперечувати і значення цих факторів також), а саме властивостями структури міжнародної системи. Будучи наслідком певної взаємозалежності своїх елементів, структура міжнародної системи не зводиться до простої їхньої суми, а представляє собою самостійний феномен, здатний нав'язувати державам ті чи інші обмеження, або ж, навпаки, в якийсь момент надавати їм сприятливі умови на світовій арені. Саме структурними особливостями світової системи і пояснюються часті розбіжності цілей і кінцевих результатів зовнішньополітичної діяльності держав.

Спираючись на системні принципи, з позицій яких полярність системи розглядається як її структурна характеристика (незалежна змінна), а схильність до війни — як набута властивість системи (головна залежна змінна), Волц доводить, що зовнішньополітична поведінка держав залежить від так званої «системної напруженості» [12, с. 253]. Інакше кажучи, між державами діють певні «системні обмежувачі», які врешті-решт і визначають їхню зовнішню політику. Саме в цьому полягає причина різного рівня залученості держав у світову політику.

Ганс Моргентау, засновник «класичного» реалізму, також писав, що «далеко не всі держави однаково залучені у світову політику... Це співвідношення змінюється разом із зміненням сили держави, яка може висунути його на передній край у міжнародній політиці, а може позбавити його можливості діяти на міжнародній арені...» [13, с. 28]. Кеннет Волц, розвиваючи положення структурного реалізму в своїй ранній роботі «Людина,

---

Richard Haas (2008). The Age of Nonpolarity. What Will Follow U. S. Dominance? (безполярний світ, дифузія влади між різними акторами і центрами сили).

держава і війна» [2], відзначав, що в ситуації стратегічної взаємозалежності поведінка держав, їхня політика визначається не тільки власними інтересами і можливостями, але й поведінкою і політикою інших держав. Іншими словами, могутні держави роблять те, що вони можуть, а слабкі — те, що їм дозволяють робити могутні держави. Тому для того, щоб зрозуміти чи спробувати передбачити поведінку держав на міжнародній арені, потрібно враховувати особливості міждержавної системи, специфіку її структури.

За переконанням Волца, структура менш схильна до змін, ніж людська поведінка чи політика окремої держави. Тому саме ця категорія дає чітке розуміння того, яким чином позиції держав відрізняються одна від одної, і як вони співвідносяться між собою з точки зору їхньої здатності до дій [1, с.80]. Наприклад, міжнародна система в біполярному світі сильніше пригнічує свої складові частини, в той час як при багатополярному устрої держави мають більше свободи для військового вирівнювання [2, с.158].

Еволюція турецько-американських відносин на початку ХХІ ст.: проблемний альянс чи свідоцтво вирівнювання полюсів?

Ця тенденція до активізації зовнішньополітичної діяльності традиційно пасивних елементів міжнародної системи дуже чітко просліджується на прикладі турецько-американських відносин. Так, якщо в період біполярності система накладала жорсткі обмеження на свої структурні одиниці та значно обмежувала їхні дії, то з переходом до постбіполярної системи був значно розширений простір для зовнішньополітичного маневрування. Олександр Ірхін, аналізуючи в своїй дисертаційній роботі турецько-американські відносини часів «холодної» війни, неодноразово підкреслює, що багато криз як у двосторонніх відносинах, так і у регіональній політиці Туреччини (Кипрські кризи і різке погіршення турецько-грецьких відносин у 1960–70-ті роки) були відносно швидко подолані саме завдяки тому, що обидві країни належали до одного військово-політичного блоку, формували один полюс сили в умовах біполярної світової системи [6]. Оскільки Сполучені Штати були зацікавлені в збереженні дієздатності цього блоку, а подальше загострення конфлікту неодмінно призвело б до втручання Радянського Союзу і, як наслідок, похитнуло б існуючий баланс сил, всі сторони змушені були відмовитися від подальшої ескалації конфлікту. Таким чином, система, що завжди прагне до внутрішньої стабільності, значно знизила інтенсивність цього протистояння ще на ранніх етапах.

Сполучені Штати та Радянський Союз були зацікавлені утримувати союзників в своїй орбіті впливу, забезпечуючи їм фінансову, економічну та особливо військову допомогу. Витрачаючи чималі ресурси на підтримання існуючого статусу-кво, вони мали впевненість в тому, що жодна менша країна не зможе самостійно забезпечити свої інтереси, в першу чергу, національну безпеку, і отже буде неспроможна проводити самодостатню зовнішню політику. Зокрема, надаючи Туреччині військову та економічну

допомогу по доктрині Трумена і в рамках плану Маршалла, Вашингтон забезпечив собі підтримку Анкари по всіх ключових питаннях світової політики, адже будь-які спроби проявити незалежність у процесі прийняття зовнішньополітичних рішень загрожували перспективами бути покинутим один-на-один з СРСР.

Таким чином, асиметричність турецько-американських відносин за часів «холодної війни» можна пояснити на декількох рівнях. З одного боку, біполярна структура світової системи вимагала чіткого визначення зовнішньополітичної орієнтації та приєднання до одного з двох ворогуючих блоків, що значно обмежувало можливості для проведення самостійної зовнішньої політики «другорядними» державами. З іншого боку, сукупність внутрішніх факторів (відсутність власного військово-промислового комплексу, слабкість економічної системи, соціальна нестабільність) посилювали залежність Туреччини від США.

В умовах нового світового устрою рівень системної «напруженості» стає значно нижчим, дія структурних обмежувачів на формування зовнішньої політики середніми державами слабшає, тому Туреччина об'єктивно отримує більше можливостей проводити більш різноманітну, багатовекторну політику, набагато менш залежну від Сполучених Штатів. Подібні структурні зсуви в системі відбуваються надзвичайно рідко, тому у 1991 р. виник унікальний шанс перерозподілу функцій між учасниками міжнародних відносин. Зокрема, для Туреччини це була можливість змінити принцип відносин зі Сполученими Штатами зі схеми «суб'єкт — об'єкт» на «суб'єкт — суб'єкт», хоча, звісно ж, асиметрія в цих відносинах зберігається і сьогодні.

З іншого боку, вже від динаміки внутрішнього розвитку Туреччини, політичної орієнтації її лідерів, військового потенціалу, рівня економічного розвитку держави в 1990–2000 рр. залежало, наскільки Анкара зможе скористатися цим історичним моментом.

Отже, концепції неореалізму і структурного реалізму, як одного з його різновидів, можуть слугувати основою для загального аналізу інтересів та мотивів держав, дозволяють прогнозувати їхні можливі дії з врахуванням системних обмежень. Проте, вони є недостатніми для точного моделювання зовнішньої політики конкретної держави, адже поведінка учасників міжнародних відносин залежить не лише від системного впливу, але й від внутрішньополітичних факторів. Тому концепція структурного реалізму найбільш вдало виступає в якості теоретичних рамок для дослідження загальної логіки турецько-американських відносин як відносин регіональної держави середньої потуги з досі єдиною наддержавою. Коли ж мова йде про аналіз конкретних зовнішньополітичних рішень, велику увагу слід приділяти також особливостям внутрішнього розвитку, політичній культурі країн тощо.

Список використаної літератури

1. Waltz K. Theory of International Politics / K. Waltz. — N. Y.: Random House, 1979. — 250 p.
2. Waltz K. Man, the State and War: a Theoretical Analysis / K. Waltz. — Columbia University Press, 2001. — 263 p.
3. Mearsheimer J. Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War / J. Mearsheimer // International Security. — 1990. — Vol. 19, № 1. — P. 5–56.
4. Buzan B. People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era / B. Buzan. — New York: Harvester Wheatsheaf, 1991. — 398 p.
5. Стародуб Т. С. Теорія комплексу безпеки: можливості використання для формування спільної стратегії розвитку Чорноморського регіону / Т. Стародуб // Стратегічна панорама. — 2009. — № 4. — С. 63–71.
6. Ірхін О. А. Зовнішньополітична стратегія США щодо Турецької Республіки: Дис. ... кандидата політ. наук: 23.00.04 / Ірхін Олександр Анатолійович. — Сімферополь, 2006. — 204 с.
7. Kardas S. Turk-Amerikan Iliskilerine Teorik Bakis — Neo-Klasik Realist Bir Cerceve / S. Kardas // Demokrasi Platformu. — 2008. — № 13. — S. 1–37.
8. Devlen B., Ozdamar O. Neoclassical Realism and Foreign Policy Crises / B. Devlen, O. Ozdamar // Rethinking Realism in International Relations: Between Tradition and Innovation Ed. by Freyberg-Inan A., Harrison E., James P. — Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009. — 305 p.
9. Layne C. From Preponderance to Offshore Balancing / C. Layne // International Security. — 1997. — Vol. 22, № 1. — P. 86–124.
10. Ikenberry J. Introduction / J. Ikenberry // America Unrivaled: The Future of Balance of Power, Ed. by Ikenberry J. — Ithaca: Cornell University Press, 2002. — P. 1–17.
11. Конышев В. О неореализме Кеннета Волца / В. Конышев // Полис. — 2004. — № 2. — С. 146–155.
12. Lebow R. The long peace, the end of the Cold war, and the failure of realism / R. Lebow // International Organization. — 1994. — Vol. 48, № 2. — P. 249–277.
13. Morgenthau H. J. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace / H. J. Morgenthau — N. Y.: Alfred A. Knopf Publisher, 1962. — 630 p.

Е. В. Габер

кафедра международных отношений

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

ПОСТБИПОЛЯРНЫЙ МИР ГЛАЗАМИ НЕОРЕАЛИСТОВ: СЛУЧАЙ ТУРЕЦКО-АМЕРИКАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Резюме

Статья посвящена анализу турецко-американских отношений на современном этапе. После определения ключевых теоретических положений некоторых теорий международных отношений автор приходит к выводу, что именно концепции неореализма и структурного реализма наиболее подходят в качестве теоретических рамок исследования отношений региональной державы средней силы (Турции) со всё ещё единственной сверхдержавой (США) в условиях перехода от однополярного к многополярному миру.

Ключевые слова: Турция, США, неореализм, структурный реализм, международная система.

Y. V. Gaber

Department of International Relations,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
office 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**NEOREALIST VIEW AT THE POST-BIPOLAR WORLD:
THE CASE OF TURKISH-AMERICAN RELATIONS**

Summary

The article provides an analysis of the recent Turkish-American relations. The author examines key theoretical propositions of some of the IR theories and comes to the conclusion that it is the neorealist and structural realist conceptions that provide most appropriate theoretical framework for a study of bilateral relations between a regional power (Turkey) and the only superpower (USA) in the period of transition from a unipolar to a multipolar world.

Key words: Turkey, United States, neorealism, structural realism, international system.

УДК 329.3.297

І. В. Рождественська

здобувач

кафедри міжнародних відносин

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул. 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

Тел.: (0482) 633259. E-mail: Iya.Tap@mail.ru

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР У ФОРМУВАННІ ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ

Стаття присвячена питанню можливості суміщення норм релігійного життя та принципів демократії в державі Ізраїль. У статті розглянуто вплив релігійних кіл та, безпосередньо, релігії на внутрішньополітичне життя і державний лад Ізраїлю.

Ключові слова: держава Ізраїль, релігія, демократія.

Релігія і демократія — наскільки ці два поняття сумісні? Це перше питання, що виникає при прочитанні назви цієї статті. Незалежно від того, яка саме це релігія, вона (тобто релігія) сприймається як щось відокремлене, недоторканне, що стоїть незалежно в кутку кожної держави і при цьому намагається вплинути на політичну ситуацію в країні, за наявності інтересу в цьому, або на сам режим як окрема субстанція, що знаходиться над інститутом держави. І такі рідкісні випадки безпосереднього, так би мовити, «природного» впливу на політику, що деколи складається враження, що самі представники релігійних течій і творять політику держави як внутрішню, а часто, і зовнішню. Саме таку більш ніж, помітну роль відіграє релігія в державі Ізраїль.

Незаперечним є той факт, що завдяки релігійній приналежності до іудаїзму, в 70–80-х рр. XIX століття, епоху національного пробудження народів у Східній Європі, єврейська молодь Росії почала об'єднуватися з метою переселення на історичну батьківщину [6]. Природно, в умовах прогресуючого антисемітизму в розвинених країнах світу релігія стала керівництвом до дії. Результатом цих історичних подій стала основа для домагань євреїв на землю і надалі на проголошення незалежності Ізраїлю.

Розглядаючи історію держави з цієї точки зору, виходить, що передумовою до виникнення нового державного інституту став іудаїзм. Виходячи з цього, не дивно, що релігійні кола брали активну участь у державотворенні, у формуванні сутності і принципів життєдіяльності не тільки державних структур в цілому, а й безпосередньо і нації, як такої. Саме релігійні кола створили основу взаємовідносин між ними і правлячою елітою. Саме вони наполягали на своїй, далеко не останній ролі, у створенні внутрішньополітичного режиму, який і досі має місце бути в ізраїльському демократичному суспільстві. Йдеться про унікальний феномен «статус-кво», між релігією і державою, початок якому було покладено в

1947 році, з метою забезпечення єдності єврейського ішува під час відвідування країни Спеціальною комісією ООН по Палестині, яка повинна була ухвалити рішення «за» створення єврейської держави. Від імені правління Єврейського агентства було надіслано лист до федерації «Агуд-дат Ізраель» з метою отримання підтримки в справі державотворення (спочатку федерація виступала категорично проти) в обмін на гарантії з різних питань, що належать до сфери взаємодії між релігією і державою. Природно, були і залишаються питання, що викликають дискусії в суспільстві.

Цікавим моментом, що демонструє вплив релігійних кіл не тільки на глобальному рівні (питання про створення держави взагалі), але й на локальному рівні, є той факт, що навіть питання про назву держави не обійшлося без суперечок. Проблема полягала в тому, що назва країни Ізраїль на івриті звучить як «Ізраель», що в дослівному перекладі означає «він буде боротися з Богом». Природно, така назва не цілком влаштувала релігійні кола, але другий варіант назви країни «Іудея», був більш негативним, якщо згадати, що в давнину така держава вже мало місце бути і вона закінчила своє існування. Таким чином, за принципом «меншого з двох зол» і було обрано назву країни. Даний момент став показовим, оскільки потрібно не тільки вести дискусію з цього питання, а й домагатися, зрештою, згоди на таку назву.

Сам факт того, що завдяки віруючим євреям, хто зберігав традиції і хто виконував закони не одну сотню років, які не давали забути всім євреям, хто вони є перебуваючи у вигнанні, була створена держава, і наклав відбиток на поведінку релігійних євреїв в рамках незалежної держави. І сьогодні вони стоять відокремлено в ізраїльському суспільстві, що з самого початку розділило Ізраїль на два основні табори — віруючі й світські. До цього дня ведуться запеклі дискусії з питань, не пов'язаних з нормами демократичного суспільства. Сама постановка таких питань може поставити під сумнів наявність демократичного ладу держави, але, тим не менш, шляхи рішень настільки специфічних питань вирішуються за всіма канонами демократії, тобто через парламент. Підтвердженням цього факту може служити те, що в Кнесет існує блок релігійних партій, що займає досить активну політичну позицію як у зовнішній політиці, так і у внутрішній. Наприклад, Національна релігійна партія (МАФДАЛ) виступає «за» територіальний компроміс з палестинцями. І взагалі, релігійний табір займає далеко не останнє місце в створенні коаліцій в Кнесеті, діяльності парламенту та у прийнятті рішень. Велика частина урядових криз, що мали місце з часів створення держави, були викликані релігійними, а не зовнішньополітичними, оборонними чи економічними проблемами. Питання відносин між релігією і державою грають ключову роль на будь-яких коаліційних переговорах, про що свідчать всі коаліційні угоди. Без релігійних фракцій сформувавши уряд був би вкрай важко [1]. Але найцікавіше те, що релігійні кола зобов'язали все суспільство дотримуватися їх правил життя. Найяскравішим прикладом є відсутність в Ізраїлі конституції, одного з головних показників демократії, в силу того, що у народу ізраїль-

ського вже є звід законів, даних згори. Не менш яскравими прикладами можуть служити наступні правила життя, закріплені Кнесетом:

– дотримання суботи (робота громадського транспорту, припинення роботи національних авіакомпаній, закриття ділянок доріг, які походять через релігійні квартали та поблизу синагог і т.д.);

– фактичне звільнення учнів релігійних шкіл від служби в Армії Оборони Ізраїлю;

– питання кашрута (наприклад, Закон про заборону свинарства, прийнятий в 1962 р.);

– шлюбно-сімейне право (питання, пов'язані з укладанням або розірванням шлюбу знаходяться у віданні раввинських судів).

Вище перелічені пункти займають особливе місце в ізраїльському суспільстві. Щодо останнього пункту боротьба за зміну статус-кво з цього питання, ведеться не одне десятиліття. Мова йде про формування нового інституту в Ізраїлі, в якому зможуть реєструвати свій шлюб чоловік і жінка, громадяни чи постійні мешканці Ізраїлю, які не належать до єврейської, християнської чи мусульманської віри. Закон про цивільні шлюби не буде поширюватися на пари, в яких один з подружжя є євреєм, по Галахе — «змішаним парам» доведеться, як і колись, оформляти шлюб за кордоном. Згідно з оцінками авторів проекту закону, прийняте рішення допоможе узаконити стосунки 60 тисячам ізраїльтян, в основному — репатріантам з колишнього СРСР. У вересні 2010 року даний законопроект набрав чинності, а 12 квітня 2011 був зареєстрований перший цивільний шлюб в Ізраїлі [5].

Бажаючи зареєструвати цивільний шлюб в Ізраїлі повинні звернутися до Міністерства юстиції. Прохання разом з супровідними документами передається на перевірку в релігійні суди всіх офіційних конфесій. У разі, якщо всі суди підтвердять, що жоден з подружжя не належить до якої-небудь конфесії, пара запрошується до Міністерства юстиції для реєстрації шлюбу.

Цей факт є показником найсильнішого впливу релігійних кіл на життя Ізраїлю. Можливо, саме тому в багатьох світських євреїв йде відторгнення не стільки канонів іудаїзму, скільки образу релігійного єврея, який звик молитися за себе і весь єврейський народ, поки світські євреї працюють і роблять все можливе, щоб наповнити бюджет своєї країни, який постійно спустошується за рахунок задоволення фізіологічних потреб релігійних кіл. Зворотною стороною даної проблеми є те, що завдяки їм у світських євреїв з'явилася держава, де вони можуть жити і заробляти.

Таким чином, з багатьох питань утворюється своєрідне замкнене коло, яке розірвати неможливо, а оцінити правильність будь-якої з позицій можливо тільки при становленні на одну зі сторін. Напевно, такі дискусії є першою ознакою демократії. Єврейська держава начебто кинула виклик стереотипам, властивим представникам демократії. Адже якщо змінюються актори міжнародних відносин, з'являються нові виклики безпеки, нові види воєн і так далі, то чому не може і змінитися режим, залишаючись при цьому демократією?

Список використаної літератури

1. Нойбергер Б. Влада і політика в Державі Ізраїль. Релігія та політика / Б. Нойбергер. — Тель-Авів, 1997. — 212 с.
2. Сэмюэле Р. По стежках еврейської історії / Р. Сэмюэле. — М., 1991. — 367 с.
3. Нойбергер Б. Влада і політика в Державі Ізраїль. Проблема конституції в Ізраїлі / Б. Нойбергер. — Тель-Авів, 1997. — 160 с.
4. Нойбергер Б. Влада і політика в Державі Ізраїль. Історичні корені і конституційний устрій / Б. Нойбергер. — Тель-Авів, 1997. — 221 с.
5. Гутман Е. Релігія в ізраїльській політиці: поєднуючий і розділяючий фактор / Е. Гутман. — Тель-Авів, 1986. — 410 с.
6. Елазар Е., Жікова Є. Історія національного руху 1870–1914 / Е. Елазар, Є. Жікова. — Єрусалим: Библиотека-Алия, 1995. — 162 с.
7. «В Ізраїлі зареєстровано перший цивільний шлюб»: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.newsru.co.il/israel/13apr2011/brak302.html/>

И. В. Рождественская

соискатель

кафедры международных отношений

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

РЕЛИГИОЗНЫЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ВНУТРЕННЕЙ И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА ИЗРАИЛЬ

Резюме

Статья посвящена вопросу возможности совмещения норм религиозной жизни и принципов демократии в государстве Израиль. В статье рассмотрено влияние религиозных кругов и, непосредственно, религии на внутривнутриполитическую жизнь и государственный строй Израиля.

Ключевые слова: государство Израиль, религия, демократия.

I. V. Rozhdestvenskaya

the applicant

Department of International Relations, Odessa National University

THE RELIGIOUS FACTOR IN THE FORMATION OF DOMESTIC AND FOREIGN POLICY OF ISRAEL

Summary

Article is devoted to the possibility of combining the norms of religious life and the principles of democracy in Israel. In this article consider the influence of religious circles, and directly, the religion on the internal political life and political system of Israel.

Key words: State of Israel, religion, democracy.

УДК 327.5:329.3:297(5-15)

А. В. Браило

аспирант кафедры международных отношений
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г.Одесса, 65058, Украина
Тел. 380482633259, e-mail: naffa@mail.ru

**РОЛЬ «ХИЗБАЛЛЫ» В ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ
БЛИЖНЕГО ВОСТОКА В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА: РЕГИОНАЛЬНЫЙ
И МЕЖДУНАРОДНЫЙ АСПЕКТЫ**

Статья посвящена роли «Хизбаллы» в регионе Ближнего Востока в контексте событий «арабской весны» и арабо-израильского конфликта. В статье представлена трансформация «Хизбаллы» из группы шиитских боевиков в политическую партию. Проводится анализ зоны интересов партии, а также ее влияние на региональные процессы

Ключевые слова: «Хизбалла», Ближний Восток, арабская весна, арабо-израильский конфликт, международная безопасность.

События «арабской весны» 2011 года оказались более чем резонансными для мировой общественности. На фоне революций в арабских странах нельзя не обратить внимание на усиление влияния исламистских группировок на события в регионе. В этом контексте роль шиитского исламистского движения радикального толка «Хизбалла», несомненно, велика как на внутреннем и региональном уровнях, так и на международной арене в целом.

Движение возникло в 1982 году, разделяя идеи лидера иранской революции аятоллы Хомейни: непримиримость к Израилю и установку на вооруженную борьбу против него до «полного освобождения Палестины». В настоящее время «Хизбалла» представляет собой первый и наиболее успешный пример центрального принципа иранской внешней политики — экспорта исламской революции [1].

За годы обучения и тренировок Иран и Сирия превратили группу шиитских боевиков в одну из самых хорошо вооруженных и боеспособных военизированных группировок в мире. Кроме того, «Хизбалла» получает от своих спонсоров политическую, дипломатическую и организационную помощь [2]. Тегеран и Дамаск с помощью «Хизбаллы» распространяют свое влияние в регионе и за его пределами. Кроме того, в отчете Пентагона о вооруженных силах Ирана в апреле 2010 года сказано, что «Иран посредством «Хизбаллы» усиливает свое влияние во всем мире» [3]. Официальный Тегеран открыто признает, что поддерживает ливанскую «Хизбаллу». Об этом свидетельствует заявление спикера иранского парламента Али Лариджани: «Борьба с западными нагледцами и поддержка угнетенных народов — это политика Ирана, поэтому мы открыто заявляем, что поддерживаем «Хизбаллу» и ХАМАС» [4].

Говоря о политической деятельности партии, следует отметить, что первый генеральный секретарь «Хизбаллы» был избран в ноябре 1989 года. Им стал Субхи аль-Туфейли, в мае 1991 года его сменил Аббас Мусави, а после убийства последнего израильскими спецслужбами в феврале 1992 года движение возглавил Хасан Сайед Насралла. С 1992 года «Хизбалла» была представлена в парламенте Ливана фракцией, насчитывающей около десятка депутатов. При этом «Хизбалла» вела активную благотворительную деятельность, содержала несколько больниц и школ, а также вела пропаганду через собственную телестанцию «Аль-Манар», радиостанцию «Эль-Нор» и газету «Эль-Интикад» [5, с. 321–322]. В 2005 году представители «Хизбаллы» вошли в правительство, возглавленное Фуадом Синиорой, при этом, однако, они оставались в оппозиции основному составу правительства [6].

В июле 2006 года движение спровоцировало Вторую ливанскую войну, в ходе которой войска Израиля вторглись в Ливан и атаковали ряд связанных с «Хизбаллой» целей. Война закончилась в августе 2006 года выводом израильских войск, что было объявлено «Хизбаллой» победой движения над Израилем [7, с. 28–30]. На волне возросшей популярности осенью 2006 года движение выступило против правительства Синиоры и спровоцировало кризис власти в стране, продолжавшийся до мая 2008 года.

В мае 2008 года после открытых столкновений между сторонниками и противниками «Хизбаллы» в Бейруте было принято соглашение о формировании в Ливане правительства национального единства, в котором оппозиция получила право вето на любые решения. В новое правительство, созданное в июле 2008 года, наряду с другими представителями шиитской оппозиции, вошел один член «Хизбаллы» [8].

По результатам очередных парламентских выборов, прошедших в июне 2009 года, «Хизбалла» осталась в оппозиции. Большинство в парламенте получили противостоящие движению прозападные силы во главе с Саадом Харири. В ноябре 2009 года в Ливане было сформировано новое правительство во главе с Харири, в котором «Хизбалла» получила места министра сельского хозяйства и министра административного развития. Этот кабинет министров просуществовал больше года: в январе 2011 года сторонники «Хизбаллы» покинули правительство. В новом правительстве, сформированном Наджибом Микати в июне 2011 года, сама «Хизбалла» снова получила лишь два места, но возглавляемая ею «Коалиция 8 марта» заняла семнадцать из тридцати министерских постов [9].

Рассматривая арабо-израильский конфликт на современном этапе, следует отметить, что ливанская война 2006 года фактически означала войну между государством Израиль и партией «Хизбалла», что еще больше подчеркивает ее роль в ливано-израильских отношениях. Израиль впервые воевал не с арабским государством, а с расположенной на его территории организацией. Практически равные потери с обеих сторон в этой войне были восприняты как победа «Хизбаллы».

Несомненно, война 2006 г. по своей сути лишь является продолжением длительной нестабильности в регионе Ближнего Востока. Она связана не только с арабо-израильским противостоянием, но и с разногласиями

между самими арабскими странами, что еще более накаляет и без того напряжённую обстановку в регионе [10]. На фоне этого «Хизбалла» вновь оказывается в центре внимания. Так, для Израиля это один из основных стратегических противников, для некоторых арабских стран — пример антиизраильской борьбы, для других — стратегический партнер или отвлекающий маневр от внутренних проблем.

Неся иранскую идею исламской революции, «Хизбалла» является стратегическим партнером Ирана, претендующего на роль регионального лидера [11, с. 141]. Некоторые исследователи полагают, что эта война стала результатом американо-иранского противостояния из-за ядерной программы ИРИ [12, с. 36]. Аналитики отмечают, что «Хизбалла» действует во всех уголках мира: на Ближнем Востоке, в Центральной Азии, Европе, Латинской Америке и Африке [13]. Ситуация на Ближнем Востоке не может оставаться без внимания мировой общественности, так как конфликт затрагивает прямые интересы мировых акторов [14, с. 222].

Правовой статус «Хизбаллы» является определенным камнем преткновения. Так, Израиль, США, Великобритания, Канада и некоторые другие страны считают «Хизбаллу» террористической группировкой, в то время как Российская Федерация подчеркивает, что избранная народом партия, занимающая не последнее место в парламенте, не может таковой являться. Этот факт подчеркивает визит делегации партии «Хизбалла» в Москву в октябре 2011 года [15]. На фоне общей нестабильности и разногласий в арабском мире, развития ядерной программы ИРИ мировая общественность также обеспокоена тем, что одна из последующих войн в регионе может стать ядерной [16, с. 45].

Таким образом, учитывая резонанс событий «арабской весны», невозможно не заметить, что в новостных сводках все чаще и чаще встречаются выражения «Ближний Восток», «революция», «нестабильность», «исламистские группы», «выборы», «новое правительство» и т. д. Да и сам термин «арабская весна» свидетельствует о том, что события в арабских странах действительно волнуют мировую общественность.

Что не удивительно, так как большинство арабских стран на протяжении достаточно длительного периода времени больше были обеспокоены арабо-израильским конфликтом. Цепочка арабских революций, которые вышли далеко за пределы «конфликтного» региона Ближнего Востока, в некоторой степени была прогнозированной и ожидаемой, чего нельзя сказать о последствиях.

На фоне событий 2011 года обострилась борьба за лидерство в регионе. И теперь, помимо привычных Саудовской Аравии, Ирана, и Израиля, в гонку вступили Турция, Катар и Ливан, что может привести к новой перестановке сил в регионе. Особое внимание следует обратить на тот факт, что во многих странах заметно активизировались исламистские движения, что, в свою очередь, может привести к усилению угрозы терроризма не только в регионе Ближнего Востока, но и в мире в целом.

В этом контексте стоит учитывать, что партия «Хизбалла» в своей основе относится к радикальным движениям, и на фоне нестабильности

и неопределенности в регионе имеет все шансы способствовать усилению влияния других радикальных партий и группировок на Ближнем Востоке. Кроме того, пользуясь обстановкой, партия имеет все шансы еще сильнее закрепить свои позиции не только в Ливане, но и в регионе в целом.

Оказывая поддержку режиму Башара Асада в Сирии, «Хизбалла» занимает ту же позицию, что и Иран, Российская Федерация и Китай, несмотря на то, что интересы у каждой из сторон, безусловно, различны. «Хизбалла», в первую очередь, обеспокоена тем, что при смене дружественного ей режима в Сирии партия лишится транзитной зоны с Ираном.

Основным приоритетом «Хизбаллы» с момента образования партии было противостояние Израилю. Сегодня, помимо правительственных противоречий в Ливане, партии необходимо еще и балансировать между Ираном, Сирией и США, ЕС, ЛАГ таким образом, чтобы остаться в выигрыше при любом исходе. А, учитывая разногласия внутри каждой из стран, задача предстоит не из лёгких. Будучи задействованной в запутанной цепочке взаимодействия между странами региона, занимая весомое место в правительстве Ливана, «Хизбалла» не упускает возможности наращивать свой военный потенциал, защищая свои интересы.

Таким образом, говоря о международной безопасности, мы не можем упускать из виду регион Ближнего Востока, где на фоне событий «арабской весны», арабо-израильского конфликта, американо-иранского противостояния, разногласий между арабскими странами и другими региональными проблемами «Хизбалла» остаётся важным фактором влияния на события в регионе.

Список использованной литературы

1. Who are Hezbollah?: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4314423.stm
2. US Department of State, Office of the Coordinator for Counterterrorism, Country Reports on Terrorism 2009, Report August 5, 2010: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.state.gov/j/ct/rls/crt/2009/140900.htm
3. «DoD — Unclassified Report on Military Power of Iran», April 2010: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.scribd.com/doc/30277432/DoD-Unclassified-Report-on-Military-Power-of-Iran
4. «Iran will stand by Hezbollah and Hamas», Tehran Times, January 5, 2011 2010: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.tehrantimes.com/index_View.asp?code=233569
5. Hamzeh Nizar A. Lebanon's Hizbullah: from Islamic revolution to parliamentary accommodation // Third World Quarterly. — 1993. — Vol. 14, No 2. — P. 321–337.
6. Pan E. Lebanon: Election Results: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.cfr.org/lebanon/lebanon-election-results/p8195
7. Waxman D. Between victory and defeat: Israel after the war with Hizbullah // The Washington Quarterly. — Winter 2006/2007. — Vol. 30, No. 1. — С. 27–43.
8. Lebanese prime minister forms unity Cabinet / NY Daily News: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nydailynews.com/news/world/lebanese-prime-minister-forms-unity-cabinet-article-1.350044>
9. Bakri N. In Lebanon, New Cabinet Is Influenced by Hezbollah / Nada Bakri // The New York Times: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.nytimes.com/2011/06/14/world/middleeast/14lebanon.html?_r=1

10. CRS Report for Congress. Israel-Hamas-Hezbollah // The Current Conflict. — 2006. — July. — P. 1–41.
11. Fuller G. E. The Hizballah-Iran Connection: model for Sunni resistance // The Washington Quarterly. — Winter 2006/2007. — Vol. 30, No. 1. — P. 139–150.
12. Озеров О. Жаркое лето на Ближнем Востоке // «Международная жизнь. 11» — Москва, 2006 — С. 28–40.
13. Iran election: Tehran backs Hizballah operations around world», The Telegraph, June 26, 2009 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/5651837/Iran-election-Tehran-backs-Hizballah-operations-around-world.html
14. Mythen Gabe, Walklate Sandra. Terrorism, risk and international security: the perils of asking «What If?» // Security Dialogue, vol.39, No.2–3, April/June 2008. — P. 221–242.
15. Делегация «Хизбаллы» прибыла с визитом Москву [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.newsru.co.il/world/19oct2011/hizb_moscow_105.html
16. Lindsay James M., Takeyb Ray. After Iran gets the bomb // Foreign Affairs, Vol.89, No.2, March/April 2010. — С. 33–49.

А. В. Браїло

кафедра міжнародних відносин

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

РОЛЬ «ХІЗБАЛЛИ» У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ БЛИЗЬКОГО СХОДУ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: РЕГІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ

Резюме

Стаття присвячена ролі «Хізбалли» в регіоні Близького Сходу в контексті подій «арабської весни» і арабо-ізраїльського конфлікту. У статті продемонстровано трансформацію «Хізбалли» з групи шиїтських бойовиків у політичну партію. Проводиться аналіз зони інтересів партії, а також її вплив на регіональні процеси.

Ключові слова: «Хізбалла», Близький Схід, арабська весна, арабо-ізраїльський конфлікт, міжнародна безпека.

A. V. Brailo

Odessa National University, Department of International Relations

R. 32, French Blvd., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THE ROLE OF «HEZBOLLAH» IN THE MIDDLE EAST POLITICAL PROCESS IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY: REGIONAL AND INTERNATIONAL ASPECTS.

Summary

The article is dedicated to the role of «Hezbollah» in the Middle East region in the context of the «Arab spring» events and the Arab-Israeli conflict. The article presents the transformation of «Hezbollah» from the Shi'a militant group into a political party. Zones of the Party' interests are analyzed, as well as its influence onto regional processes.

Key words: «Hezbollah», Middle East, the Arab spring, the Arab-Israeli conflict, international security.

УДК 327:316.324.8:396

K. A. Levchuk

Student of International Relations Department
of Social Sciences Institute of Odessa Mechnikov National University,
r. 32, 24/26 Frantsuzsky Boulevard, 65058, Odessa, Ukraine
Tel.: (048) 63-32-59, e-mail: levchukkate@gmail.com

FEMINIZATION OF SURVIVAL OR THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON WOMEN

The processes connected with globalization and new economic reforms are viewed in this article as well as the consequences of these processes on the job market and woman's place within it. Leaning on the research of Saskia Sassen the author concludes that globalization has a various influence in developed and developing countries while unambiguously increasing their independence and providing with the opportunity to ensure the existence of the family. The basic purpose of this article became the research of women work condition in the modernized world and the search of ways on how to improve these conditions, level of life and the social status of women.

Key words: neoliberal economic policies, unemployment, Global cities, work feminization, survival circuits, Export Processing Zones, service sector.

The new era of globalization means not only opening of the great number of doors for nations and elimination of borders within them, but it also bears a whole bunch of innovation programs, economic and political changes. Those changes have a great impact on the world population and a lot of studies have been conducted concerning that issue. What is still to be discovered is the affect that globalization bears on women. As far as we will see the consequences for them are much more far going than we could have even imagined. While the majority of people familiar with the situation say that globalization should be resisted by women, the fact is that fighting with reality is always harmful and there are much more reasons to embrace it than to trash about like a fish in a net. Even though globalization can wound women deeply it gives much more to improve their position, gain more independence and have the chance to contribute to the world development.

The first thing I am going to talk about are the major processes that are taking place now and which determine the state of things. The first process is the implementation of the so-called Structural Adjustment Policies, which were created by the governments and inter-governmental organizations (IGO later on) as the response to the **neoliberal economic policies** in order to help poor countries with their debts. The issue is that in order to give the indebted countries the «bailout funds» [1, p. 130], IMF and the WB usually demand a whole range of reforms to be done in these countries. Some of these reforms may change the face of those countries' economies completely and create unemployment in traditionally male-occupied work-places, therefore, pushing

women to search jobs in the emerging sectors of economy in their home country whereas overseas to gain the opportunity to feed their families. The second issue that forces changes in the traditional role of women as «care givers» and changes the ideology that a «woman's rightful place is in the home» is the emergence of the **Global cities**, where «the only type of worker who matters is the highly educated professional» [5, p. 21], whether it is a man or a woman. With the access to highly-paid jobs and education in the First World, patriarchy does not seem to have such strong prerequisites in the modern world as it used to have previously. What it shows is the historical predetermination of **work feminization** in the First World. According to Sassen, There are links between globalization and Third World women's migration for jobs that used to be part of the First World women's domestic role. Thus, we see that globalization greatly affects women in all the countries, creating a lot of new opportunities and problems for them.

Talking about all those changes, it is easy to notice that the women's responsibility is growing and their importance is growing as well. The opponents of globalization say that women more often become victims in the globalization circuits, that they are exploited more often and their life becomes really nasty. What is going on is the appearance of the **survival circuits** as the response to global cities style of life. Globalization has greatly increased the demand in global cities for low-wage workers, creating «opportunities» for women, usually immigrant, who often come from countries with traditionally male-centered cultures [5, p. 28]. Not to forget, the kinds of jobs that are created by globalization are usually of two kinds. They are either jobs in **Expor Processing Zones (EPZs)**, which are known for their inhuman working conditions and require a great deal of women's work, or the work that substitutes the mother, care-giver in one's family with a working woman. In Mexico, young women account for roughly 85 percent of the workforce of the maquiladoras (local EPZs), supposedly more docile and reliable than man in routine assembly work- and certainly cheaper. Even though the high demand for women's labor seems to be beneficial, the tough competition usually stultify the benefit and creates a closed circuit. A quote from McMichael's article wonderfully describes the level of work women usually do in EPZs and gives the atmosphere of poor reward they get:

Her job was to wind copper wire onto a spindle by hand. It was very small and there could not be any overlap, so she would get these terrible headaches. After a year company gave her a bonus, but most of the girls didn't last that long, and those that did had to get glasses to help their failing eyes. It's so bad that there is constant turnover [2, p. 226].

The usual things in EPZ is sexual harassment, long days of work without the adequate wage, poor health and no opportunities for the career growth. But what creates this constant turnover is the great competition, produced by unemployment in traditional spheres of life.

Even though more things now hang on women it is in their power to change the process from uncontrolled to advantageously organized. And instead of sitting at home and die of poverty, women should take initiative and create

the workplaces by themselves. As they say, if you want to do something good, you'd better do it yourself. Women all over the world realize their potential and start a new business, usually transforming their day-to-day activities into the income-bringing business [4, p. 348]. Such informal enterprises are started as household activities to supplement family income [3]. Examples may be tailoring, food preparation, trading in agro-based products and much more. What women should do to improve their conditions is that they definitely should cooperate and try to create the organizations (whether trade-unions or non-governmental organizations) that will ensure that their work is treated fairly and will give some kind of authoritarian leverage for the improvement of their conditions. Women empowering non-governmental organizations are usually committed to achieving gender equality, sustainable development and women's human rights. Some of them are Association for Women's Rights in Development, Council of Women World Leaders, Women's Environment & Development Organization and many others. As far as we can see women are on the way to the conscious well-being and to increasing of their awareness and motivation to change their condition. What is really needed, though, is a sustainable education. Those who blame STAs say that one of the main demand to the developing countries is the shrinking of social expenditures and a whole range of «austerity and adjustment programs», that the Third World countries has always been known for [5, p. 34]. The lack of these programs produce unemployment which «adversely affects women, especially in education and health care [domains]» [5, p. 35]. The alternative may be found in the workshops and seminars, organized by non-profit organizations. One particular example in this area may be the activity of CRUDAN (the Christian Rural and Urban Development Association of Nigeria) that in role of a national training program provides to Nigeria citizens «the two-and-a-half-day workshops that include a range of awareness raising, analysis and planning activities» [2, p. 228]. Women can participate and they can rock. So let's better face the reality of globalization and changes in our life and try to derive benefits for us rather than blaming life.

Besides the fact that women are usually more engaged in social life today, it is also true that they do not devote the same amount of time to their children. Mothers from the First World prefer to build their careers and feel more independent. The same is true for women in the Third World except the extent of free will and the push of necessity which they usually face with. Highly paid workers in the developed countries are usually very demanding and want perfection in every sphere of their life. What is true, though, that the citizens of these countries rarely consider jobs in the **service sector** to be somewhat attractive that is definitely not true about the immigrants whose number is increasing each year. That is not surprising. Economic reforms that are demanded by SAPs have added to unemployment and the bankruptcy of many small, nationally oriented firms as countries with weak economy are forced to open their markets to the powerful companies and transnational corporations [5, p. 29] It is understood that if there is unemployment among men in areas that used to be abundant in jobs it is quite illogical to assume that women's

position did turn for better. But what really changed is that now some families are left without a minimum needed to survive. And whereas men cannot find work to improve the position it is women's turn to try themselves now. And women's employment actually makes sense when we think about a whole range of jobs that are important in today's postindustrial world. Almost all jobs nowadays are connected with communication and the acknowledged masters of it are women. Public Relations, jobs in media, television and telecommunications, even telephone operators-women fit everywhere. In this case all can benefit. The world will improve with women's help and women should do the same. We should not blame the system but derive the maximum from it, improve it and strengthen in the spheres beneficial for us.

You may find drawbacks in every system and in every process of our life. The issue of globalization on women is very controversial and now there are, probably, more negative sides of it than positive. Nevertheless, the process is on its way and there is no sign that it will shrink in the nearest future. This process, though, gives people and countries leverages that can improve the state of things greatly. And it is in people's will to find those magic buttons by pushing which we will make our life better. That is truth also for women in the face of the ongoing changes. We cannot accept surrendering, but we can find jobs, create centers for development and get the chance to feel our identity and strength. What I am going to do in my life. What's about you?

References

1. Babb S. Social Consequences of Structural Adjustment// *Readings in Globalization: Key Concepts and Major Debates* / [Eds. George Ritzer and Zeynep Atalay]. — Oxford: Wiley Blackwell, 2010. — P.127–138.
2. Daniel P. Mainstreaming Gender into NGO Work// *Unpacking Globalization*. [Ed. Lind E. Lucas]. — Plymouth: Lexington Books, 2007. — P. 225–238.
3. Hansen L. The division of labour in post-industrial societies// [Center for Research Libraries. — 2001. — № 5: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/131/Hansen2001.pdf> from 10.11.2010
4. Mattingly J. M., Smith E. K. Changes in Wives' Employment When Husbands Stop Working A Recession-Prosperity Comparison// *Family Relations*. — 2010. — Vol. 59, Iss. 4. — P. 343–368.
5. Sassen S. Countergeographies of Globalization: The Feminization of Survival//*Unpacking Globalization* / [Ed. Linda E. Lucas]. — Plymouth: Lexington Books, 2007. — P. 21–35.

К. А. Левчук

кафедра міжнародних відносин Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
к. 32, Французький бул. 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
Тел.: (048) 63 32 59

**ФЕМІНІЗАЦІЯ ВИЖИВАННЯ ЧИ ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
НА ЖІНОК**

Резюме

У статті розглядаються процеси, пов'язані з глобалізацією й новими економічними реформами, наслідки цих процесів для ринків праці та місце жінки в цьому суспільстві. Спираючись на дослідження Саскії Сассен, автор робить висновок, що глобалізація по-різному впливає на жінок в розвинутому суспільстві та країнах третього світу, тим не менш підвищуючи їх незалежність та надаючи можливість забезпечити існування сім'ї. Основною метою даної роботи є дослідження умов жіночої праці в сучасному світі та шляхів поліпшення цих умов, рівня життя та соціального статусу жінок.

Ключові слова: неоліберальна економічна політика, безробіття, мегаполіси, фемінізація праці, круги виживання, експортно-орієнтовані зони, сектор послуг.

Е. А. Левчук

кафедра международных отношений Института социальных наук
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
к. 32, Французский бул. 24/26, г. Одесса, 65058, Украина
Тел.: (048) 63 32 59

**ФЕМИНИЗАЦИЯ ВЫЖИВАНИЯ ИЛИ ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ
НА ЖЕНЩИН**

Резюме

В данной статье рассматриваются процессы, связанные с глобализацией и новыми экономическими реформами, последствия этих процессов для рынков труда и место женщины в этом обществе. Опираясь на исследования Саскии Сассен, автор делает вывод, что глобализация имеет разное влияние на женщин в развитых и развивающихся странах, тем не менее повышая их независимость и давая им возможность обеспечить существование семьи. Основной целью данной работы являются исследования условий женского труда в современном мире и путей улучшения этих условий, уровня жизни и социального статуса женщин.

Ключевые слова: неоліберальна економічна політика, безработица, мегаполіси, фемінізація праці, круги виживання, експортно-орієнтовані зони, сектор послуг.